

T.C.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**NEOLİTİK ÇAĞ'DA GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA TİCARET
VE BESLENME FAALİYETLERİ EKSENİNDE TOPLUMSAL
YAŞAM**

HAZIRLAYAN

Zülfikar ÖZMEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Sırrı TİRYAKİ

Bingöl-2021

T.C.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**NEOLİTİK ÇAĞ'DA GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA TİCARET
VE BESLENME FAALİYETLERİ EKSENİNDE TOPLUMSAL
YAŞAM**

HAZIRLAYAN

Zülfikar ÖZMEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Sırrı TİRYAKİ

Bingöl-2021

İçindekiler Tablosu

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	VI
TEZ KABUL VE ONAY	VII
ÖNSÖZ	VIII
ÖZET	IX
ABSTRACT	XI
KISALTMALAR	XV
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	4
1. GÜNEYDOĞU ANADOLU COĞRAFYASI	4
1.1. Yeryüzü Şekilleri	4
1.2. İklim	7
1.3. Bitki Örtüsü	9
II. BÖLÜM	12
NEOLİTİK ÇAĞDA GÜNEYDOĞU ANADOLU	12
III. BÖLÜM	20
NEOLİTİK ÇAĞ'DA GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA TİCARET VE BESLENME FAALİYETLERİ EKSENİNDE TOPLUMSAL YAŞAM	20
1.2. BAŞLICA YERLEŞİM YERLERİ	22
1. GÖBEKLİTEPE	22
1.1. Tarım	24

1.2. Hayvancılık	26
1.3. Ticaret	28
2. KÖRTİK TEPE	30
2.1. Tarım	31
2.2. Hayvancılık	32
2.3. Ticaret	34
3. NEVALİ ÇORİ	36
3.1. Tarım	36
3.2. Hayvancılık	37
3.3. Ticaret	38
4. ÇAYÖNÜ	39
4.1. Tarım	39
4.2. Hayvancılık	40
4.3. Ticaret	41
5. GUSİR HÖYÜK	43
5.1. Tarım	44
5.2. Hayvancılık	45
5.3. Ticaret	46
6. AKARÇAY TEPE	47
6.1. Tarım	48
6.2. Hayvancılık	49

6.3. Ticaret	49
7. HALLAN ÇEMİ.....	51
7.1. Tarım.....	51
7.2. Hayvancılık	52
7.3. Ticaret	53
8. MEZRAA TELEİLAT	55
8.1. Tarım.....	56
8.2. Hayvancılık.....	56
8.3. Ticaret	58
9. DEMİRKÖY	59
9.1. Tarım.....	61
9.2. Hayvancılık.....	61
9.3. Ticaret	62
10. KARAHAN TEPE.....	63
10.1. Tarım.....	63
10.2. Hayvancılık	64
10.3. Ticaret	64
11. HARBETSUVAN	66
11.1. Tarım.....	67
11.2. Hayvancılık.....	68
11.3. Ticaret	68

12. SALAT TEPE	70
12.1. Tarım	71
12.2. Hayvancılık	72
12.3. Ticaret	73
13. HASANKEYF HÖYÜK	75
13.1. Tarım	76
13.2. Hayvancılık	77
13.3. Ticaret	78
14. HAKEMİ USE	80
14.1. Tarım	82
14.2. Hayvancılık	83
14.3. Ticaret	83
15. GRİTİLLE	87
15.1. Tarım	89
15.2. Hayvancılık	90
15.3. Ticaret	91
16. KUMARTEPE	92
16.1. Tarım	93
16.2. Hayvancılık	93
16.3. Ticaret	94
SONUÇ	95

KAYNAKÇA	98
-----------------------	-----------

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım “**Neolitik Çağ’da Güneydoğu Anadolu’da Ticaret ve Beslenme Faaliyetleri Ekseninde Toplumsal Yaşam**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlâk ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

24/06 /2021

İmza

Zülfikar ÖZMEN

TEZ KABUL VE ONAY

Zülfikar ÖZMEN tarafından hazırlanan “**Neolitik Çağ’da Güneydoğu Anadolu’da Ticaret ve Beslenme Faaliyetleri Ekseninde Toplumsal Yaşam**” başlıklı bu çalışma, [.....] tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [*oybirliği/oy çokluğuyla*] başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Tarih Anabilim Dalı*’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	:	İmza: .....
Danışman	:	İmza: .....
Üye	:	İmza: .....

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun ...../...../ 2021 tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Yaşar BAŞ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Jeopolitik konumu, sahip olduğu verimli toprakları, iklimi ve coğrafi koşulları, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni yaşam, barınma ve beslenme koşullarında elverişli kılmıştır. Bu kadim coğrafya, yerleşik köy hayatının başlangıç evresi olan Neolitik Çağ'a ev sahipliği yapmıştır. Neolitik Çağ'da bu coğrafyada günümüz yaşamın temelleri atılmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, tarih boyunca sayısız medeniyetlerin var oluş ve yok oluş serüvenlerine tanıklık etmiştir.

Bu çalışmada Neolitik Çağ'da Güneydoğu Anadolu'da yer alan Hallan Çemi, Çayönü, Nevali Çori, Göbeklitepe, Gusir Höyük, Akarçay Tepe, Körtik Tepe, Mezraa Teleilat, Demirköy, Karahan Tepe, Harbetsuvan, Salat Tepe, Hasankeyf Höyük, Hakemi Use, Gritille, Kumartepe yerleşim yerleri ele alınmıştır. Ticaret ve beslenme faaliyetleri ekseninde, bu yerleşim yerlerinin toplumsal yaşamın ana etmenleri olan tarım, hayvancılık ve ticaret faaliyetleri yanı sıra coğrafi yapıları ve barınmada önemli bir yer tutan mimari yapıları tedaylı olarak araştırılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında eğitim ve öğretim hayatımın her aşamasında bana destek olan başta ailem olmak üzere saygıdeğer bölüm hocalarıma, üzerimde emeği olan tüm eş dost ve arkadaşlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Zülfikar ÖZMEN

BİNGÖL-2021

ÖZET

Tezin Başlığı: Neolitik Çağ'da Güneydoğu Anadolu'da Ticaret ve Beslenme Faaliyetleri Ekseninde Toplumsal Yaşam
Tezin Yazarı: Zülfikar ÖZMEN
Danışman: Doç. Dr. Sırrı TIRYAKI
Ana Bilim Dalı: Eskiçağ Tarihi
Bilim Dalı: Tarih
Kabul Tarihi: 24.06.2021
Sayfa Sayısı: 15(Ön kısım) + 114 (Tez)
<p>İnsanoğlu Neolitik Çağ'la birlikte ilk kez yerleşik hayata geçmiştir. Yerleşik hayata geçen insanoğlu, elde etmiş olduğu edinim ve kazanımlar sonucunda yeni bir düzen inşa etmeye başlamıştır. Avcılık-toplayıcılık bu süreçte devam etmiştir. Bu geçiş her yerde aynı anda ve birdenbire olmamıştır. Bu yüzden bu dönemi "devrim" olarak nitelenmek yanlış olacaktır.</p> <p>Neolitik Çağ'ın ilk evresi olan Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ MÖ 10.000/9000 ile MÖ 7600 tarihleri arasında kapsamaktadır. Yavaş yavaş yerleşik hayata geçmeye başlayan insanlar, böylece dünyanın ilk köylerini kurmuştur. Bitki ve hayvanlar Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da evcilleştirilmeye başlanmıştır. İnsanlar Çanak Çömlekli Neolitik Çağ ile birlikte üreticiliğe geçmiştir. MÖ 7600-6000-5500 yılları arasında kapsayan Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'da insanlar çanak çömlek yapmayı öğrenmişlerdir. Böylece seramik üretimi başlamıştır.</p> <p>Neolitik Çağ'da Güneydoğu Anadolu'da Ticaret ve Beslenme Faaliyetleri Ekseninde Toplumsal Yaşam başlığı altında, Güneydoğu Anadolu'da yer alan Çayönü, Nevali Çori, Hallan Çemi, Göbeklitepe, Gusir Höyük, Akarçay Tepe, Körtik Tepe, Mezraa Teleilat, Demirköy, Karahan Tepe, Harbetsuvan, Salat Tepe, Hasankeyf Höyük, Hakemi Use, Gritille, Kumartepe yerleşim yerleri araştırılmıştır.</p> <p>Bu yerleşim yerlerinin tarım, hayvancılık, ticaret faaliyetleri ayrı ayrı ele alınmış ve detaylı olarak incelenmiştir. Bu alanlar, bizlere yerleşik hayata geçiş</p>

hakkında önemli bilgiler sunmuştur. Güneydoğu Anadolu'da yer alan Neolitik Çağ yerleşim yerlerinde çeşitli bitki ve hayvanların evcilleştirilmiş olduğu ve ticaret faaliyetlerinin gerçekleştiği tespit edilmiştir. Üretimin başlamış olmasına rağmen avcılık ve toplayıcılık önemini kaybetmemiştir.

Neolitik Çağ yerleşim yerlerinde alet yapımı oldukça dikkat çekmiştir. Silah ve alet yapında siyah ve keskin olan obsidyen taşı kullanılmıştır. Ekin ekmek için, hammaddesi metal olmayan araç ve gereçler kullanmıştır. Olgunlaşan ekinleri toplamak için obsidyen taşından yapmış oldukları orakları kullanmıştır. Yontmataş buluntu topluluğu çoğunlukla çakmaktaşı aletlerden oluşmaktadır. Bu buluntuların içerisinde obsidyenden aletler de bulunmaktadır. Bu obsidyen maddesi büyük ihtimalle Doğu Anadolu Bölgesinden, Bingöl ve Nemrut Dağı yataklarından getirilmiştir. Yontmataş aletlerin en kalabalık grubunu uçlar, kazıyıcı ve deliciler oluşturmaktadır Kazı alanında bulunan boncuklar süs eşyasının yanı sıra takas aracı olarak ekonomik değere sahip olmuştur. Bu durumlar Neolitik Çağ'da ticaret faaliyetlerinin örneklerini teşkil etmiştir.

İnsanlar beslenmek amaçlı Neolitik Çağ'da bitki ve hayvanları evcilleştirmeyi başarmıştır. Tarım yapılmış ve bu alanda ilerleme kaydetmiştir. Evcilleştirilen tahıllar arasında buğday, arpa, bezelye, bakla, mercimek ve mısır yer almıştır. Çileklerin ekimi yapılmıştır. İlk olarak Güneydoğu Anadolu bölgesinde nohut ve buğday evcilleştirilmiştir. Yabani emmer ve einkorn buğdayı mutfağa girmiştir. Keten bitkisinden yağ elde edilmiştir. Neolitik Çağ'ın başlarında evcil olan yegâne hayvan köpek olmasına karşın bu dönemde evcilleştirilen hayvan sayısı oldukça artmıştır. Bu çağda keçi, sığır, koyun, domuz evcilleştirilmiştir. Köpek avcılıkta kullanılmıştır. Tavşan, yaban domuzu, yaban öküzü, geyik, yaban keçisi, eşek, at ve bazı kuş çeşitleri avlanan hayvanlar olmuştur. Evcilleştirilen hayvanların içinde koyun, keçi ve sığırın hem etinden hem sütünden yararlanılmıştır. Bitkisel yağ ve hayvansal yağ besin olarak kullanılmıştır. Bu hayvanların aynı zamanda deri ve yönünden de yararlanılmıştır. İnsanların sayısında ki artış sonucu sürekli tüketen bir toplumdaki ziyade insanı üretime ve yaratıcı çözümler bulmaya zorlamıştır. Yeni yaşam koşullarına ayak uydurma çabaları onları yerleşik düzene tabi kılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Neolitik, Tarım, Hayvancılık, Ticaret, Göbeklitepe, Çayönü,
Hallan emi, Nevali Çori,

ABSTRACT

Title of the Thesis: Social Life in the Axis of Trade and Nutrition Activities in Southeastern Anatolia in the Neolithic Age
Author: Zülfikar ÖZMEN
Supervisor: Assoc. Dr. Sırrı TİRYAKİ
Department: History
Sub-field: Ancient History
Date: 24.06.2021
Paper of Number: 15 (front) + 114 (thesis)
<p>Human being settled down for the first time with the Neolithic Age. Humanity, who has settled down, has begun to build a new order as a result of the acquisitions and gains it has achieved. Hunting-gathering continued during this period. This transition has not happened everywhere suddenly and all at once. Therefore, it would be wrong to describe this period as "revolution".</p> <p>The Pre-Pottery Neolithic Age, the first phase of the Neolithic Age, covers the period between 10,000 / 9000 BC and 7600 BC. People who started settling down gradually established the world's first villages. Plants and animals began to be domesticated in the Non-Pottery Neolithic Age. People switched from parasitism to producers with the Pottery Neolithic Age. In the Pottery Neolithic Age covering the years 7600-6000-5500 BC, people learned to make pottery. Thus, ceramic production started.</p> <p>Under the title of Social Life in the Axis of Trade and Nutrition Activities in Southeastern Anatolia in the Neolithic Age, The settlements of Çayönü, Nevalı Çori, Hallan Çemi, Göbeklitepe, Gusir Höyük, Akarçay Hill, Körtik Hill, Mezraa Teleilat, Demirköy, Karahan Tepe, Harbetsuvan, Salat Hill, Hasankeyf Höyük, Hakemi Use, Gritille, Kumartepe in Southeastern Anatolia were investigated.</p> <p>The agriculture, animal husbandry and trade activities of these settlements</p>

have been handled separately and examined in detail. These areas provided us with important information about the transition to settled life. It has been determined that various plants and animals were domesticated and trade activities took place in the Neolithic Age settlements in Southeastern Anatolia. Although production has started, hunting and gathering have not lost their importance.

Tool making has attracted considerable attention in Neolithic settlements. Black and sharp obsidian stone was used in the construction of weapons and tools. In order to plant crops, non-metallic tools and equipment were used. The sickles made of obsidian stone were used to collect the mature crops. The chipped stone assemblage mostly consists of flint tools. Among these finds, there are also tools made of obsidian. This obsidian material was probably brought from the Eastern Anatolia Region, from Bingöl and Nemrut Mountain deposits. The most crowded group of chipped stone tools consists of bits, scrapers and drills. These situations constituted examples of trade activities in the Neolithic Age.

Humans have succeeded in taming plants and animals in the Neolithic Age for nutrition. Agriculture has been done and progress has been made in this area. Domesticated grains included wheat, barley, peas, broad beans, lentils, and corn. Strawberries were planted. First, chickpea and wheat were domesticated in the Southeastern Anatolia region. Wild emmer and einkorn wheat have entered the kitchen. Oil has been obtained from the flax plant. Although dog was the only animal domesticated in the early Neolithic Age, the number of domesticated animals increased considerably during this period. In this age, goats, cattle, sheep and pigs were domesticated. It has been used in dog hunting. Rabbit, wild boar, aurochs, deer, wild goats, donkeys, horses and some kinds of birds were hunted animals. Among the domesticated animals, both meat and milk of sheep, goats and cattle were used. Vegetable oil and animal fat have been used as food. The skin and wool of these animals were also used. The increase in the number of people has forced them to produce and produce creative solutions rather than a society that is constantly consuming. Their efforts to adapt to new living conditions have subordinated them to settled order.

Keywords: Neolithic, Agriculture, Livestock, Trade, Göbeklitepe, Çayönü, Hallan
Çemi, Nevali Çori,

KISALTMALAR

bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Dr. Öğr. Üyesi	Doktora Öğretim Üyesi
Doç.	Doçent
Ed.	Editör
MÖ	Milattan Önce
s.	Sayfa
S.	Sayı
BM	Birleşmiş Milletler
PPNA	Çanak Çömleksiz Neolitik A
PPNB	Çanak Çömleksiz Neolitik B
PNA	Çanak Çömleklili Neolitik A
PNB	Çanak Çömleklili Neolitik B

GİRİŞ

Günümüz yaşamın temellerinin atıldığı Neolitik Çağ, (MÖ) 10.500 - 5.500 yılları arasında kapsamaktadır. Neolitik Çağ, insanoğlunun beslenme, barınma ve diğer sosyo ekonomi faaliyetlerinde köklü değişimler yaratmıştır. Bu süreç "devrim" ya da "sıçrama noktası" olarak tanımlanmıştır. Günümüzden 13-14 bin yıl öncesinde ortaya çıkan iklim değişiklikleri insanoğlunu mağaralardan ve ağaç oyuklarından köysel yaşama zorlamıştır. Köysel yaşamın kurulmasında en önemli etken olan ılımanlaşan iklim, günümüzde var olan bitki örtüsü ve hayvan türlerinin varlığını doğurmuştur. Türkiye'de Neolitik Çağ, daha çok Cilalıtaş Devri olarak bilinmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Neolitik Çağ'ın varlık göstermiş olduğu yerlerin başında gelmektedir. Güneydoğu Toroslar yayının dış kenarı ile Suriye sınırı arasında kalan bölge verimli hilalin en geniş yerini oluşturmaktadır. Bu bölge Neolitik Çağ'dan itibaren birçok medeniyette ev sahipliği yapmıştır. Buğday ve arpanın yetiştirilmesi ve hayvanların evcilleştirilmesi üretici bir sınıfın belirgin ipuçları olmuştur. Bu koşullar Güneydoğu Anadolu'da mevcut bulunmuştur. Güneydoğu Anadolu'daki en eski ve önemli yerleşmelerinin başında Göbeklitepe (Şanlıurfa), Körtik Tepe (Diyarbakır), Hallan Çemi (Batman) ve Nevali Çori (Şanlıurfa), Çayönü (Diyarbakır) yerleşim yerleri gelmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, beslenme ve barınma koşulları için oldukça elverişlidir. ılımanlaşan iklim ile birlikte çeşitli bitki ve hayvan türleri görülmeye başlamıştır. Yerleşik hayata geçen insanlar, beslenmek ve soyunu devam ettirmek için bitki ve hayvanları evcilleştirmeye başlamıştır. Tahıl olarak buğday ve arpa, hayvan olarak keçi, koyun, domuz evcilleştirmiştir. Yerleşik hayata geçildiği ve yeni düzenin yaratıldığı bu dönem Neolitik Çağ olarak adlandırılmıştır. Hayvanların evcilleştirilmesi ve tarımın yapılması avcılık ve toplayıcılık koşullarını da değiştirmeye başlamıştır. Çiftçilik yapılmaya başlanmıştır. Devam eden süreçte insanlar güneşte çamuru kurutup sağlamlığını öğrenmiş ve edinmiş oldukları deneyim sonucunda barınmak için evler inşa etmişlerdir.

Anadolu Yarımadası uzun yıllar Neolitik yaşam biçimini oluşturan çekirdek bölgesinin dışında tutulmuştur. Önceleri Neolitik yaşamın Asya'nın Güneybatısında yer alan yarı kurak bölgelerinde gelişimini tamamladığı ve sonrasında Anadolu'ya

aktarıldığı, Batı yanı sıra Avrupa'ya bu yeni yaşam tarzının aktarımında bir köprü görevi görmüş olduğu varsayılmıştır. Ancak Anadolu, en eski kültürlerle ev sahipliği yapmış önemli uygarlık merkezlerinden birisidir. Bu bölge Neolitik Çağ'ın bütün dönemleri hakkında bilgi vermektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Halet Çambel, Robert Braidwood ikilisi tarafından 1963 yılında "Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi" olarak tarih öncesi araştırmalara yönelik atılan en önemli adımı atmıştır. Bu proje kapsamında Siirt, Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinde yüzey araştırmaları başlamıştır. Güneydoğu Anadolu'da toplamda 135 arkeolojik buluntu yeri tespit edilmiştir.

Güneydoğu Anadolu tahılların yabanıl ataları açısından oldukça zengindir. Neolitik Çağ'da insanlar çanak çömlek yapmayı öğrenmiştir. Bu gelişme yemek yapımını bir hayli kolaylaştırmıştır. Türkiye'de yapılan Neolitik Çağ'la alakalı kazılarda beslenme ve tarım ile ilgili olan öğütme taşı, çanak çömlek benzeri buluntular ele geçmiştir. Güneydoğu Anadolu'da yer alan bu Neolitik Çağ yerleşim yerlerinde tahıl ve hayvanların evcilleştirilmiş olduğu ve ticaret faaliyetlerinin gerçekleştiği tespit edilmiştir. Güneydoğu Anadolu'da yer alan Çayönü, Gusir Höyük, Hallan Çemi, Nevali Çori, Göbeklitepe, Akarçay Tepe, Körtik Tepe, Mezraa Teleilat, Demirköy, Karahan Tepe, Harbetsuvan, Salat Tepe, Hasankeyf Höyük, Hakemi Use, Gritille, Kumartepeler yerleşim yerlerinde tarım, hayvancılık, ticaret faaliyetleri yapılmış başlıca yerlerdir.

İnsanlar beslenmek amaçlı Neolitik Çağ'da bitki ve hayvanları evcilleştirmeyi başarmıştır. Tarım yapılmış ve bu alanda ilerleme kaydetmiştir. Evcilleştirilen tahıllar arasında buğday, arpa, bezelye, bakla, mercimek ve mısır yer almıştır. İlk olarak Güneydoğu Anadolu bölgesinde nohut ve buğday evcilleştirilmiştir. Yabani emmer ve einkorn buğdayı mutfığa girmiştir. Keten bitkisinden yağ elde edilmiştir. Neolitik Çağ'ın başlarında evcil olan yegâne hayvan köpek olmasına karşın bu dönemde evcilleştirilen hayvan sayısı oldukça artmıştır. Bu çağda keçi, sığır, koyun, domuz evcilleştirilmiştir. Köpek avcılıkta kullanılmıştır. Tavşan, yaban domuzu, yaban öküzü, geyik, yaban keçisi, eşek, at ve bazı kuş çeşitleri avlanan hayvanlar olmuştur. Evcilleştirilen hayvanların içinde koyun, keçi ve sığırın hem etinden hem sütünden yararlanılmıştır. Bitkisel yağ ve hayvansal yağ besin olarak kullanılmıştır.

Bu hayvanların aynı zamanda deri ve yönünden de yararlanılmıştır. İnsanların sayısında ki artış sürekli tüketen bir toplumdan ziyade onları üretime ve yaratıcı çözümler üretmeye zorlamıştır. Yeni yaşam koşullarına ayak uydurma çabaları onları yerleşik düzene tabi kılmıştır. Diğer yandan Neolitik Çağ yerleşim yerlerinde alet yapımı oldukça dikkat çekmiştir. Silah ve alet yapımında obsidyen taşı kullanılmıştır. Ekin ekmek için, hammaddesi metal olmayan araç ve gereçler kullanmıştır. Olgunlaşan ekinleri toplamak için obsidyen taşından orakları kullanmışlardır. Yontmataş buluntu topluluğu çoğunlukla çakmaktaşı aletlerden oluşmaktadır. Bu buluntuların içerisinde obsidyenden aletler de bulunmaktadır. Bu obsidyen maddesi Anadolu'nun doğusundan, Bingöl ve Nemrut Dağı yataklarından getirilmiştir. Yontmataş aletlerin en kalabalık grubunu uçlar, kazıyıcı ve deliciler oluşturmaktadır. Kazı alanında bulunan boncuklar süs eşyasının yanı sıra takas aracı olarak ekonomik değere sahip olmuştur. Bu durumlar Neolitik Çağ'da ticaret faaliyetlerinin örneklerini teşkil etmiştir.

Neolitik Çağ'da Güneydoğu Anadolu'da Ticaret ve Beslenme Faaliyetleri Ekseninde Toplumsal Yaşam başlığı altında yukarıda adı geçen neolitik çağ yerleşim yerlerinin tarım, hayvancılık, ticaret başlıkları altında detaylı olarak ele alınıp incelemiştir. Ortaya çıkan bulgu ve bilgiler aktarılmıştır.

I. BÖLÜM

1. GÜNEYDOĞU ANADOLU COĞRAFYASI

1.1. Yeryüzü Şekilleri

Coğrafi konumu itibariyle Anadolu, Avrupa kıtası ve Asya kıtası arasında köprü konumundadır. Coğrafya olarak Anadolu, iklim ve bitki örtüsü çeşitliliğine ve tarih boyunca farklı hayat biçimleri ve farklı kültürlerle ev sahipliği yapmıştır¹. Türkiye'de coğrafi bölgeler, yer şekilleri, iklim, bitki örtüsü ve beşeri olaylara esas alınarak bölgelere ayrılmıştır. Türkiye'nin Marmara, Karadeniz, Ege, İç Anadolu, Akdeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu coğrafi bölgeleri olmak üzere toplamda yedi coğrafi bölgeye ayrılmıştır². Güneydoğu Anadolu, Güneydoğu Torosların dış çemberinde bindirme yapan kütlelerinin güney kısmında, doğudan batıya doğru antiklinallerin bulunduğu kıvrımlanmış kuşak içinde kalmaktadır³. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, 500-600 metre yükseltiye sahip, geniş kalker yapıları platolardan oluşan ziraî bir bölge, vadilerle derin şekilde parçalanmış, yüzeysel kıvrımlar ve volkan kütleleriyle az arızalanmış düzlükler sahasıdır. Aynı zamanda Anadolu'nun Arabistan ve Afrika'ya açılan kapısı konumundadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, volkanik Karacadağ'ın doğusu Dicle Bölümü, batısı ise Orta Fırat Bölümü olarak adlandırılmış ve iki farklı coğrafi bölüme ayrılmıştır. Yüzölçümüyle Türkiye arazisinin %7'sini teşkil eden Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Şanlıurfa, Adıyaman, Diyarbakır, Kilis, Gaziantep, Siirt, Mardin, Batman illeri yer almaktadır. Güneydoğu Anadolu coğrafi bölgesi, Suriye, Irak ve ülkemizin Doğu Anadolu ve Akdeniz bölgeleri arasında yer aldığı için stratejik bir öneme sahiptir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Asya-Akdeniz ile Mezopotamya-Anadolu coğrafyaları arasında tarih boyunca bir tampon bölge konumunda olmuştur⁴. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan Şanlıurfa ve Harran coğrafyası insanlığın varoluşunun kadim yerleşim yeri

---

¹ Hüseyin Sabri Alanyalı(Ed.), *Anadolu Arkeolojisi*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2010, s.3.

² Ali Yiğit, "Türkiye'nin Doğu Bölgelerinin Yeniden Belirlenmesi Hakkında Düşünceler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 8, Sayı 1, Elazığ 1996, s. 361-363.

³ Ahmet Yıldırım, Sabri Karadoğan, "Derik (Mardin) Güneyinde Korunması Gereken Jeolojik-Jeomorfolojik Bir Doğal Miras: Kuşçu Krateri", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 14, Haziran 2010, s. 120-121.

⁴ İhsan Bulut, "Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına Analitik Bir Yaklaşım", Ed. Serhat Zaman ve Oğün Coşkun, *Coğrafya'ya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2015, s. 259-262.

bereketli hilal olarak bilinen, Yukarı Mezopotamya kısmıdır⁵. Grekçe, iki nehir arasındaki toprak parçasını ifade etmektedir. Mezopotamya, Dicle-Fırat havzasını kapsamaktadır, devletlerin beşiği olarak bilinen dünyanın en eski devletleri arasında yer almaktadır⁶. Türkiye'de yer alan Güneydoğu Anadolu Bölgesi 7 coğrafi bölgeden birisidir. Bu bölge, Suriye Sınırı ve Güneydoğu Toros Dağlarının Anadolu'da dışbükey kıvrım yaptığı alanın güney kesimi arasında yer almaktadır. Toplamda elli yedi bin kilometrekarelik yüzölçümüne sahiptir. Kapladığı alan olarak Türkiye'nin en küçük bölgesidir. Bölgede geniş düzlükler yer almaktadır. Mardin-Midyat Eşiği ve Karacadağ bazalt konisi önemli yükseltileridir⁷. Türkiye'nin en düz bölgelerinden birine sahip olan Güneydoğu Anadolu Bölgesinin düzlükleri Arap Yarımadası'nın güneyinde yer alan Hint Okyanusuna kadar devam etmektedir.

Karacadağ Volkanı, bölgenin merkezi konumunda ve 1952 metre yüksekliğine sahiptir. Kartal dağları, Gaziantep Platosu üzerinde yükselmektedir. Sahip olduğu yükseklikleriyle bölgenin kayda değer yükseltileri arasında yer almaktadır. Ceylanpınar, Suruç, Harran, Birecik ovaları Karacadağ'ın batısında bulunmaktadır. Dar bir havzaya sahip olmasına rağmen Diyarbakır Havzası oldukça bereketli bir ovaya sahiptir. Dicle nehri ve kollarının toplandığı alanlardır. Fırat nehri tarafından Karacadağ'ın batısındaki Şanlıurfa, Gaziantep, Adıyaman platoları yarılmıştır. Karacadağ'ın doğusu engebeli bir yapıya sahiptir. Bu bölümün güneyinde Mardin-Midyat Eşiği yer almaktadır. Kaynağını Doğu Anadolu Bölgesi'nden alan Fırat nehri Bölgenin iki önemli akarsuyundan biridir. Toroslardan gelen Kâhta ve Karadağ'dan gelen fazla büyük olmayan akarsularla beslenmektedir. Bölgenin bir diğer önemli akarsuyu Dicle Nehridir. Bölgenin her iki önemli nehrinde sularını Basra Körfezi'ne dökmektedir. Fırat ve Dicle üzerinde kurulmuş olan baraj göllerinin dışında bölgede doğal oluşumlu göl yoktur. Bölge sınırları içinde Bölgenin ve ülkenin 2. en büyük

---

⁵ Hasan Özalp, "İnsanlığın En Eski Tapınağı Göbeklitepe Teolojik Olarak Bize Ne Söyler?", *Bilimname Dergisi*, Cilt 2016, Sayı 1, Kayseri 2016, s. 60.

⁶ V. Diakov, S. Kovalev, İlkçağ Tarihi-1, (Çev. Özdemir İnce), Yordam Kitap Yayınları, İstanbul 2014, Cilt. 1, s. 82-83.

⁷ Sabri Karadoğan, Nurettin Özgen, "Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarımsal Üretim Niteliği, Değişimi ve Dağılımının CBS Ortamında Analizi", Ed. Ali Demirci, Mehmet Karakuyu, Michael Andrew Mcadams, 4. *Coğrafi Bilgi Sistemleri Bilişim Günleri*, Fatih Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 223-230.

baraj gölü olan Atatürk Barajı yer almaktadır⁸. Türkiye'nin en büyük akarsularından birisi olan Fırat Nehri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yayılmıştır⁹.

Yukarı Mezopotamya daha az çevreyle ilgili farklılıkların yaşandığı kuru tarım bölgesindedir. Dolayısıyla, bir dağ eteği bölgesi olan Yukarı Mezopotamya Bölgesi, fazla su istemeyen tarım ürünleri yapılan yarı-kurak yaylalar ile çevrilidir¹⁰. Türkiye'de fiziki coğrafya şartları bakımından görülen farklılıklar maddi kültür unsurları bakımından önemli bir çeşitliliğe zemin hazırlamıştır. Karadeniz bölgesinde kırsal alanlarında yapı malzemesinde ağaç kullanımı, Güneydoğu Anadolu'da yer alan Mardin ilinde taşın yapı malzemesi olarak kullanılmasının ortak sebebi coğrafi şartlar oluşturmuştur. Türkiye'de Mezozoik yaşlı arazilere Güneydoğu Anadolu'da Hazro'da, Hakkâri ile Irak sınırı arasında, Cudi dağında (Trias), rastlanmıştır. Türkiye'deki büyük kısmı çöküntü havzalarında karşımıza çıkan Tersiyer arazileri, Güneydoğu Anadolu'da bunun örnekleri Gaziantep-Şanlıurfa plato sahaları, Raman-Garzan petrol sahaları, Siirt-Midyat-Germav-Gercüş yöreleri daha çok Paleosen-Eosen ve Oligosene ait Tersiyer birimlerinden oluşmuş olarak karşımıza çıkmaktadır. Güneydoğu Anadolu'da Germik, Silvan Lice, Adıyaman, Siirt'in kuzey kesimlerinde ise Neojen (Miyosen-Pliyosen) yaşlı Tersiyer birliklerine rastlamak mümkündür¹¹.

Suriye-Mezopotamya bölgesinin kuzey uzantısı olan bölge, tarih öncesi çağlar boyunca Suriye-Mezopotamya ve Doğu Anadolu yanı sıra Orta Anadolu arasında ticari kervanlar, ordular, göçebe çobanlar için bir geçiş güzergâhı olmuştur¹². Güneydoğu Anadolu sahası tarih boyunca hem kendi coğrafik sınırları içerisinde olan hem de kendi coğrafik sınırları içerisinde daha uzak olan ülkeler arasında bağlantı yollarının doğal güzergâhı olmuştur. Bu yollar boyunca toplumlar ticaret ve savaş yoluyla birbirlerinden kültür alışverişinde bulunmuşlardır. Bu coğrafya milattan önce birçok büyük uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Sahip olduğu

⁸ https://tr.wikipedia.org/wiki/G%C3%BCneydo%C4%9Fu_Anadolu_B%C3%B6lgesi, (Erişim Tarihi: 12.10.2020).

⁹ Barbaros Gönençgil, *Türkiye Fiziki Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul 2016, s. 48-383.

¹⁰ Murat Tekin, "Eski Mezopotamya'da Coğrafi Ve Etnik Yapı", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, Haziran 2014, s. 111-122.

¹¹ Hamza Akengin, İskender Dölek (Ed.), *Türkiye Fiziki Coğrafyası*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2015, s. 5-12.

¹² Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç Ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı* (Çev. S. Hırçın Riegel), Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s. 388.

verimli topraklardan dolayı ilk tarımın gelişim alanı olmuştur. Bu sebepten dolayı tarihçiler ve arkeologlar tarafından bu bölge verimli hilal olarak adlandırılmıştır¹³.

1.2. İklim

Türkiye, coğrafi konum itibarıyla farklı iklim bölgelerine ayrılmıştır. Güneydoğu Anadolu bölgesi kurakçıl orman ve yarı kurak bozkır kuşağında bulunmaktadır¹⁴. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yarı kurak stepik tipi olarak da tanımlanabilecek olan Akdeniz ikliminin geçiş tipi iklim şartları yaşanmaktadır¹⁵. Yaz mevsiminde Güneydoğu Anadolu bölgesi Basra yüksek basıncına bağlı olarak güneyden gelen kurak ve sıcak havanın etkisine girmektedir¹⁶. Türkiye’de en yüksek sıcaklık değerlerine Güneydoğu Anadolu’da rastlanmaktadır. Gaziantep, Ceylanpınar, Şanlıurfa, bölgenin en sıcak coğrafi alanlarıdır. Tarım, iklim ve toprak başta olmak üzere çeşitli coğrafik etmenlerin etkisindedir. Aşırı sıcaklıklardan dolayı meydana gelmektedir bu durumda toprakta yetişen bitkilerin olumsuz etkilenmesine sebebiyet vermektedir. Bölgede olumsuz iklim şartları üretimin düşmesine neden olmaktadır. Özellikle sulama yapılamayan yerlerde yağışların az olması o sahalarda kuraklığa neden olmaktadır¹⁷. Güneydoğu Anadolu’nun güney kısmında alt tropikal yarı çöl iklimi hüküm sürmektedir. Dağlarında yüksek saha iklimi etkili olmaktadır. Güneydoğu Anadolu bölgesinin yarı kurak Sıcak İklimi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin büyük bir bölümü ve Hakkâri Bölümü’nün güney kısmını kapsamaktadır. Kilis-Gölbaşı ve Çukurca’da yazlar sıcak ve çok kurak geçmektedir. Kış aylarında yağışın yarıya yakın bölümü düşmektedir. En fazla yağış ise Torosların güney yamacına düşmektedir. Ülkemizin en sıcak bölgesi olan güneydoğu Anadolu bölgesi bağıl nemin çok düştüğü, güneyden çok sıcak ve kuru havanın geldiği günlerde kuraklığın etkisi iyice artmaktadır. Yazın 30-35°C'ye yükselen sıcaklık, kışın 5-

¹³ Sırrı Erinç, “Kültürel Çevre Bilim Açısından Güneydoğu Anadolu”, Ed. Halet Çambel, Robert J. Braidwood, *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 65.

¹⁴ Barbaros Gönençgil, *Türkiye Fiziki Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul 2016, s. 48-383.

¹⁵ İhsan Bulut, “Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin Tarihi Coğrafyasına Analitik Bir Yaklaşım”, Ed. Serhat Zaman ve Ogün Coşkun, *Coğrafya’ya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2015, s. 259-262.

¹⁶ Abdulkadir Güzel, “Şanlıurfa’da Sayfiye Yerleşmeleri”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı. 11, İstanbul 2005, s. 98.

¹⁷ Sabri Karadoğan, Nurettin Özgen, “Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarımsal Üretimin Niteliği, Değişimi ve Dağılımının CBS Ortamında Analizi”, Ed. Ali Demirci, Mehmet Karakuyu, Michael Andrew Mcadams, *4. Coğrafi Bilgi Sistemleri Bilişim Günleri*, Fatih Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 223-230.

6°C'ye düşmektedir. Kuzeydoğu Afrika üzerinden gelen kuvvetli fırtınalar Güneydoğu Anadolu bölgesinde yağışlara neden olmaktadır. Doğu Akdeniz bölgesi üzerinden gelen az sayıda siklonlar kış ve bahar aylarında Güneydoğu Anadolu bölgesinde yağışlara yol açmaktadır. Güneydoğu Anadolu bölgesi Akdeniz'den gelen nemli ve sıcak havanın etkisinde kaldığı için bölgede kış aylarında yağış yoğunluğu görülmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 450 - 750 mm arasında yıllık yağış miktarı değişmektedir. Bölgenin alçak kesimleri 600 mm'nin altında, yüksek kesimleri 800 mm civarında yağış almaktadır. Yağış Rejimi olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Akdeniz yağış rejimi hâkimdir. Türkiye hem kış hem de yaz mevsiminde kuzeybatıdan güneydoğuya doğru yönelen rüzgârın etkisi altındadır. Kış mevsiminde Ege ve Akdeniz kıyılarından iç kesimlere doğru sokulan güneyden gelen hava akımlarına da maruz kalmaktadır. Kış aylarında kuzeybatıdan sokulan soğuk hava ile güneyden gelen tropikal nemli sıcak havanın ilerlemesi, sıcak ve soğuk cephelerini aynı zamanda oluşturarak Güneydoğu Anadolu'nun yağışlı olmasına yol açmaktadır. Türkiye'de yıllık ortalama sıcaklık 19.9°C (Cizre) ile 3.7°C (Ardahan ve Sarıkamış) arasında değişmektedir. Bölgenin güneyi ve Akdeniz Söke'ye kadar olan Akdeniz kıyı kuşağında sıcaklık 18°C'nin üzerindedir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde yağışın fazla olduğu bölge olmasına rağmen Mayıs ve Eylül ayları arasında durma noktasına gelmektedir. Güneydoğu Anadolu, Akdeniz yağış rejiminin etkisi altındadır. Güneydoğu Anadolu yarı kurak bozkır ve kurakçıl orman kuşağında olduğu için yaz mevsiminde sulama suyu ihtiyacı, Doğu Anadolu'dan kaynağını alan akarsularla karşılanmaktadır. Ayrıca erozyon riski Güneydoğu Anadolu bölgesinde kuraklığın bir sonucu olarak meydana gelmektedir¹⁸. Ayrıca Karasal iklim şartlarına bağlı olarak beslenme faaliyetlerinde tahıl ve hayvansal ürünlerin tercih edilmesi fiziki coğrafya şartları ilgilidir¹⁹. İklim ve topografya tarım üretimini elverişli kılmaktadır. Bu yüzden Güneydoğu Anadolu bölgesi, tarımsal üretim konusunda, Türkiye'de yer alan coğrafi bölgeler arasında kayda değer bir konuma sahiptir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde karasal iklim görülmektedir fakat bazı bölgelerde Akdeniz ikliminde yetişen ürünler yetişmektedir, buraların bitki örtüsü Akdeniz özelliği göstermektedir. Aynı zamanda iklim ve

---

¹⁸ Barbaros Gönençgil, *Türkiye Fiziki Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul 2016, s. 48-383.

¹⁹ Hamza Akengin, İskender Dölek (Ed.), *Türkiye Fiziki Coğrafyası*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2015, s. 5-12.

bitkinin ortak etkisi sonucunda oluşan toprak Akdeniz iklimi altında oluşan toprağa benzerlik göstermektedir²⁰.

İklim değişiklikleri, eskiçağdan günümüze kadar dünya ekosistemini ve uygarlığını etkilemiştir. İklim, sosyal yapılanma, Tarım, sağlık, ekonomi, göç ve hatta edebiyat ve sanat üzerinde derin izler bırakmıştır. Würm buzul devri sonrasında MÖ 8000 ve MÖ 7000 yılları arasında ılımlı iklim koşulları, çöl sahalarında yaşam için uygun ortamı sunmuştur. Nitekim Holosen başlarında insanların bugünkü kurak ve yarı kurak sahalara yerleşerek tarım ve hayvancılık yaptıkları saptanmıştır. Neolitik Çağ'da insanlar toplayıcılığı bırakmışlar ve üretim yaparak geçimlerini sağlamaya başlamışlardır²¹.

1.3. Bitki Örtüsü

Bölgede güneşleme süresinin uzunluğu buharlaşmanın artmasına ve bunun doğal bir sonucu bitkilerde su kaybına ve sıcaklığın artmasına neden olmaktadır. Güney ve Güneydoğu Anadolu'da güneşlenme süresinin fazla olmasından dolayı doğrudan ışık isteği yüksek ve kurakçıl özellikte bitkilerin varlığı oldukça yaygındır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi toprak yüzey katı sıcaklığının en fazla olduğu yerlerin başında gelmektedir. Burada 36-38°C'ye çıkan toprak sıcaklığı, buharlaşmayı ve bitkilerde terlemeyi fazlasıyla artırmaktadır. Bu durum bölgede bitki türlerinin dağılışını sınırlandırmaktadır²². Güneydoğu Anadolu Bölgesinin genelinde yükselti kuzeye yönüne doğru gidildikçe artmaktadır. Ve Yükseltindeki artışa bağlı olarak sıcaklığın seviyesi azalmaktadır²³. Yükseltisi 2000 metreden fazla olan yerlerde de düşük sıcaklık şartları bitki türlerinin varlığını minimize etmektedir. Yoğun kurumanın olduğu Güneydoğu Anadolu'da bitkilerin türü ve dağılışı yağışların fazla olduğu 2000 metrenin üzerindeki yerlere göre oldukça sınırlıdır. Güneydoğu Anadolu'nun step alanları İran-Turan bölgesinin Mezopotamya flora bölümüne girmektedir. Güneydoğu Anadolu'daki Quercus branti (İran palamut meşesi) ve Q.

---

²⁰ Sabri Karadoğan, Nurettin Özgen, "Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarımsal Üretimin Niteliği, Değişimi ve Dağılışının CBS Ortamında Analizi", Ed. Ali Demirci, Mehmet Karakuyu, Michael Andrew Mcadams, 4. Coğrafi Bilgi Sistemleri Bilişim Günleri, Fatih Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 223-230.

²¹ Ali Özdemir, "İklim Değişimleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 2, 2004, s. 173.

²² Barbaros Gönençgil, *Türkiye Fiziki Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul 2016, s. 48-383.

²³ Abdulkadir Güzel, "Şanlıurfa'da Sayfiye Yerleşmeleri", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı. 11, İstanbul 2005, s. 101.

libani (Lübnan meşesi) başlıca meşe türleridir. Bölgede Mardin, Urfa, Diyarbakır çevrelerinde ise Quercus brantii yaygındır. Quercus libani ve Q.brantii gibi kuraklığa dayanıklı meşe türlerinden oluşan Güneydoğu Anadolu'da kuru ormanlar, yüksek platolar ve kenar dağlar üzerinde bulunmaktadır. Türkiye'de gerçek anlamda doğal step alanları Güneydoğu Anadolu'da ki Urfa çevresidir. Güneydoğu Anadolu'da tahrip edilen ormanlık alanlar kendini yenileyememiştir. Tahripten kurtulan ise plato ve tepelik alanlarda tutunabilmiştir. Güneydoğu Anadolu'da Karasal iklim hâkim olmuştur. Yağışların yetersizliği ve yaz kuraklığı bu bölgelerde bitki örtüsünün gelişimini yavaşlatmanın bir sonucu olarak cılız bitkilerin yetişmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum, toprakların gelişimini de olumsuz yönde etkilemiştir. Güneydoğu Anadolu'daki iklime bağlı kuraklık bitki örtüsünün zayıf olmasına neden olmuştur. Bu durum erozyon tehdidini arttırmış, eğimli sahalardaki toprakların verimini azaltmış ve çoraklaştırmıştır. Güneydoğu Anadolu'da Kahverengi Step Topraklar alçak tektonik çanaklarında mevcut olan topraklardır. Yağışın az olması bu toprakların yıkanmasını sınırlandırmıştır ve bitki örtüsünün zayıflığına yol açmıştır bu durumda organik unsur yetersizliğine yol açmıştır. Güneydoğu Anadolu'da bozkır bitkilerinin oluşturduğu doğal bitki örtüsünden olayı toprak oluşumu yavaştır. Bu bölgede daha çok kuru tarım yapılmaktadır. Yaygın olarak ekimi yapılan baklagil ve tahıl ekimidir. Ülkemizde nadasa bırakılan toprakların büyük çoğunluğunu bu bölgedeki topraklar oluşturmaktadır²⁴. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Fırat ve Dicle ırmaklarının geçmesinden dolayı var olan kuraklık sorununun giderilmesine olanak sağlamıştır. Ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, dağlık ve tepelik arızalı yapılarına rağmen, platolar ve ovaların geniş yer tutması, ulaşım, tarımsal faaliyet ve sulama gibi avantajlar sağlamıştır²⁵. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomisi eskiden günümüze kadar tarıma dayalı olarak sürmüştür²⁶. Güneydoğu Anadolu

---

²⁴ Barbaros Gönençgil, *Türkiye Fiziki Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul 2016, s. 48-383.

²⁵ İhsan Bulut, "*Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına Analitik Bir Yaklaşım*", Ed. Serhat Zaman ve Ogün Coşkun, *Coğrafya'ya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2015, s. 259-262.

²⁶ İhsan Bulut, "*Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına Analitik Bir Yaklaşım*", Ed. Serhat Zaman ve Ogün Coşkun, *Coğrafya'ya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2015, s. 259-262.

Bölgesi tamamıyla bir plato sahası olarak kabul edilmektedir. Bölge, hafif kıvrımlı ve kısmen fay hatları ile örölü bir jeolojik görüntüye sahiptir²⁷.

---

²⁷ Ömer Şen, “Güneydoğu Anadolu Bölgesi İlçelerinin Coğrafi ve Potansiyel Erişilebilirlik Analizi”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı. 73, Aralık 2020, s. 62-65.

II. BÖLÜM

NEOLİTİK ÇAĞDA GÜNEYDOĞU ANADOLU

Neolitik Çağ, insanoğlunun yaşam ve geçim tarzının köklü değişikliklere uğrayarak içinde bulunduğumuz mevcut yüzyıl düzeninin sosyo ekonomik temellerini oluşturarak insanlığın kültürel gelişimine katkı sağlamıştır²⁸. İnsanlık tarihi boyunca birçok medeniyet var olmuş ve belli bir süre zarfı sonrasında çeşitli sebeplerden dolayı ortadan kaybolmuşlardır. Geçmişini anlamamız bakımından bu kültürlerin varlığı oldukça önemlidir. Bu kültürler günümüz uygarlığın temelini oluşturmuştur. Neolitik Çağ, süregelen bu zincirlerin en belirgin olanı olmuştur. Bu süreç devrim veyahut sıçrama noktaları olarak tanımlanmıştır²⁹. Neolitik Çağ günümüzden yaklaşık olarak (MÖ) 10.500 - 5.500 yılları arasını kapsamaktadır. Neolitik Çağ sadece arkeologların ve kültür tarihçilerinin ilgi odağı olmaktan çok tüm sosyal, doğa ve fen bilim dallarının ilgilendiği bir alan olmuştur³⁰. Neolitik Çağ MÖ 10.500-5.500 tarihleri arasında kademeli olarak ve sürekli gelişim kaydederek meydana gelmiş bir süreçtir. İnsanoğlunu yeni bir yaşam sürecine iten en önemli etkenlerin biride günümüzden 13-14 bin yıl öncesinde yaşanan iklim değişikliğidir. Ilımanlaşan iklim günümüzün içinde bulunduğu iklim şartlarına yakın şartlar doğurmaya başlamıştır. Bitki örtüsü ile hayvan türleri görülmeye başlamıştır. Bu dönemde hayvanlar ve bazı buğday, arpa gibi bitki türleri evcilleştirilmiştir. Hayvanların evcilleştirilmesi ve tarımın yavaş yavaş gelişmesi beraberinde avcılık koşullarını da giderek değiştirmiştir. Avcılık ve toplayıcılığın yerini yerleşik düzene geçişle birlikte çiftçiliğe bırakmıştır. İklim değişikliğiyle birlikte başlayan kuraklaşma yeryüzünde dağınık halde yaşayan insanları, su kaynakları ve vadi yataklarında toplanmaya itmiştir. Toprağı işlemeyi öğrenen insanoğlu adeta toprağın bağımlısı olmuştur. Bu durum onları yeni buluşlara itmiştir. İnsanlar ilk önce güneşte çamuru kurutup sağlamlığını öğrenmiştir. Ve bu bilgi ve becerisini duvarlar ve evler yaparak göstermeye başlamıştır. İnsanlar yavaştan mağaraları terk ederek yerleşik hayata geçmiş ve böylece günümüz kentsel yaşamının ilk adımını atmıştır. Üretici

---

²⁸ Harald Hauptmann, Mehmet Özdoğan, "Anadolu'da Neolitik Devrim", 12000 Yıl Önce Anadolu İnsanlığın En Eski Anıtları Sergi Kitabı, Almanya 2007, s. 404- 410; Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 2016, s. 18-21.

²⁹ Klaus Schmidt, *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, (Çev. Rüstem Aslan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 7.

³⁰ Ali Osman Kurt, Mehmet Emin Göler, "Anadolu'da İlk Tapınak: Göbeklitepe", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Cilt. 21, S. 2, Sivas 2017, s. 1108.

bir sınıfa geçmenin belirgin ipuçlarından olan buğday, arpayı yetiştirmek ve hayvanların evcilleştirilmesi ve beslenmesi için önemli koşulların sağlanması lazım gelmiştir. Bu koşullar Anadolu'nun güney kesiminde mevcut bulunmuştur³¹. İnsanlar avcılık ve toplayıcılıktan besin üretimine ve böylece yerleşik köy hayatına geçmiştir. Bu Çağda mimari, sanat ve zanaat, toplumsal uzmanlaşma, örgütlenme gibi ilkler başlamış ve günümüz medeniyetinin temellerinin atıldığı bir dönem olmuştur. Aynı zamanda her şeyin değişime uğradığı, yeni bir düzenin ortaya çıktığı, buluşların yapıldığı heyecan uyandırıcı bir uygarlık sürecidir³². Neolitik yaşamın yayılması birden bire olmasının aksine MÖ 5500 yıllarına kadar devam eden, basit olmayan, çok yönlü bir süreçten ibaret olmuştur³³. Arkeologlar, Neolitik kelimesini sabit yerleşmeler, sürtmetaş aletler, hammaddesi kil olan kap-kacak yapımı, evcilleştirilen hayvan ve bitkiler gibi maddi kalıntılarla özdeşleştirmişlerdir³⁴. Neolitik Çağ'ın 10500-7000 yıllarını kapsayan zaman dilimine Aseramik Neolitik veyahut Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ olarak adlandırılmıştır³⁵. Neolitik Çağ, tarımcı köy topluluklarının yaşadığı ve basit tarımın yapıldığı bir dönem olarak yorumlanmış olsa da aslında durum tam tersine karmaşık ve dinamik bir süreç olarak yakın zamanda ifade edilmiştir³⁶. Neolitik Çağ ile birlikte avcılık ve toplayıcılıktan, tarım ve hayvancılığa geçmiş olan insanoğlu, bir nevi sürekli tüketen bir varlık olmaktan çıkıp üretim yapan bir sınıfı teşkil etmeye başlamıştır. Bu süreçte hayvan türlerini evcilleştirmiş ve bitki türlerini yetiştirmeyi başarmıştır. Gordon Childe, Yakın Doğu'da ilk kez başlayan bu dönemi Neolitik Devrim olarak tanımlamıştır. Günümüze kadar yapılan araştırmalar, MÖ 7000'e kadar Anadolu'nun, Güneydoğu ve Orta Anadolu diye iki büyük kültür grubuna ayrıldığını tespit etmiştir. Bu büyük kültür grubunun Güneydoğu Anadolu'daki en eski ve önemli yerleşmelerinin başında Körtik Tepe (Diyarbakır), Hallan Çemi (Batman) ve Nevali Çori (Urfa) yerleşim

³¹ Harald Hauptmann, Mehmet Özdoğan, "Anadolu'da Neolitik Devrim", 12000 Yıl Önce Anadolu İnsanın En Eski Anıtları Sergi Kitabı, Almanya 2007, s. 404- 410; Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 2016, s. 18-21.

³² Nezih Başgelen, "Yeni Kazıların Bulguları Işığında Neolitik Çağ", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı. 93, 1999, s. 22-24.

³³ Mehmet Özdoğan, "Arkeolojik Veriler Açısından Bir Değerlendirme", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S. 54, Kasım/Aralık 2016, s. 55.

³⁴ Mehmet Özdoğan, "Neolitik Çağ –Neolitik Devrim-İlk Üretim Toplulukları Kavramının Değişimi ve Braidwoodlar", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, Sayı. 7, Ankara 2004, s. 45-46.

³⁵ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 2016, s. 18-21.

³⁶ Ali Osman Kurt, Mehmet Emin Göler, "Anadolu'da İlk Tapınak: Göbeklitepe", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Cilt. 21, S. 2, Sivas 2017, s. 1108.

yerleri gelmektedir³⁷. MÖ 10.500 ile 5.500 yılları arasına tarihlendirilen Neolitik Çağ insanlık tarihinde “devrim” olarak değerlendirilen en önemli süreçlerden biridir³⁸. Neolitik Çağ, Türkiye’de daha çok Cilalıtaş Devri olarak bilinmektedir³⁹. Anadolu Yarımadası uzun bir süre Neolitik yaşam biçiminin çekirdek bölgesinin dışında tutulmuştur. Önceleri Neolitik yaşam tarzının Güneybatı Asya’nın yarı kurak bölgelerinde gelişimini tamamladıktan sonra Anadolu’ya aktarıldığı ve bu süreçte Anadolu’nun Batı’ya, Avrupa’ya bu yeni yaşam biçimini aktaran yalnızca bir köprü rolü oynadığı öngörülmüştür⁴⁰. Anadolu, yerleşik düzen bağlamında en eski kültürlerle ev sahipliği yapmış en önemli uygarlık merkezlerinden biridir. Neolitik Çağ’ın bütün dönemleri hakkında kapsamlı bir şekilde bilgi edinme imkânı sunan bu bölge, Neolitik Çağ’a dair bilinen en eski yerlerin başından gelmektedir. Yerleşmeler, Fırat ve Dicle havzalarında ve bu nehirlerin etrafında konumlanmıştır. 1964’te başlatılan Çayönü kazılarında, Önasya’da erken neolitik tarihlenen bir yerleşim ile ilgili kapsamlı bilgiler elde edilmiştir. Güneydoğu Anadolu’da Göbeklitepe, Hallan Çemi, Nevalı Çori, Demirköy, Körtik Tepe, Çayönü, Gusir Höyük ve kurtarma kazılarında açığa çıkan Yeni Mahalle (Şanlıurfa), Akarçay Tepe, Mezraa Teleilat, Hakemi Use ve Salat Camii Neolitik yerleşimleri ile insanlık tarihinin Neolitik Çağ’a dair görüşlerini temelden değişikliğe uğramıştır⁴¹. Tarih öncesi araştırmalara yönelik Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde atılan en önemli adım Robert Braidwood ve Halet Çambel tarafından 1963 yılında “Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi” olarak yapılan Siirt, Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinde yapılan yüzey araştırmaları ile başlamıştır⁴². Güneydoğu Anadolu’da Diyarbakır, Urfa, Siirt kentlerinin yer aldığı bölgede fazla

---

37 Zeynep Kerem Öztürk, Ayşe Şimşek, “Tarih Öncesi Dönemdeki İlk Barınma Alanları İle Anadolu’daki Körtik Tepe, Hallan Çemi, Nevalı Çori Ve Aşıklı Höyük Yerleşimlerinde, İnanç Ve Kültürün Etkisinin İncelenmesi”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 3, İstanbul 2019, s. 14-18.

38 Klaus Schmidt, *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, (Çev. Rüstem Aslan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 7-16; Gökçen Bayram, “Güneydoğu Anadolu’nun Neolitik Çağ Totemleri Ve Ritüel Nesneleri”, *Amisos Dergisi*, Cilt. 3, Sayı.4, Temmuz 2018, s. 68.

39 Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 2016, s. 18-21.

40 Klaus Schmidt, *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, (Çev. Rüstem Aslan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 25.

41 Harald Hauptmann, Mehmet Özdoğan, "Anadolu’da Neolitik Devrim", 12000 Yıl Önce Anadolu İnsanlığın En Eski Anıtları Sergi Kitabı, Almanya 2007, s. 405- 406.

42 Halet Çambel, Robert J. Braidwood, “1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış”, *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 1-31.

araştırma yapılmış olmamasına rağmen bu illeri gezmiş gezginlerin geçmişi, antik çağlara, en azından Xenophon devrine kadar uzanmaktadır⁴³. Güneydoğu da yapılan araştırmalar sonucunda 135 arkeolojik buluntu yeri tespit edilmiştir⁴⁴. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin uygarlık tarihi değerinin anlaşılmasıyla ilgi odağı olmuştur. Nevali Çori, Göbeklitepe gibi yerleşim yerlerinin tespit edilmesi ve bu yerleşim yerlerinde ortaya çıkarılan kült yapıları ile birlikte örnekleri daha önce görülmeyen T biçimli dikilitaşların ve üzerinde yer alan betimlemelerinin keşfi ile Neolitik Çağa ait var olan anlayışı değiştirmiştir. Tüm bunlara bağlı olarak da arkeolojik ve bilimsel çalışmalarda Güneydoğu Anadolu Bölgesi, tarih öncesi topluluklarının incelenmesi için odak noktası olmuştur⁴⁵. Neolitik Çağ'ın başlarında Güneydoğu Anadolu'da dinsel, düşünsel, ideolojik, sembolik ve sınıfsal yapısı büyük oranda, ruhban sınıfı tarafından yönetilen ve şekillendirilen ortak inançlar sistemi ile bu sistemin kuvvetli yaptırım gücünden kaynak bulmuştur⁴⁶. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Çağ'da sembolik maddi kültür kalıntılarının yoğunlaştığı alanlar içerisinde Nevali Çori, Göbeklitepe, Körtik Tepe, Çayönü, Hallan Çemi, Akarçay, Demirköy, Hamzan Tepe, Karahan, Kilisik, Sefer Tepe, Urfa-Yeni Yol, Cafer Höyük yer almaktadır⁴⁷. Ayrıca Neolitik Çağ'da ortaya çıkarılan ve tapınma amaçlı yapılan anıtsal kült yapıları ilk kamu binaları olmalarının yanı sıra anıtsal mimarinin ilk örnekleri olması babında oldukça önemlidir⁴⁸. Neolitik Çağ'da Güneydoğu Anadolu'da ortaya çıkarılan kült yapıları ve zengin simgesel buluntular, gelişkin dinî kurumlara sahip ve hiyerarşik bir toplum yapısının mevcut olduğunu göstermektedir. Kamusal yapılar, yerleşik köy hayatı ile ortaya çıkan ve daha fazla gelenekselleşen sosyo-politik

⁴³ Duygu Günay, Robert Whallon Jr., “Araştırma Bölgesinde Daha Önce Yapılmış Araştırma İncelemeler ve Geziler”, Ed. Halet Çambel, Robert J. Braidwood, “1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış”, İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 83.

⁴⁴ Robert Whallon, Jr., “Güneydoğu Anadolu'da Tarihöncesi Bir Yerleşme Yerinde Yapılan Yöntemli Yüze Toplaması ve Değerlendirilmesi”, Ed. Halet Çambel, Robert J. Braidwood, “1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış”, İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 193.

⁴⁵ Mehmet Özdoğan, *Güneydoğu Anadolu'nun Kültür Tarihindeki Yerine Farklı Bir Bakış*, Türkiye Bilimler Akademisi Forumu yayınları, Ankara 2003, s. 11-12.

⁴⁶ Zeynep Kerem Öztürk, Ayşe Şimşek, “Tarih Öncesi Dönemdeki İlk Barınma Alanları İle Anadolu'daki Körtik Tepe, Hallan Çemi, Nevali Çori Ve Aşıklı Höyük Yerleşimlerinde, İnanç Ve Kültürün Etkisinin İncelenmesi”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 3, İstanbul 2019, s. 14-18.

⁴⁷ Sevgi Dönmez, “Neolitik Dönem'de Damga Mühür Kullanımı, Bellek ve Zaman,” *I. Uluslararası Battalgazi Multidisipliner Çalışmalar Kongresi*, Cilt. 2, Malatya 2018 s. 1730.

⁴⁸ Ali Umut Türkcan, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yukarı Mezopotamya Anıtsal Kült Binaları Ve Gelişimi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2006, s. iii.

yapıya hizmet eden öğelerdir. Bu öğeler gruplar arası karar mekanizması ve birliği sağlama işlevini üstlenmişlerdir. Güneydoğu Anadolu'da yer alan Körtik Tepe, Hallan Çemi ve Nevali Çori yerleşim yerlerinde sadece basit fiziksel ihtiyaçların değil, aslında insanın temel niteliği olan kültür ve inanç yönlerinin de esas alındığı anlaşılmıştır. Meskenlerin tabanına ölü gömme adeti ve yerleşim bütününde düzenlenen ortak alanlar, manevi ve sosyal kimliğin bir göstergesi konumundadır⁴⁹. Türkiye'de Neolitik Çağ'la ilgili yapılan kazılar bilim dünyasında muazzam bir etki yaratmıştır. Kazı çalışmaları Çatalhöyük, Hacılar, Can Hasan ve Çayönü kazılarıyla başlamış ve Nevali Çori, Aşıklı, Cafer Höyük ve Hallan Çemi kazılarıyla önemli bulgular elde edilmiş ve mesafe alınmıştır. Son yıllarda yapılan yeni kazıların birçoğu önemli katkılar sunmuştur. Neolitik Çağ'ın yeni buluşlarının içinde öğütme taşı, çanak çömlek ve konutlar önemli yer tutmuştur⁵⁰. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Neolitik Çağ yerleşim yerleri olarak Nevali Çori (Şanlıurfa), Grittille (Adıyaman), Hallan Çemi (Batman), Akarçay Tepe (Şanlıurfa), Yeni Mahalle; Göller Yöresi (Hacılar, Höyücek, Kuruçay ve Bademağacı höyükleri), Ulucak Höyük, Ilıpınar ve Menteşe mevcuttur⁵¹. Neolitik Çağ ile ilgili Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan Çayönü, Nevali Çori, Hallan Çemi ve Göbekli Tepe kazılarında ortaya çıkarılan bulgular dönemin niteliğine önemli katkılar sağlamıştır⁵².

Tahılların yabanıl ataları açısından Güneydoğu Anadolu, geniş alanlarda yaygın olarak bulunan bazalt ve yüksek yağış oranlarından dolayı Yakındoğu'daki en zengin alanlardan biri olmuştur⁵³. Beslenmek için tahıllar ve hayvanlar evcilleştirilmiştir. Bu süreçle paralel olarak eski alışkanlıklardan avcılık ve toplayıcılık yaşamın temelini oluşturmaya devam etmiştir⁵⁴. Nohut ve buğday ilk

⁴⁹ Zeynep Kerem Öztürk, Ayşe Şimşek, "Tarih Öncesi Dönemdeki İlk Barınma Alanları İle Anadolu'daki Körtik Tepe, Hallan Çemi, Nevali Çori Ve Aşıklı Höyük Yerleşimlerinde, İnanç Ve Kültürün Etkisinin İncelenmesi", *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 3, İstanbul 2019, s. 14-18.

⁵⁰ Klaus Schmidt, *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, (Çev. Rüstem Aslan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s.7-34.

⁵¹ E. Asouti, A. Fairbarin, *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara 2006, s. 80.

⁵² Yasemin Yılmaz, *Neolitik Dönem'de Anadolu'da Ölü Gömme Uygulamaları: Çayönü Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Bilim Dalı Ve Fransa Bordeaux 1 Üniversitesi Çevre Ve Bilim Doktora Okulu Biyolojik Antropoloji Laboratuvarı (Cnrs Umr 5199) (Cotutelle), Doktora Tezi, İstanbul-2010, s. 43.

⁵³ George Willcox, Manon Savard, "*Güneydoğu Anadolu'da Tarımın Benimsenmesine İlişkin Botanik Veriler*", Ed. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, *Türkiye'de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 433.

⁵⁴ Recep Yıldırım, *Uygurluk Tarihine Giriş*, Meridyen Yayıncılık, İzmir 2002, s. 24-25.

olarak Güneydoğu Anadolu bölgesinde evcilleştirilmiştir⁵⁵. Güneydoğu Anadolu'da başlayarak gelişim gösteren Neolitik yaşam, daha sonra, Türkiye'nin batı kesimlerine ulaşmıştır. Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki kazılar, Neolitik yaşamın düşünüldüğü kadar basit olmadığını ve Neolitik yerleşimlerin çoğunun büyük boyutlarda olduğunu ortaya koymuştur. Bu sebepten dolayı bazen bunlar “mega yerleşme” olarak da tanımlanmıştır⁵⁶.

Güneydoğu Anadolu'daki Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ yerleşim yerleri Hallan Çemi, Nevala Çori, Göbeklitepe ve Çayönü'dür⁵⁷. Bu yerleşim yerleri Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da Güneydoğu Toroslar'ın güney eteklerinde kalabalık bir nüfusun varlığına ev sahipliği yapmıştır. Güneydoğu Anadolu'da yer alan Nevali Çori, Çayönü ve Göbeklitepe gibi muazzam yerlerin yanında, Gritille, Hayazhöyük, Caferhöyük, Saraybahçe (Çmaz III) Höyüğü bu dönemin daha ufak köy yerleşmeleri olarak sayılmıştır⁵⁸. Bu yerleşim yerlerinde köy yaşamının başladığı anlaşılmaktadır. Konutların inşa edilmiş olması, tahıl üretimine başlanmış olması ve tahıl ve hayvanların evcilleştirilmiş olması yerleşik hayata geçişin sağlandığını açıkça göstermiştir. Anadolu'daki yerleşmeleri Yakın Doğu'yla bağlantıları olmuştur. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ yerleşim yerlerinde alet gelişiminin yanı sıra yer alan mimari yapılar oldukça dikkat çekmiştir. Obsidyen başta olmak üzere bölgede ticaret yapılmaya başlandığı tespit edilmiştir. Çayönü yerleşmesi, en eski çömlek örneklerine ev sahipliği yapmıştır. Mesolitik Çağ'dan Neolitik Çağ'a geçişin sağlandığı ve Neolitik Çağ'ın erken aşamalarını hakkında bilgiler veren Hallan Çemi en önemli yerleşme yerlerinin başında gelmektedir⁵⁹. MÖ 10.000/9000 ile MÖ 7600 tarihleri arasında kapsayan Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da, insanlar yerleşik hayata geçmiştir. Dünyanın ilk köyleri böylece kurulmuştur. Yerleşik hayatta geçmekle birlikte avcılık-toplayıcılık hemen tamamen terk edilmiş değildir. İnsanlar bitki ve hayvanların evcilleştirmeyi Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da başarmıştır. Bu çağda keçi, koyun, domuz ve köpek evcilleştirilmiştir. Tarım yapılmıştır. Diğer yandan

---

⁵⁵ Banu Özüşen, Zafer Yıldız, Buzul Çağı'ndan İlk Çağ'a Tüketimin Tarihi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt. 4, Sayı. 7, Yıl. 2012, s. 10-11.

⁵⁶ Mehmet Özdoğan, “Neolitik Dönemi Yeniden Düşünmek”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S. 54, Kasım/Aralık 2016, İstanbul, s. 55-57.

⁵⁷ Aslı Erim Özdoğan, *Çayönü, Türkiye'de Neolitik Dönem*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 57-97.

⁵⁸ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 2016, s. 30-36.

⁵⁹ Nazmiye Mutluay, *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*, Alter Yayıncılık, Ankara 2010, s. 13-17.

taştan çeşitli süs eşyaları yapmıştır⁶⁰. Deneme yanılma yönteminin kullanılması sonucu edindikleri tecrübelerle çeşitli malzemeler yapmıştır. Bu edinilen deneyim, bilgi ve becerinin bir sonucu olarak yapmış oldukları çeşitli malzemeler, kullanmış oldukları yapım teknikleri ve yapı şekilleri günümüze kadar çeşitli alanlarda uygulanarak ulaşmıştır⁶¹. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a ait özgün üretim taş âletlerin numunelerini bizlere sunan Körtik Tepe, kemikten yapılmış eserler bizlere sunmaktadır. Bu kemikten yapılmış eserlerin içinde çoğunluğu bız ve dilgilerden meydana gelmektedir⁶². Mesolitik Çağ'da evcilleştirilen hayvanlardan olan köpek avcılıkta faydalı bir şekilde kullanılmaya devam etmiştir. Evcilleştirilen hayvanlar koyun ve keçi eklenirken avlanan hayvanlar arasında tavşan, yaban domuzu, yaban öküzü, geyik, yaban keçisi, eşek, at ve bazı kuş çeşitleri bulunmaktadır⁶³. Bu hayvanlar Bereketli Hilal'de ilk kez Aseramik Neolitik B: 8800-8200 yıllarında görülmüştür, evcil domuzun varlığı ise Orta PPNB (8200-7500) yıllarının sonlarına denk gelmiştir⁶⁴. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ yerleşme yerleri arasında farklı olan yerleşim yeri Göbeklitepe olmuştur. Yerleşmelerdeki evler tek katlı ve geneli başta yuvarlak daha sonraları dikdörtgen planlı taştan ya da kerpiçten yapılmış evlerden oluşmuştur. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da ateş insanın günlük yaşamının vazgeçilmez parçası olmuştur. Ateşi ısınma, aydınlanma ve yemek pişirmek amaçlı kullanmışlardır. Ateşin bu kullanım alanları var olmasına rağmen henüz çanak çömlek yapmak için kullanılıyor değildi bu yüzden Neolitik Çağ'ın MÖ 7600'e kadar olan erken evresine Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ denilmiştir⁶⁵. Çanak çömleğin bulunuşu gıda ekonomisinde insanları değişik beslenmeye yöneltmiştir⁶⁶. Güneydoğu Anadolu bölgesi Çanak Çömleklili Neolitik Çağ ile ilgili önemli yerleşim

---

⁶⁰ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi I*, 1. Basım, Bilge Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 45-47.

⁶¹ Erhan Bıçakçı, "Neolitik Dönemde Anadolu Ve Trakya'da Malzeme Ve Mimarlık", *Mimarlıkta Malzeme - Üç Aylık Mimarlık Ve Yapı Malzemeleri Dergisi*, Yıl.4, Sayı. 12, İstanbul 2009, s. 35.

⁶² Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, Oya San, Feridun S. Şahin, Gürol Barın, Metin Kartal, Yılmaz S. Erdal, "Körtik Tepe 2008 Yılı Kazısı", *31. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt. 1, Ankara 2010, s. 511-535.

⁶³ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi I*, 1. Basım, Bilge Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 45-47.

⁶⁴ İzzet Çıvgın, Bereketli Hilal'de Hayvan Evcilleştirme Sürecinin Evrimi ve Kültürlerarası Karşılaşmalar (M.Ö.10000 – 7000), *Social Sciences Studies Journal*, Cilt. 4, Sayı. 16, Nisan 2018, s. 1325.

⁶⁵ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi I*, 1. Basım, Bilge Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 45-47.

⁶⁶ Savaş Harmankaya, "Türkiye Neolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", http://www.tayproject.org/downloads/Neolitik_SH.pdf, s. 17, (Erişim Tarihi:12.12.2020).

yerleşimlerine sahiptir⁶⁷. Anadolu'nun Güneydoğusunda yer alan en eski Çanak Çömlekli Neolitik Çağ yerleşkesi Çayönü'dür. Bir diğer yerleşim yeri Şanlıurfa ilinin Birecik ilçesi civarında yer alan Mezraa Teleilat Höyüğü'dür⁶⁸. Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'da yaşam süren insanlar, hayvanları evcilleştirme konusunda oldukça yol kat etmiştir. Tarımda ilerleme kaydetmiştir. Tarımda buğday, arpa, bezelye, bakla, mercimek, mısır ve çileklerin ekimini yapmıştır. Ekin ekmek için, hammaddesi metal olmayan araç ve gereçler kullanmıştır. Olgunlaşan ekinleri toplamak için obsidyen taşından yapmış oldukları orakları kullanmışlardır. Neolitik Çağ'ın başlarında evcil olan yegâne hayvan köpek olmasına karşın bu dönemde evcilleştirilen hayvan sayısı gittikçe artmıştır. Evcilleştirilen hayvanların arasında koyun, keçi, sığır ve domuzda yer almıştır. Evcilleştirilen hayvanların içinde koyun, keçi ve sığırın hem etinden hem sütünden yararlanılmıştır. Bitkisel yağ ve hayvansal yağ besin olarak kullanılmıştır. Bu hayvanların aynı zamanda deri ve yönünden de yararlanılmıştır⁶⁹.

---

⁶⁷ Nazmiye Mutluay, *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*, Alter Yayıncılık, Ankara 2010, s. 49.

⁶⁸ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 2016, s. 59.

⁶⁹ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi I*, 1. Basım, Bilge Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 49-52.

III. BÖLÜM

NEOLİTİK ÇAĞ'DA GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA TİCARET VE BESLENME FAALİYETLERİ EKSENİNDE TOPLUMSAL YAŞAM

Neolitik Çağ'da insanlar ağaç oyukları ve mağaralardan yerleşik köy yaşama geçmiştir. Avcılık ve toplayıcılık yavaş yavaş yerini üretime dayalı bir sisteme, yani tarım ve hayvancılığa bırakmıştır. Böylece insanoğlu soyunu devam ettirmek ve beslenmek için bitki ve hayvan türlerini evcilleştirip çoğaltmıştır. Yerleşik düzene geçiş ve çiftçilik, beraberinde buğday, arpa gibi bitkilerin yanı sıra koyun, keçi ve domuz benzeri hayvan türlerini evcilleştirmiştir. Neolitik Çağ olarak adlandırılan bu döneme Yeni Taş dönemi veyahut Cilalı Taş dönemi denilmiştir. İnsanoğlunun bu yeni yaşam biçimine geçişine zemin hazırlayan en önemli sebeplerden biri günümüzden 13-14 bin yıl öncesinde beliren iklim değişiklikleri olmuştur. Ilımanlaşan iklim, günümüz bitki örtüsü ve hayvan türlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Neolitik Çağ'ın en erken evrelerinde varlık gösteren Anadolu'nun güney kesimi özel bir yere sahip olmuştur⁷⁰. Güneydoğu Anadolu coğrafyası, Güneydoğu Toroslar yayının dış kenarı ile Suriye sınırı arasında kalan alanı teşkil etmektedir. Bu bölge verimli hilalin en geniş yerini oluşturmaktadır. Güneydoğu Anadolu coğrafyası Neolitik Çağ'dan beri var olan çok eski bir medeniyet bölgesidir. Burada en eski tarihten itibaren kurulmuş ve günümüze kadar gelmiş olan Mardin, Urfa, Diyarbakır gibi şehirler kurulmuştur. Bölgede, Martonne'nin, "Suriye iklimi" olarak ifade emiş olduğu Akdeniz ikliminin bozulmuş bir tipi görülmektedir. Kontinental bir şekli olan bu iklim güneye gidildikçe çöl iklimine dönmetedir. İskân coğrafyası bakımından eski medeniyet sahası olan Güneydoğu Anadolu coğrafyası eski şehirleri, kasabaları ve köyleriyle sedanterlerin yaşadığı bir bölgedir⁷¹. Güneydoğu Anadolu'daki merkezler arasında ilk üretime geçiş aşamasında bir kültür birliği söz konusudur. Biris Mezarlığı ve Söğüt Tarlası Epipaleolitik Çağ'dan Neolitik Çağ'ın en erken evrelerine geçişi hakkında önemli bilgiler sunan yerleşme yerleridir. Güneydoğu Anadolu'da yer alan Çayönü ve Hallan Çemi yerleşim yerlerinde yapılan araştırmalar yerleşik hayata geçen fakat avcı-toplayıcı grupların varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca Neolitik Çağ'da kile elle biçim verip, ateşte pişirmek suretiyle,

⁷⁰ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 2003, s. 18-37.

⁷¹ Ahmet Ardel, "Güneydoğu Anadolu'da Coğrafi Müşahedeler", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı. 21, Ekim 2014, s. 140-141.

günlük işlerde kullanılan çanak çömleğin üretimi önemli bir aşama olmuştur⁷². Neolitik Çağ'ı, Gordon Childe, "Neolitik Barbarlık" olarak tanımlamıştır. İnsanoğlu bu barbarlıktan tarım ve ekonomi alanında yaptığı gelişmelerle çıkmıştır. Böylece günümüz medeniyetin temelleri atılmıştır⁷³. Aseramik Neolitik Çağ'da Güneydoğu Anadolu'nun en tanınmış temsilcileri Hallan Çemi, Çayönü ve Nevali Çori'dir. Kazı çalışmaları devam eden Göbeklitepe, Urfa Yeni Mahalle ve Körtik Tepe gibi yerleşmeler de çok önemli arkeolojik kanıtlar sunmaktadır⁷⁴. Güneydoğu Anadolu'da Neolitik Çağ sembolik maddi kültür kalıntılarının yoğunlaştığı alanlar içerisinde Nevali Çori, Göbeklitepe, Körtik Tepe, Çayönü, Hallan Çemi, Akarçay, Demirköy, Hamzan Tepe, Karahan, Kilisik, Sefer Tepe, Urfa-Yeni Yol, Cafer Höyük yer almaktadır⁷⁵.

---

⁷² Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 2003, s. 18-37.

⁷³ Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, Çev. Mete Tunçay, Alaeddin Şenel, Alan Yayınları, İstanbul 1995, s. 59.

⁷⁴ Çağatay Yücel, "Tarih Öncesi Güneydoğu Anadolu ve Mezopotamya'da İnanç ve Tapınma", 5. *Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi*, cilt. 3, Antalya 2018, s. 1-17.

⁷⁵ Sevgi Dönmez, "Neolitik Dönem'de Damga Mühür Kullanımı, Bellek ve Zaman," *I. Uluslararası Battalgazi Multidisipliner Çalışmalar Kongresi*, Cilt. 2, Malatya 2018 s. 1730.

1.2. BAŞLICA YERLEŞİM YERLERİ

1. GÖBEKLİTEPE

Göbeklitepe yerleşim yeri Şanlıurfa ilinin 20 km kuzeydoğusunda, Karaharabe diğer ismiyle Örencik köyü civarında yer almaktadır. İlk kez 1963 yılında İstanbul ve Chicago Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün işbirliğiyle başlanan Güneydoğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Karma Projesi bünyesinde gerçekleştirilen yüzey araştırması esnasında bulunmuştur. 1995 yılında ise Almanya Heidelberg Üniversitesi Tarihöncesi Enstitüsü'nün ortak projesi olarak, Şanlıurfa Müzesi Müdürü Adnan Mısır ile İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Harald Hauptmann'ın bilimsel danışmanlığında kazı çalışmalarına başlanmıştır⁷⁶.

Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Heidelberg Üniversitesinde arkeolog olarak çalışan Profesör Klaus Schmidt, 1994'te Güneydoğu Anadolu'nun kuzeydoğusunda çorak bir alanda çıktığı yürüyüş, kadim medeniyetlerin varoluş süreçlerine olan bakış açımızın değişmesine neden olmuştur. Eski Çağ ile ilgili bilinen tüm gerçekleri alt üst eden ve tarihin yeniden yazılmasına neden olan Göbeklitepe'nin keşfi, yeni ufuklara açılmamıza sebep olmuştur⁷⁷. Burada araştırmalarını sürdüren Prof. Klaus Schmidt, doğal olmayan yollarla kireçtaşından yapılmış bir platoda, yüzey araştırması yaptığı esnada Göbeklitepe'yi keşfetmiştir. Bu yerleşim yeri, bilinen ismiyle Göbeklitepe'yi Almancaya Bauchh Berg ya da Gebaucheter Berg olarak kayıtlara geçirmiştir. Yaklaşık olarak günümüz tarihinden 12000 yıl öncesinde inşa edilen tapınakların, kireç taşından ve çakmaktaşı madencileri tarafından inşa edildiği bilinmektedir. Yapay bir oluşumdan ibaret olan Göbeklitepe'de bulunan bu inanç sistemi göstergesi yapılar, avcılık ve toplayıcılık döneminin harikulade bir başlangıcıdır. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a ait olan bu yapı, insanoğlunun avcılık ve toplayıcılıktan tarıma ve yerleşik düzene geçişin en büyük göstergesi olmuştur⁷⁸. Göbeklitepe ismi göbeğe benzeyen yuvarlak yapısından gelmiştir⁷⁹. 1963'te İstanbul ve Chicago Üniversitelerinden bir ekibin 1,44 hektarlık bir bölgede yer alan bazı irili

---

⁷⁶ Bahattin Çelik, *Arkeolojide Urfa (Arkeolojik Araştırmalar Işığında Urfa)*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2008, s. 12-24.

⁷⁷ Andrew Collins, *Göbeklitepe ve Tanrıların Doğuşu*, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 37-38.

⁷⁸ Karl W. Luckert, *Göbekli Tepe*, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s. 27-56.

⁷⁹ Klaus Schmidt, *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, (Çev. Rüstem Aslan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 103.

ufaklı tepeler tespit ettiğini Schmidt biliyordu. Daha sonra bölge 2003'te çeşitli incelemelerin sonucunda çalışma alanı 9 hektara çıkarılmıştır. Göbeklitepe'nin yuvarlak zirvesinin hemen batısındaki alanda, tarih öncesi çağlara ait birçok taş aletin varlığı tespit edilmiştir. Aletler, burada yaşayan toplulukların, avcılık toplayıcılıktan yerleşik hayata geçişin temsiliyeti niteliğindedir. Bu ekip ayrıca Göbeklitepe'de üzerinde çeşitli figürler bulunan kireçtaşından plakların bulunduğunu da belirtmiştir. Ekipten Peter Benedict bu plakların Bizans mezarlığından geldiğini olduğunu ifade etmiştir. Bunlara ilaveten, Göbeklitepe'nin zirvesinde, etrafı çevrili bir incir-dut ağacının olduğu alanda çeşitli mezarlar da bulmuştur. İlk olarak dünya gündemine 2000'li yıllarda yapılan arkeolojik keşifler sonucu giren bu harikulade kült merkezi, Türkiye'nin güneydoğusunda, köklü bir geçmişe sahiptir⁸⁰. MÖ 10. ve 9. yy. ait Göbeklitepe yerleşim yeri görkemli yapısıyla bir köy yaşantısından çok bir kült merkezi olduğunu Klaus Schmidt "dinsel merkez" olarak yorumlamıştır⁸¹. Burada yapılan kazılar Antik Çağ'a ait en belirleyici kazı çalışması olmanın yanı sıra var olan kuramları adeta yerle yeksan etmiştir. Bilinen bilgi ve inanç geleneğinin yeniden yazılmasına vesile olmuştur⁸². Yapılan araştırmalarla gün yüzüne çıkarılan tören merkezlerini yapan ve yapmasında gerekli olan araç ve gereci sağlayan zanaatkâr grubun, taklit yoluyla, çok daha önce öğrenmiş olduğu varsayılan fikir ve yargıları bu alanda ki yapılara modifiye etmişlerdir⁸³. Kült merkezinde T biçimli 5,5 metre uzunluğu ve yaklaşık 15 ton ağırlığı olan dikilitaşlardan oluşan taş yapı bu alan 1995 yılında başlatılan çalışmalarla, sessizliğini bozularak peyderpey aydınlatılmaya başlanmıştır. Gün yüzüne çıkarılan muazzam taşların, anıtların üzerine işlenen gizem dolu motifler gizemini korumakla birlikte günümüzden 12000 ile 10000 yıl öncesinde yaşayan çeşitli canlılar oyularak resmedilmiştir. Bu sanatsal kalitenin sırrı sıradan avcı toplayıcı insanların yerleşik hayatta geçmeden önce yapmış olmaları bu gizemi daha da artırmıştır⁸⁴. Ayrıca Göbeklitepe'de ortaya çıkarılan kireçtaşından heykeller, bölgede ki başka bir kazı alanı olan Diyarbakır

---

⁸⁰ Andrew Collins, Göbeklitepe ve Tanrıların Doğuşu, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 15-38.

⁸¹ Serap Özdöl, "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güneydoğu Anadolu'da Din Ve Sosyal Yapı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 1, Temmuz 2011, s. 178.

⁸² Hasan Özalp, "İnsanlığın En Eski Tapınağı Göbeklitepe Teolojik Olarak Bize Ne Söyler?", *Bilimname Dergisi*, Cilt 2016, Sayı 1, Kayseri 2016, s. 61.

⁸³ Karl W. Luckert, Göbekli Tepe, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s. 28.

⁸⁴ Andrew Collins, Göbeklitepe ve Tanrıların Doğuşu, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 15-17.

ilinin, Ergani ilçesinde ki Nevali Çori’de ortaya çıkarılan heykellerle benzerlik göstermiştir⁸⁵. Klaus Schmidt Göbeklitepe’yi keşfetmeden önce Nevalı Çori ve Çayönü’nde yaptığı çalışmalar kendisine, Göbeklitepe’nin her yerine yayılan yontulmuş eserlerin sadece bölgede tek bir yerde değil de bölgenin neredeyse her yerine dağıldığını fark ettirmiştir. Bu yapıların doğayla ilgili olduğunu düşünmüştür. Göbeklitepe’de kazılar başlamadan ve sit alanı ilan edilmeden önce kazının yapılacağı alan Gaziantep ve Mardin illeri arasında yapılmak istenen bir karayolu projesine taş ocağı olarak ilan edileceği gerçeği gün yüzüne çıkmıştır. Göbeklitepe’nin bulunduğu alan sit alanı ilan edilmesiyle birlikte mevcut karayolu projesi durdurulmuştur. Bu yüzden, bugün yapılan kazıların ve gün yüzüne çıkarılan bu tarihi kült merkezinin varlığını temelde, Klaus Schmidt’e borçluyuz⁸⁶.

1.1. Tarım

Ekim 1994 tarihinde Alman Arkeolog Profesör Klaus Schmidt, Şanlıurfa’nın yaklaşık olarak 13 kilometre kuzeydoğusunda, denizden 780 metre yükseklikte bir dağın sırtında olan bir höyüğü incelemiştir. Göbeklitepe, Harran Ovası yakınında Aladağlar’ın batı kısmına yakın bir konumdadır⁸⁷. Göbeklitepe, İlk üretime geçiş evresini temsil eden kare, dairesel ve dikdörtgen planlı ilginç kült yapılarına sahip olan bir yerleşme yeridir. Göbeklitepe “T” şeklinde payelerin yoğun olarak görüldüğü yerlerin en büyüğüdür. Yontma taş alet endüstrisi örneklerine ve radyokarbon analiz sonuçlarına göre bu yerleşim yeri MÖ 9.500–8.600 yılları arasına tarihlenmiştir⁸⁸. Osteolojik araştırmalar ve botanik çalışmaların sonucunda Göbeklitepe halkının avcı-toplayıcı oldukları tespit edilmiştir. Hayvan yetiştiriciliği ve tarım faaliyetleri yapmadığı ortaya çıkmıştır⁸⁹. Göbeklitepe’nin üzerinde bulunduğu alanın yüzölçümü yaklaşık olarak doksan bin metrekarelik bir alanı kapsamaktadır. Göbeklitepe’nin keşfiyle birlikte yapılan araştırmalar sonucu, insanların yerleşik düzene geçişi sağlanmadan önce, bu kutsal yapının yapıldığı ve

---

⁸⁵ Klaus Schmidt, *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapılar*, (Çev. Rüstem Aslan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s.104.

⁸⁶ Andrew Collins, *Göbeklitepe ve Tanrıların Doğuşu*, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 50-51.

⁸⁷ Andrew Collins, *Göbeklitepe ve Tanrıların Doğuşu*, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 37-51.

⁸⁸ Bahattin Çelik, *Arkeolojide Urfa (Arkeolojik Araştırmalar Işığında Urfa)*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2008, s. 12-24.

⁸⁹ Klaus Schmidt , “*Göbekli Tepe*”, Ed. Mehmet Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 115-125.

insanların kutsallık atfettiği bu alan, insanların, bazı hayvan ve bitki türlerinin evcilleştirmesi sonucu değilde, asıl nedenin bağlı olduğu inançları gereği yerleşik hayata geçişlerin sağlandığının kanısını doğurmuştur⁹⁰. Nüfus artışıyla beraber kaynakların hızla tüketilmesi insanoğlunun hayvanları evcilleştirmeye ve tarım yapmaya zorlamıştır. Protein ağırlıklı beslenen bu toplumların, etleri için avladıkları hayvanların sayısının hızlıca azalmasına bağlı olarak et tüketiminde hızlı bir azalma meydana gelmiştir. Besin gıdalarının azalması insanoğlunu, hayvanları evcilleştirip sayı olarak çoğaltmaya ve tarıma geçip arpa, buğday gibi karbonhidrat ürünlerin ekimini yapmaya itmiştir. Protein ağırlıklı bir besin döneminden karbonhidrat tüketimin olduğu bir döneme geçilmiştir⁹¹. İnsanoğlu kolektif bir yaşama yani yerleşik hayata geçip, gündelik hayata başlaması gerekmiştir, bunun sonucunda Göbeklitepe'nin taş ocağı çalışanları ustaları, yontucular, oymacılar, kasapçıları ve inşaatçıları devasa tarım alanları ve kentler yaratılmasında rol oynamışlardır. Dünyanın bilinen en eski anıtsal mimari örneği Göbeklitepe yerleşim yerinde günümüz uygarlığının temelleri atılmıştır. Göbeklitepe'deki yapıların inşasında ve bakımında çalışan yüzlerce insanın ve dışardan buraya ziyarette gelen hacıların beslenme ihtiyaçlarını yerel kaynakların sağlayamayacağı hesap edilmiştir. Dolayısıyla geçimlik tarım, buğday ve çavdarın yabani türlerinin evcilleştirilmesi şeklinde hızla ortaya çıkmıştır. Bölgenin avcı ve toplayıcıları sonradan Neolitik Çağın ilk köy ve kasabaları halini alacak olan daha kalıcı ortamlarda yerleşik çiftçiliğe ve göçebe çobanlığa geçişler yapmaya başlamıştır. Genetik bilimciler Karacadağ'ın yamaçlarında günümüzde bile yetişen, einkorn adında ki yabanıl tahıldan günümüzde ekme, bira, makarna ve başka ürünlerin yapımında kullanılan altmış sekiz modern tahıl türünün türemiş olduğu keşfedilmiştir. Bu keşif Türkiye'nin güneydoğusunda avcılık-toplayıcılıktan yerleşik çiftçiliğe geçişin kanıtlarını oluşturmaktadır. Göbeklitepe'nin batısındaki geniş bir bölgenin tarihöncesi çağlara ait taş aletlerle dolu olduğu tespit edilmiştir. Bu aletler, Güneydoğu Anadolu'nun sakinlerinin avcılık-toplayıcılıktan göçebe çobanlığa ve yerleşik çiftçiliğe geçiş sürecini yaşadığı bir çağa aittir. Göbeklitepe'de yabanı tahıldan yapılmış bira türünün varlığı düşünülmüştür. Gün yüzüne çıkarılan büyük taş

---

⁹⁰ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi I*, 1. Basım, Bilge Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s.53-55.

⁹¹ Karl W. Luckert, *Göbekli Tepe*, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s. 14-65.

tekneler, bira üretimiyle bağdaştırılmıştır. Biranın ihtiyaç karşılamak için mi yoksa dini işlevinin mi olduğu belli değildir. Ancak sarhoş edici özelliğinden dolayı diğer dünya ile bağdaştırılması fikrini mümkün kılmıştır⁹². Göbeklitepe’de mevsimsel kuraklıkların yaşanması nedeniyle bitki yetiştiricisi grupların nüfusunun yer değiştirmesine sebebiyet vermiştir. Göbeklitepe’den çeşitli nedenlerle ayrılan avcı gruplar gittiği yerlere öğrendikleri edindikleri bilgi ve birikimlerini de götürmüşlerdir. Yerleşik hayata geçip kalanlar ise geçim zorluklarıyla mücadele etmeyi öğrenmişlerdir. Diğer yandan insan sayısının artmasıyla insan grupları arasında mücadele kaçınılmaz kılmıştır. Yollar güvenliğini kaybetmiş ve av hayvanlarının azalması sonucundan yabani hayvanların bol olduğu yerler için yer kapma mücadelesi başlamıştır. Yerleşik hayata geçen topluluklar tüm bu durumdan haberdardılar. Zamanla grupların liderleri ya da en tecrübeli olanların yaşlanmasıyla avcı toplayıcı gruplar yerleşik hayatta geçme gerekliliği hissettiler bu durumda büyük nehirlerin vadileri bu artan nüfusu besleyecek potansiyeli sağlamıştır⁹³. Göbeklitepe’de, büyük bir toplumun sürekli olarak kaldığına dair ateş, ocak, yemek pişirme alanı veya herhangi bir yerleşim izine rastlanmamıştır. Yapıları örten dolgu malzemesinin içinde bol miktarda insan kalıntısına rastlanmıştır. Göbeklitepe yerleşim yeri, en yakın su kaynağına yaklaşık olarak dört kilometre mesafededir. Bu durum, buranın inşasında çalışan işçilerin yakınlardaki bir yerleşim alanında yaşamış olması ya da yanlarına bir gün yetecek kadar erzak almış olma ihtimalini doğurmuştur. Tahıl üretiminin nereden geldiği ile ilgili yapılan genetik araştırmalar sonucunda, Göbeklitepe’nin 80 kilometre kadar kuzeydoğusunda bulunan Karacadağ’ın eteklerinde yetişen yabani einkorn türüne dayandırılmıştır⁹⁴.

1.2. Hayvancılık

Harran Ovası’nda etekleri olan Germiş Dağları üzerinde kurulmuş olan Göbeklitepe yerleşkesi, dağın zirvesinde kurulmuş çok tabakalı, kutsal bir mekân özeliği taşımaktadır⁹⁵. Göbeklitepe’nin inşa edildiği vakitte henüz yerleşik hayata geçiş sağlanmış değildir. Göbeklitepe, yerleşim merkezi olarak kullanılmış bir höyük

⁹² Andrew Collins, *Göbeklitepe ve Tanrıların Doğuşu*, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 16-482.

⁹³ Karl W. Luckert, *Göbekli Tepe*, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s. 185-254.

⁹⁴ Andrew Collins, *Göbeklitepe ve Tanrıların Doğuşu*, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 16-69.

⁹⁵ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2016, s. 35.

olmanın aksine çevresinde yaşayan topluluklar tarafından tapım amaçlı ortak kutsal alan olarak yapılmıştır⁹⁶. Klaus Schmidt, günümüzden yaklaşık olarak 12.000 yıl önce Göbeklitepe'nin insanların yerleşik hayatta geçmeden evvel avcı-toplayıcılar tarafından inşa edildiğini ifade etmiştir⁹⁷. İnsanların ilk ataları avcılık yaptıklarında totemlere ibadet edilmesi gereken güçlü tanrılar olduğuna inanıyorlardı. Ayrıca tanrıların onların silah ve avlarını yönlendirdiklerini ve onlara güç kazandırıp yardım ettiklerine inanıyorlardı. Taş devrinde avcılık geleneğini süren kimseler kardeşlerini kurban olarak tanrılarına adayarak onlardan kurtulma yolunu bulmuşlardır. Avcı toplayıcı toplumların entelektüel liderleri şamanlardır. Göbeklitepe'de yaşamlarını sürdüren hayvan öldürerek, silah yaparak, madencilikle uğraşarak geçimlerini sağlayan insanlar yumuşak kireçtaşı dini aracılığıyla kefarete elde etmeye çalışmışlardır⁹⁸. 12 numaralı dikilitaşın yüzeyinde ördeği andıran beş kuş kabartma süsü vardır. Ayrıca sivri dişlerini gösteren büyük başlı bir domuzun kabartması dikilitaşın üst kısmında yer almaktadır. Levhanın üzerinde arka ayakları üzerine oturan, dişleri görünen köpeğe benzer, kıvrılmış kuyruklu bir betimleme yer almaktadır. Bu levha yeni saldırgan bir grubun varlığını ortaya koymuştur. Genel değerlendirecek olursak C yapısında duvarları korkutucu ve caydırıcı özellikleri olan hayvanlar resmedilmiştir. D yapısı ortaya çıkarılan yapıların içinde neredeyse en sağlam olanıdır. İç çapı olarak yapıların en büyük ve oval bir dizayna sahiptir. Birden fazla kabartma ve betimlemelere sahiptir. Mekânın mimarisini gezerken insana hayvanat bahçesinde gezme hissi vermektedir. Betimlemelere yansıyan sahneler bireysellikten ziyade gruplar halinde gösterilmiştir. Duvarlara resmedilen betimlemelerin hepsinin eskiden bir anlama sahiptir. C yapısındaki dikilitaşların üzerinde erkek yaban domuzu figürlerinin bulunması gazeteci Michael Zick tarafından buranın erkek domuz evi olarak adlandırılmasına vesile olmuştur ancak yapılan araştırmalar bunun doğru olmadığını ortaya çıkarmıştır⁹⁹. Memeli hayvanların kemik kalıntıları buluntuların çoğunluğunu oluşturmasına rağmen toynaklıların kalıntıları yüze doksanlık orana sahiptir. Guatrlı gazel Göbeklitepe'de

---

⁹⁶ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi I*, 1. Basım, Bilge Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 53-55.

⁹⁷ Elvan Eser, Yusuf Kılıç, "Mezopotamya'nın İlk Kent Binaları (Tapınaklar) Ve İşlevleri", *Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi*, Cilt. 4, Sayı. 13, Aralık 2017, s. 416.

⁹⁸ Karl W. Luckert, *Göbekli Tepe*, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s. 14-184.

⁹⁹ Klaus Schmidt, *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapımları*, (Çev. Rüstem Aslan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 103-162.

oldukça yaygın olduğu tespit edilmiştir. Yabanıl sığır, yaban domuzu, Asya'nın yaban eşeği, kızıl geyik ve Kahverengi tavşan [Cape] diğer önemli otçular olmuştur. Göçmen kuşların varlığı mevsimlik avcılık etkinliklerinin varlığını belirtmektedir. Şahin, kartal, doğan, çaylak gibi gündüz avlanan hayvanlar, kızıl akbabalar etlerinin yanı sıra dönemin simgesel varlıkları olduğundan dolayı avlanmıştır¹⁰⁰. Göbeklitepe'de dikilitaşlara tasvir edilen yaban öküzü, yaban domuzu, yaban koyunu ve hatta kurt gibi hayvanların bazıları bir süre sonra evcilleştirilmiş olma ihtimalini doğurmuştur¹⁰¹.

1.3. Ticaret

Göbeklitepe yaklaşık olarak 12.000 - 9500 yıl öncesinde çakmaktaşı ve silah imal eden gruplar tarafından, maden atıkları ve moloz parçaları kullanarak inşa edilmiştir¹⁰². Harran Ovasının kenarında ve Germiş Dağları üzerinde çok tabakalı kutsal bir dağ yerleşkesidir¹⁰³. Güneydoğu Anadolu'da devasa anıtsal kült yapıları, oldukça zengin semboller, sıradan vasıfsız avcı-toplayıcı bir topluluktan ziyade oldukça donanımlı, gelişkin ve hiyerarşik yapıya sahip bir toplumun varlığını göstermektedir. Sembolik ve anıtsal mimari ve heykeltıraşlık eserleri, prestij eşyaları, tapınak ve ruhban sınıfın etrafında şekillenen bir tapınak ekonomisinin söz konusu olduğunu göstermiştir¹⁰⁴. 1995 senesinden itibaren süregelen kazılar ve yüzey gözlemlerinin sonucu, Göbeklitepe'nin kült merkezi olduğu fikri 2003 senesinde yapılan çeşitli yöntemler ile doğrulanmıştır¹⁰⁵. Göbeklitepe yerleşim yeri seramik üretiminin henüz daha bilinmediği Akeramik Neolitik Çağ evresine tarihlenmiştir¹⁰⁶. Göbeklitepe'de ortaya çıkarılan depolarda Hububat depolanıp oradan da insanlara dağıtılmıştır. Bu hububatlar etraftaki yabanıl buğdayların taş aletlerle biçilerek temin edilmiştir. Dağıtımçı ekonominin Göbeklitepe'nin inşa edildiği zamana tarihlenebileceğinin

¹⁰⁰ Klaus Schmidt , “*Göbekli Tepe*”, Ed. Mehmet Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 115-125.

¹⁰¹ Andrew Collins, *Göbeklitepe ve Tanrıların Doğuşu*, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 16-69.

¹⁰² Karl W. Luckert, *Göbekli Tepe*, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s. 56-104.

¹⁰³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 2016, s. 35.

¹⁰⁴ Zeynep Kerem Öztürk, Ayşe Şimşek, “Tarih Öncesi Dönemdeki İlk Barınma Alanları İle Anadolu’daki Körtik Tepe, Hallan Çemi, Nevali Çori Ve Aşıklı Höyük Yerleşimlerinde, İnanç Ve Kültürün Etkisinin İncelenmesi”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 3, İstanbul 2019, s. 18.

¹⁰⁵ Klaus Schmidt , “Göbekli Tepe Kazısı 2010 Yılı Raporu”, *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, TC. Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt. 3, Ankara 2012, s. 319.

¹⁰⁶ Orhan Bingöl, *Arkeolojik Mimari’de Taş*, Homer Kitabevi, İstanbul 2004, s. 12.

işarettir. Bu ekonomiye ihtiyaç duyulmasının ana sebebi dini inanç olmuştur¹⁰⁷. Göbeklitepe yerleşim yerinin etrafında büyük kireç taşı ocakları yer almaktadır. Kazılarda ortaya çıkarılan bulgular kaliteli çakmaktaşının kullanıldığını işaret etmektedir. Karataştan (bazalt) yapılmış ezgi, havan ve öğütme taşı, kap parçaları gibi farklı taşlardan yapılmış çeşit olarak oldukça fazla olan bulgular tespit edilmiştir. Yontmataş endüstrisinin örnekleri daha çok tepenin sırtından ve batı yamacından toplanmıştır¹⁰⁸. Obsidyen maddesi alet yapımında çok az kullanılmıştır. Endüstrinin neredeyse yüzde yüzüne yakını kaliteli, bağdaşık, koyu renkli çakmaktaşına dayanmıştır. Kemikten veya boynuzdan aletler nadirdir. Bilinen ayak kemiklerinden yapılmış tipik bızlar burada neredeyse hiç yoktur. Spatula ve çengel şeklinde buluntu parçalarına, yuvarlak şekilde kesilmiş delikli, cilalı iğnelerin parçaları bulunmuştur. Sürtülerek şekillendirilmiş taş endüstrisi daha çok biçim birlikteliği içinde olmuştur. Bazalttan yapılmış ağır, oval biçimli havanlar oldukça yaygındır¹⁰⁹. 1995 yılında üzerinde aslana benzeyen bir figürün bulunduğu bir dikilitaş, 1996 yılında daha detaylı bir şekilde incelenmiş ve bu taşın bulunduğu alanda yapılan incelemelerde çok sayıda kireçtaşı ve çakmaktaşı parçası bulunmuştur, bu parçaların bulunması buranın eski bir heykeltıraşların çalıştığı eski bir atölye olduğuna karar verilmiştir. Tam bir heykel şeklinde üretilen betimlemede aslan yahut ayı betimlemesi mevcuttur. Hayvan figürünün pençeleri arasında insan yüzüne benzer bir yüz tanımlanmaktadır. Göbeklitepe tapınaklarının sonu muhteşem devrimsel değerinde bir olayın vuku bulmasıyla veya elit sınıfın akıllıca bir hamlesi sonucu yok olmuştur. Neolitik Devrim acı sonuçlar içerisinde cereyan etmiş olduğu tahmin edilmektedir. Herşeyin temelinde yıkıcı ve etkileyici yönü fazla olan ekonomik nedenler burada da etkisini ortaya koymuştur. Avcının önemini kaybetmesiyle dini inanca bağlılık ve kült önemini kaybetmiştir¹¹⁰.

---

¹⁰⁷ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi I*, 1. Basım, Bilge Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 53-55.

¹⁰⁸ Bahattin Çelik, *Arkeolojide Urfa (Arkeolojik Araştırmalar Işığında Urfa)*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2008, s. 12-24.

¹⁰⁹ Klaus Schmidt, "Göbekli Tepe", Ed. Mehmet Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye'de Neolitik Dönem*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 115-125.

¹¹⁰ Klaus Schmidt, *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, (Çev. Rüstem Aslan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 103-284.

2. KÖRTİK TEPE

Körtik Tepe, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yapılan yüzey araştırmalarında ortaya çıkarılmıştır. Körtik Tepe, 2000 yılında başlatılan kazılarla bilimsel ilginin odağı haline gelmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Diyarbakır ilinin Bismil İlçesi'ne bağlı Ağıl Köyü mezrası Pınarbaşı mevkiinde, Dicle ile Batman ayı'nın birleşim noktasının batısındaki konumuyla, üzerinde Batman ilinin de bulunduğu çıplak bir arazi üzerinde yer almaktadır. Körtik Tepe, yerleşim için öncelikli doğal koşullara sahip bir arazide yer almaktadır. Ilısu Barajı ve HES Projesi kapsamında, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğu'nün destekleri Diyarbakır Müze Müdürlüğu başkanlığında ve Prof. Dr. Vecihi Özkaya'nın bilimsel danışmanlığında Körtik Tepe arkeolojik kazı çalışmaları 2007 yılının Temmuz ayında devam etmiştir. Kazı alışmaları Ağustos ayı boyunca sürdürülmüştür. 2007 yılında yapılan kazıların sonucunda toplam 1335 adet yontmataş eleman incelenmiştir. Bunların 667 adedi döküntü, 30 adedi çekirdek ve 638 adedi ise mikro ve makro düzeyde yontmataş üründen ibarettir. şimdiye kadar yapılan araştırmaların sonucunda Körtik Tepe'nin yontmataş buluntu topluluğu 3 hammadde ile temsil edildiği ortaya çıkarılmıştır. Tüm yontmataş malzeme içinde en yoğun olarak kullanılmış hammadde akmak taşı olmuştur. Bunu obsidyen hammaddesi izlemiştir. Çok az sayıda da olsa kuvars hammaddesi de tespit edilmiştir. Körtik Tepe akmak taşının yerel özellikler göstermektedir. En fazla tercih edilmiş olan Kahverengi ve gri renkli mahallî akmak taşları olmuştur. Raman Dağı kütlesi, bu hammadde kaynağının merkezini oluřturmuřtur¹¹¹. Körtik Tepe yerleşim yerinde çanak ve çömlek bilinmemektedir. Körtik Tepe'de hasır ve dokuma yaygın olarak yapılmıřtır¹¹². Körtik Tepe yerleşim yerinde iki kültürün mevcudiyeti ortaya çıkarılmıştır. Bunlar Ortaçağ ve Akeramik Neolitik ağ yerleşimleridir. Körtik Tepe yerleşim yeri çoğunlukla Akeramik Neolitik ağ'da yerleşim görmüştür. Bölgede yabancı bir taş cinsi olan Klorit taşı tespit edilmiştir. Bu klorit taşlardan, özgün işçilikleri, özenli bezemeleri, nitelikli ve çok sayıdaki örnekleriyle ayrı bir öneme sahip taş kaplar üretilmiştir. Ancak, klorit taşının kaynağı henüz belli değildir. ağdaşlarıyla benzer özellikler gösteren baltalar,

---

¹¹¹ Vecihi Özkaya, Oya San, Aytaç Coşkun, Feridun S. şahin, Metin Kartal, "Körtik Tepe 2007 Kazısı", 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğu Yayınları, Cilt. 1, Ankara 2009, s. 85-99.

¹¹² Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, Marion Benz, Yılmaz S. Erdal, Levent Atıcı, Feridun S. şahin, "Körtik Tepe 2010 Yılı Kazısı", 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğu Yayınları, Cilt. 1, Ankara 2012, s. 319-328.

havanelleri, öğütme taşları, ezgi taşları, ortaları girintili el aletleri, orta kesimi yivli taş aletler ve bunlara ait parçaların varlığı, höyüğün yerleşime açık olduğu konusunda fikir vermektedir. Körtik Tepe, Akeramik Neolitik Çağ'ın kültürel yapısını ve gelişimini ortaya koyabilecek birikime sahip olmuştur¹¹³. Körtik Tepe'de küçük bulgularda gözlemlenen ve sanatsal estetiğe yorumlanabilecek uygulamaların mevcudiyeti, ileri düzeyde bir topluluğun varlığını doğrulamıştır¹¹⁴.

2.1. Tarım

Körtik Tepe, Güneydoğu Anadolu bölgesi sınırları içerisinde yer alan Diyarbakır ili Bismil ilçesinde, Batman ve Dicle Çayı'nın birleştiği noktanın batısında ki Yukarı Dicle Vadisinde yer almaktadır. Körtik Tepe yerleşim yeri Ilisu Barajı altında kalması munasebetiyle, bu alana yönelik 2000 yılında kurtarma kazıları başlamıştır. Akeramik Neolitik Çağ'a ait olan yaklaşık olarak 1.5- 2 metre çapında çakıl döşemeli oval tabanların ve bitkisel kalıntılar varlığı besin depolamanın yapıldığı konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Bu olgular höyükte sürekli bir yerleşimin olduğunun önemli arkeolojik kalıntıları niteliğindedir. Yukarı Mezopotamya'nın erken yerleşimcileri gibi besin üretimine bağlı kalmaksızın, sedenter karakter yansımaları Körtik Tepe'nin de olasılıkla benzer yerleşim özelliğine sahip olduğunu göstermektedir¹¹⁵. Körtik Tepe, besin üretiminin henüz yapılmadığı Epipaleolitik Çağ'la beraber kesintisiz yerleşimin önemli bir kanıtı durumunda değerlendirilmiştir. Ortaya çıkarılan taş ürünlerinin çeşitliliği, işçilik ve bezemeler, çevresiyle bağlantılıları vb. bulgulardan gelişkin bir kültürün temsilcisi olduğu olası olmuştur. Körtik Tepe, Yukarı Dicle Vadisinde meydana gelen ilklerin önemini ve küresel uygarlık adına atılan dev adımların varlığını ortaya koymuştur. Kültürel dokusu ile Yakındoğu ve Anadolu arkeolojisinde önemli bir yere ve birikime sahip olmuştur¹¹⁶. Beslenme alışkanlıklarının algılanmasına da yardımcı olan balık kemikleri, taş tabanlı ocaklar ele geçirilmiştir. Ayrıca Körtik Tepe

¹¹³ Vecihi Özkaya, "2002 Yılı Körtik Tepe Kazısı", 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt. 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Ankara 2004, s. 103-110.

¹¹⁴ Vecihi Özkaya, "Körtik Tepe 2005 Yılı Kazısı", 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2007, s. 30-33.

¹¹⁵ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, "Körtik Tepe", Ed. Neziha Başgelen, *12000 Yıl Önce "Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı" Neolitik Dönem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 86-88.

¹¹⁶ Vecihi Özkaya, Oya San, Gürol Barın, Aytaç Coşkun, Murat Aksoy, Feridun S. Şahin, "Körtik Tepe 2006 Kazısı", 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Ankara 2008, Cilt. 1, s. 361.

yerleşim yerinde ortaya çıkarılan silolar yerleşimin sürekliliği konusunda önemli veri niteliğini taşımaktadır. Bu silolar farklı derinliklerde saptanan besin depolama yerleridir. Ayrıca farklı alanlarda tespit edilen mortarlar ve ezgi taşlarının fazla olması burada yoğun besin üretimini göstermektedir¹¹⁷. Körtik Tepede yerleşik düzene geçişte tarımsal etkinliklerin tek başına etkin olmadığı; tarım öncesi toplumlarda da yerleşik düzene geçişin sağlandığı gerçeğini gözler önüne sermesi açısından ayrı bir öneme sahip olmuştur. Höyük sakinleri yoğun olarak balıkçılık yapmıştır. Körtik Tepe halkı beslenme ve barınma sorunlarına çağın ötesinde önemli çözümler getirmiştir. Dicle Nehri ve Batman Çayının kesiştiği alanda olan Körtik Tepe’de, balık oltaları ve çok sayıda balık omurları ile ağırlık olarak kullanıldığı tahmin edilen taş objeler balıkçılığın önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir¹¹⁸. Besin üretim yöntemlerinin geliştirildiğine dair kanıtlar sunan, ezme ve öğütme amaçlı kullanılan mortarların sayıca çok oluşu kayda değer görülmüştür. Diğer yandan Beslenmeye yönelik uçlar, orak dilgiler gibi yontmataş âletlerin sayıca az olması kesin olamamakla beraber, beslenmede toplayıcılığın önemini ortaya koymuştur. Öte yandan Körtik Tepe yerleşim yerinin Dicle ve Batman Çayı yakınında olması, balıkçılığın ekonomik önemini artırmış ve beslenmede bu olasılığın da irdelenmesi gerektiğini düşündürmüştür¹¹⁹.

2.2. Hayvancılık

Ilısu Barajı ve HES Projesi çerçevesinde Güneydoğu Anadolu’da başlayan Körtik Tepe kazısı Diyarbakır Müzesi başkanlığında 2000 yılından beri devam etmektedir. 2000-2009 yıllarında höyükteki kazılar yaklaşık 2600 metrekare alanda çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Kemik oltaların sayısının fazla oluşu balıkçılığa dayalı beslenme geleneğinin varlığını ortaya koymuştur¹²⁰. Ayrıca ortaya çıkarılan toplam 58 âlet kategorisinin yarısı silâh olarak kullanılan tipler ile temsil edilmiştir. Bu durum, avcılık-toplayıcılık ekonomi biçimini destekleyici bir göstergesi olmuştur.

¹¹⁷ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, “Körtik Tepe 2009 Yılı Kazısı”, 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt. 1, Ankara 2011, s. 81-92.

¹¹⁸ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, Marion Benz, Yılmaz S. Erdal, Levent Atıcı, Feridun S. Şahin, “Körtik Tepe 2010 Yılı Kazısı”, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt. 1, Ankara 2012, s. 319-328.

¹¹⁹ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, Oya San, Feridun S. Şahin, Gürol Barın, Metin Kartal, Yılmaz S. Erdal, “Körtik Tepe 2008 Yılı Kazısı”, 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt. 1, Ankara 2010, s. 515-521.

¹²⁰ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, “Körtik Tepe 2009 Yılı Kazısı”, 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt. 1, Ankara 2011, s. 81-92.

Diğer yandan Körtik Tepe, klâsik ve bilinen masif ok ucu tiplerinden yoksun olduğu görülmüştür. Tüm bunlar Körtik Tepe yerleşim yerinde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin henüz bilinmeyen yeni bir av stratejisinin ortaya çıkmasına yönelik açılımlar sağlayacağı düşüncesini doğurmuştur¹²¹. Körtik Tepe'de yapılan kazılarda ortaya çıkarılan hayvan kalıntılarının çoğunluğu yabanıl toynaklı hayvanlara aittir. Bu hayvanlar Ceylan, yaban koyunu, karaca, yaban keçisi, yaban domuzu, kızıl geyik, Mezopotamya ala geyiği, yaban sığırı ve Asya yaban eşiği olarak tespit edilmiştir. Yabanıl toynaklıların yanı sıra, yaban kedisi, kızıl tilki, kurt, yaban tavşanı, kunduz, toy ve yaban kazı gibi iri kuşlar, yaban ördeği gibi orta boyutta kuşlar, keklik gibi ufak boyutta kuşlar da değişen oranlarda Körtik Tepe bulunan hayvanlar olarak tespit edilmiştir. Beslenmede av hayvanlarının payı “büyük av,” tavşan, kaplumbağa ve kuşlar da “küçük av” kategorileri altında toplanmıştır. Etçiller gibi besin olarak tüketildiği kesin olarak saptanamayan hayvanlar bu analize dâhil edilmemiştir. Başlıca avlanan hayvanların başını çeken yabanî koyun ve kızıl geyiğin ciddi oranlarla diğer toynaklılara tercih edildiği açıkça görülmüştür. Yaban koyunu ve yaban keçisi arasındaki oran 1/30 şeklinde koyunun lehine olmuştur. Höyüğün yer aldığı yerleşim yeri yaban koyunu için ideal bir yayılma alanı sunmuştur. Sonuç olarak, Körtik Tepe'deki avcı-toplayıcılık ekonomisi Batı Toroslar'da tespit edilmiş olan Epipaleolitik modelden tamamen farklı bir trendi ortaya koymuştur. Körtik Tepe'nin Akeramik Neolitik A evresinin gelişmiş yerleşik avcı-toplayıcıları içinde yer aldıkları ekolojik zenginliğin sunduğu geniş besin yelpazesinden etkili bir şekilde yararlanmışlardır. Körtik Tepe sakinleri yabanıl toynaklılar, büyük hayvanları, hızlı koşan yabanî tavşan ve keklik, kaplumbağa gibi yavaş ve küçük hayvanları, uçan küçük hayvanları ve iri kuşları aynı ustalikle avlayacak bilgi ve teknolojiye sahip olmuşlardır. Körtik Tepe Akeramik Neolitik A evresi avcılık ekonomisinin yoğun ve birincil yaban koyunu avı, ikincil kızıl geyik avı ve mevsimlik kuş avı üzerine kurulmuştur¹²².

---

¹²¹ Vecihi Özkaya, Oya San, Aytaç Coşkun, Feridun S. Şahin, Metin Kartal, “Körtik Tepe 2007 Kazısı”, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt. 1, Ankara 2009, s. 85-99.

¹²² Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, Marion Benz, Yılmaz S. Erdal, Levent Atıcı, Feridun S. Şahin, “Körtik Tepe 2010 Yılı Kazısı”, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt. 1, Ankara 2012, s. 319-328.

2.3. Ticaret

Körtik Tepe yerleşim yeri, 0.5 hektarlık yayılım alanı ve çevresindeki arazilere göre yaklaşık olarak 5 metrelik bir yüksekliğe sahip önemli bir yerleşim yeri konumundadır. Anadolu'nun bu coğrafi bölgesinde ticari ve kültürel ilişkilerin varlığını ortaya koyan Körtik Tepe, Çayönü, Hallan Çemi, Demirköy yerleşimleriyle belirginleşen Akeramik Neolitik Çağ kültürünün gelişkin bir temsilcisidir. Yerleşim yeri diğerlerinden farklı olarak aynı zamanda yeni bir kültürün varlığını da yansıtmaktadır¹²³. Körtik Tepe'ye obsidyen maddesi uzaklardan taşınarak getirilmiştir. Transparan yapı içinde kolaylıkla gözlenebilen yeşilimsi renk, Doğu Anadolu obsidyeni nin olası kanıtlarını temsil eder. Körtik Tepe'de ortaya çıkarılan orta ve iri boy dilgilerin varlığı, höyükte işlik yerinin olmaması, yontmataş elemanların farklı bir yerde üretilmiş olabileceği ihtimalini doğurmuştur¹²⁴. Körtik Tepe'de ayrıca taştan yapılmış boncukların varlığı da önemli bir özellik olmuştur. "rende" olarak adlandırılan keski şeklindeki parçaların varlığı, kaba işçiliğin yapılabileceği yontmataş âlet gruplarını temsil etmektedir. Taş kalemlerin varlığı ise, taş kapların ya da taş levhaların üzerinde yapılmış olan gravür tarzındaki işlemlerin yapımı için kullanıldığı kanıtını oluşturmuştur. Tüm bunlar taş kapların yapımcılarının Körtik Tepede yaşayanlar olduğunun kanıtını taşımaktadır. Ayrıca boncuk üretimi sırasında boncukların delinmesi, bu yontmataş delici âletlerin varlığıyla açıklanmıştır. Gelişkin bir kültürün temsilcisi olan Körtik Tepe, yerleşim ve barınma kaygısının ötesinde, Anadolu'nun bu bölgesinde Akeramik Neolitik Dönemde kültürel ve ticarî ilişkilerin varlığını da ortaya koymuştur. Körtik Tepe, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan toplulukların temel gereksinim sorunları aştıklarının, sosyal ve kültürel yapılanmada ilerleme sağladıklarının önemli bir kanıtını oluşturmaktadır¹²⁵. Gömü hediyeleri arasında işleniş teknikleri, farklı türleri ve sayısal çoklukları açısından benzer işçiliğe sahip boncuklar ilk sırada gelmektedir. Çoğunluğu bordo olmak üzere sarı, siyah ve beyaz renkli taşlardan yapılmış

---

¹²³ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, "Körtik Tepe", Ed. Nezih Başgelen, *12000 Yıl Önce "Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı" Neolitik Dönem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 86-88.

¹²⁴ Vecihi Özkaya, Oya San, Aytaç Coşkun, Feridun S. Şahin, Metin Kartal, "Körtik Tepe 2007 Kazısı", *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt. 1, Ankara 2009, s. 85-99.

¹²⁵ Vecihi Özkaya, Oya San, Aytaç Coşkun, Feridun S. Şahin, Metin Kartal, "Körtik Tepe 2007 Kazısı", *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt. 1, Ankara 2009, s. 85-99.

boncuklardır. Bu boncukların, yuvarlak şekilde olmaları ve yapımında kullanılan hammadde bakımından benzerlerine Hallan Çemi'nde rastlanılmıştır. Ayrıca Körtik Tepede, üretim tekniği ve şekilsel özellikleriyle bilinen taş kaplar, bölgenin Akeramik Neolitik Dönem yerleşim merkezlerinden Çayönü, Hallan Çemi ve Demirköy yerleşim yerlerinde ki ürünler ile benzerlikler göstermektedir. Yapılan araştırmaların sonucunda Körtik Tepe'de yaygın bir yontmataş alet üretim geleneğinin varlığını doğrulanmıştır. Aletlerin üretilmesinde yerel kaynaklardan olan çakmaktaşının daha fazla tercih edilmiştir. Bölgede çakmaktaşının varlığı yaygındır ve höyüğe yaklaşık 500 metre kuzeydoğusundaki kaynaklardan elde edilmiştir. Obsidyenden yapılmış aletlerin varlığı nispeten daha az olmuştur. Bunun ana sebebi söz konusu malzemenin yerel olmaktan çok ithal edilmiş olmasından kaynaklanmıştır¹²⁶. Kazı alanında ortaya çıkarılan boncuklar süs eşyası olmasının yanında değişim aracı olarak ekonomik değere sahip olma ihtimalide yok değildir¹²⁷.

---

¹²⁶ Vecihi Özkaya, Oya San, “Körtik Tepe 2001 Kazısı”, 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Dösim Basımevi, Cilt. 2, Ankara 2003, s. 424-430.

¹²⁷ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, “Körtik Tepe 2009 Yılı Kazısı”, 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt. 1, Ankara 2011, s. 81-92.

3. NEVALI ÇORI

Güneydoğu Anadolu'nun Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ yerleşmelerinden birisi olan Nevali Çori yerleşkesi, Şanlıurfa kent merkezine yaklaşık olarak 40 kilometre mesafede yer alan beş evreli bir yerleşim yeridir¹²⁸. Nevali Çori, diğer yerleşim yerlerine kıyasla teknoloji ve kültürel açıdan zenginlik ve yenilik [mimari, sanatsal, tarım aletleri vb.] barındıran bir dönemi beraberinde getirmiştir. Nevali Çori, bizlere Neolitik Çağ hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Nevali Çori kazıları 1983 yılında Heidelberg Üniversitesi ve Şanlıurfa müzesiyle birlikte yapılmaya başlanmıştır¹²⁹. Nevali Çori ismi analiz edildiğinde “Veba Vadisi” olarak çevrilmiştir. “Çor” kelimesi kara ölümden ziyade bir tür domates hastalığı anlamına geldiği ifade edilmiştir. 1979 yılının sonbahar ayında genç yaşta olan Georg Gebel tarafından araştırmalar başlamıştır. Georg Gebel zorlu patika yollardan geçip Fırat Nehrinin dikkati üstüne çekmeyen bir vadisinin yüzeyinde yaptığı araştırmalarda, dilgi parçaları, küçük ok uçları ve çakmaktaşılarını bulmuştur. Gebel, alanın bir ilk Neolitik Çağ yerleşkesi olduğuna karar vermiştir. Gebel'e eşlik eden çoban o vadinin tamamı için yerel halkın kullandığı "Nevali Çori" ismini kullanmıştır. Gebel, buraya “no. 40” ve yanına da “Nevali Çori 1” adını yazmıştır. Bu yerleşme yerinin keşfi Yakınoğu Neolitik tarihinin büyük ölçüde değişmesinde rol oynamıştır¹³⁰. Kazılar 7 mevsim olarak 1991 yılına kadar sürmüştür. 1992 yılında Atatürk barajının suları altında kalmış, barındırdığı tarihi buluntularla su altında tarihe ışık tutmaya devam etmektedir¹³¹.

3.1. Tarım

Fırat nehrinin küçük bir kolu üzerinde kurulmuş olan yerleşim yeri Alman ve Türk kazı ekiplerinin ortak çalışmasıyla kazı çalışmaları yapılmıştır. MÖ 8500-7800 yılları arasına tarihlenen beş tabaka (I-V) sahip bir yerleşim yeridir¹³². Kültüre alınmış bitkiler arsında en sık görülen einkorndur. Daha sonra iki taneli buğday

¹²⁸ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2016, s. 30.

¹²⁹ Nazmiye Mutluay, *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*, 1. Basım, Alter Yayıncılık, Ankara 2010, s. 40.

¹³⁰ Klaus Schmidt, *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, (Çev. Rüstem Aslan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 71-72.

¹³¹ Nazmiye Mutluay, *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*, 1. Basım, Alter Yayıncılık, Ankara 2010, s. 40.

¹³² Serap Özdöl, “Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güneydoğu Anadolu'da Din Ve Sosyal Yapı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt Xxvi, Sayı 1 Temmuz 2011, s. 177-197.

gelmektedir. Arpa yabani olarak bulunmuştur. Baklagiler, mercimek, nohut, kara burçak, bakla mevcut baklagiler olmuştur. Beslenme, şamfıstığı, badem, üzüm, yabani otlar ve kızıl buğdayın toplanmasıyla tamamlanmıştır. Çayönünden orman alt türlerinden yabani olduğu saptanan üzüm tohumları elde edilmiştir. Tüm bunlar Nevali Çoride yaşayanların tahıl ve baklagiller ile gelişkin bir tarım yaptıklarını ortaya koymaktadır. İnsan kemikleriyle yapılan bir izotop analizinin sonucuna göre burada yaşayan insanların bitkisel besinler tüketerek beslenmiş oldukları ortaya çıkmıştır¹³³. Diğer yandan Karacadağ, yabani türlerin doğal olarak yetiştiği bir yer olduğu için hemen yakınında yer alan Nevali Çori yerleşiminin besin gereksinimlerinin büyük çoğunluğunun buradan sağlamış olduğu varsayılmıştır. Ayrıca Nevali Çori’de, einkorn buğdayının ilk evcil örnekleri tespit edilmiştir¹³⁴.

3.2. Hayvancılık

1980 yılında yapılan yüzey araştırmaları sırasında bulunan Nevali Çori yerleşim yeri, Hilvan ilçesine bağlı Kantara köyünün tahmini 750 metre kuzey batısında Kantara ve Süleyman bey mahalleleri arasında yer almaktadır. C14 analizleri raporuna göre MÖ 8.400– 8.100 yılları arasına tarihlenen yerleşim yeri, Erken ve Geç Cilalı Taş devri ile Bakır ve Tunç devirlerinde iskân görmüştür¹³⁵. Nevali Çori’de yerleşme son Çanak Çömleksiz Neolitik A evresinde başlamıştır. Yongalanmış taş endüstrilerinde av silahlarının oldukça fazla sayıda bulunması avcılığın rolünün beslenmede etkili olduğunun kanıtı niteliğinde olmuştur. Yerleşim yerinde en çok ceylan ve iran gazeli hayvanlarının kemikleri ortaya çıkarılmıştır. Boğalar, yaban domuzu, kızıl ve ala geyik, yabani koyun ya da muflon [bir çeşit koyun türü], keçi, asyanın yabani eşeği avlanan hayvanlar olmuştur. En çok evcilleştirilen hayvanlar koyun ve keçiler olmuştur. Domuzun ekonomik önemi daha geç döneme ait tabakalarda eski yerleşme tabakalarına oranlar iki kat artmıştır. Hayvan yetiştiriciliğine karşı ilginini artmasıyla avcılık giderek azalmıştır¹³⁶. Nevali

---

¹³³ Harald Hauptmann, “Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem”, Ed. Mehmet Özdoğan, Nezir Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 148-149.

¹³⁴ George Willcox, Manon Savard, “Türkiye’de Neolitik Dönem”, Güneydoğu Anadolu’da Tarımın Benimsenmesine İlişkin Botanik Veriler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 432-435.

¹³⁵ Bahattin Çelik, *Arkeolojide Urfa (Arkeolojik Araştırmalar Işığında Urfa)*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2008, s. 118-119.

¹³⁶ Harald Hauptmann, “Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem”, Ed. Mehmet Özdoğan, Nezir Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 148-149.

Çori'de koyun ve keçinin ilk evcil örnekleri görülmüştür¹³⁷. Nevali Çori yerleşkesi, köy yaşam tarzının başladığı hayvan ve bitkilerin evcilleştirildiği ve yoğun olarak avcılığın yapıldığı bir dönemi yansıtmaktadır¹³⁸.

3.3. Ticaret

Urfa Müzesi Müdürü Adnan Mısır ve Harald Hauptmann¹³⁹ tarafından 1983 yılında kazıları başlamış olan Nevali Çori, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ yerleşim yeridir. Nevali Çori yerleşim yerinin keşfi, Yakındoğu Neolitik tarihini büyük oranda değiştirmiştir¹⁴⁰. 1983-1991 yılları arasında kazılan Nevali Çori yerleşim yerinde, dokuz sezon boyunca arkeolojik çalışmalar kapsamlı bir şekilde yürütülmüştür. Bu çalışmalar sonucunda PPNB'ye tarihlenen bir yerleşim yeri olduğu tespit edilmiştir¹⁴¹. Nevali Çori'de ortaya çıkarılan bitkisel ve hayvansal kalıntılar o dönemin ekonomisi hakkında ipuçları sunmaktadır¹⁴². Neolitik Çağ yerleşim yerlerinden Aksaray-Aşıklı Höyük, Çayönü ile birlikte Urfa-Nevali Çori yerleşim yerinde ortaya çıkarılan bakırdan yapılmış malzemeler, tarihteki en erken madeni buluntuları oluşturmaktadır. Bu yerleşim yerinde yaşayan halk, bakırı toplayarak, bunlardan süs eşyası ve küçük aletler yapmıştır. Ayrıca Neolitik Çağ'da Anadolu'da Bakırın yanı sıra kurşun maddesi de işlenip ihraç edilmiştir. Anadolu, Neolitik Çağ'da bakırı, Mezopotamya ve Mısır'a ihraç etmiştir¹⁴³. Nevali Çori yeri yerleşim yerinde bulunan sanatsal yapıtlardan kabartmalı paye, heykel örnekleri yerleşim yerinde ki halkın belirli zanaat ve tekniklerde uzmanlaşmış olduğunun kanıtıdır. Nevali Çori halkı volkan camını (obsidyen) madenini tanımamıştır. Bu yüzden alet yapımında çakmak taşından özellikle yararlanmıştır¹⁴⁴.

¹³⁷ Ali Umut Türkcan, “*Tarih Öncesi Anadolu’da Paleolitik ve Neolitik Dönem*”, Hüseyin Sabri Alanyalı(Ed.), *Anadolu Arkeolojisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2010, s. 11.

¹³⁸ Adnan Mısır, “*1990 Yıllı Şanlıurfa Nevali Çori Kazısı*”, II. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Semineri 29-30 Nisan 1991 Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1992, s. 201-208.

¹³⁹ Harald Hauptmann, “*Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem*”, Ed. Mehmet Özdoğan, Nezir Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 148-149.

¹⁴⁰ Klaus Schmidt, *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapıtları*, (Çev. Rüstem Aslan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s.72-83.

¹⁴¹ Eylem Özdoğan, Necmi Karul, “*Neolitik Teriminin Kavramsal Değişimi ve Güneydoğu Anadolu’da Neolitik Araştırmalarının Dünü-Bugünü*”, *Arkeoloji Ve Sanat Dergisi*, Ocak-Nisan 2020, s. 14.

¹⁴² Harald Hauptmann, “*Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem*”, Ed. Mehmet Özdoğan, Nezir Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 148-149.

¹⁴³ Oktay Başak, “*Taş Çağından Tunç Çağına Anadolu’da Maden Sanatının Gelişimi Ve Kullanımı*”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S: 21, Yıl: 2008, s. 19-20.

¹⁴⁴ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2016, s. 32-34.

4. ÇAYÖNÜ

Neolitik Çağ'ın izlerini en iyi şekilde taşıyan yerleşim yerlerinin başında gelen Çayönü, Diyarbakır'ın Ergani ilçesinin sınırları içerisinde yer almaktadır¹⁴⁵. Ergani ilçesinin güneybatısında, Boğazçayın kuzeyinde yer almaktadır. Denizden yüksekliği yaklaşık 832 metredir¹⁴⁶. Dicle'nin yukarı havzasında yer alan bu yerleşim yeri Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ hakkında bizlere önemli bulgular vermektedir. Neolitik Çağ'ın erken dönemlerinin izlerini sunan ve yerleşik hayata geçişin başladığı ilk yerleşim yerlerinden birisi olan Çayönü, birçok ilklere sahne olmuştur. Dicle ve Fırat kültürleriyle yoğrulmuş Çayönü yerleşim yerinde ilk kazı çalışması Amerika-Türk işbirliğiyle, 1964 de Prof. Dr. Robert j. Braidwood ve Prof. Dr. Halet Çambel tarafından başlamıştır¹⁴⁷. Çayönü'nde yerleşmeler MÖ 10.000'lerde ortaya çıkmaya başlamıştır. Ve sonrasındaki dönemlerde de hayat sürekli olarak devam etmiştir¹⁴⁸. Çayönü yerleşimi sosyo-ekonomik yaşamın belirtilerinin en açık sergilendiği yerdir. Yerleşik hayatın izlerini, mimarisi ve toplumsal yapısının açık şekilde görüldüğü aşikârdır. Çayönü yerleşiminde yapılan araştırmalarda Proto-Neolitik harici tüm kültür evrelerine rastlanılmıştır. Burada yapılan araştırmalar sonucunda bulunan verilerin tarihlendirmesi yapılmıştır. Kazılar 1992 yılına kadar sürdürülmüştür¹⁴⁹.

4.1. Tarım

Toprağa yarı gömülü, oval bir plana sahip olan Çayönü, avcı-toplayıcı grupların yerleşim yeri olmuştur¹⁵⁰. Çayönü yerleşmesinin yer aldığı Ergani Ovası, Neolitik Çağ'da meşe ormanları fazla olmasından dolayı koyun, keçinin yanı sıra yabani sığırın yaşadığı ve yabani bitkiler, yaşam kaynakları açısından son derece elverişli olduğu düşünülmüştür¹⁵¹. Çayönü yerleşiminde yaşayan Anadolu toplulukları aynı dönemde yaşayan farklı toplumlara göre daha şanslıydılar. Anadolu

¹⁴⁵ Metin Özbek, *Çayönü'nde İnsan*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s. 14.

¹⁴⁶ Muammer Özdemir, "Neolitik Dönem Anadolu Mimarisinden Bir Kesit: Çayönü", *Tarih Ve Gelecek Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 3, Aralık 2017, s. 250.

¹⁴⁷ Halet Çambel, Robert J. Braidwood, "1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış", *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 1-31.

¹⁴⁸ Nazmiye Mutluay, *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*, Alter Yayıncılık, Ankara 2010, s. 30-32.

¹⁴⁹ Nazmiye Mutluay, *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*, Alter Yayıncılık, Ankara 2010, s. 25.

¹⁵⁰ Kemalettin Köroğlu (Ed.), *Eski Anadolu Tarihi*, 1. Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2011, s. 7.

¹⁵¹ Muammer Özdemir, "Neolitik Dönem Anadolu Mimarisinden Bir Kesit: Çayönü", *Tarih Ve Gelecek Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 3, Aralık 2017, s. 250.

toplumları Çayönü'nde dört mevsimi yaşarken Avrupa ve benzeri farklı yerlerde yaşayan toplumlar halada mağarada yaşamlarını sürdürmüşlerdir. İklim ve konumun önemi, Çayönü yerleşimini diğer yerleşimlerinden bir adım daha ileriye taşımıştır. Çayönü yerleşimindeki insanların hayatını kolaylaştıran çeşitli aletlerin gün yüzüne çıkarılması yapılan araştırmalarla olmuştur. Bunlar, taş ve camdan yapılmış delici, kazıcı, bıçaklar ve yapılan çeşitli ebatlarda bulunan taş aletlerdir. İşlevsellik olarak hayatı kolaylaştırmakta oldukça önemli rol oynamışlardır. Ele geçirilen bazalt öğütme taşları kayda değer olmuştur. Ekinin ufak hale getirilmesi ve ekmek yapım aşamasına getirilmesi dolayısıyla vazgeçilmezdir¹⁵². Öğütme taşları olarak kullanılan değirmen taşları da bulunmuştur¹⁵³. Ayrıca Çayönü yerleşkesi Ön Asya'da yer alan Neolitik Çağ yerleşkelerinin arasında en önemlisi olarak görülmektedir¹⁵⁴. Çayönü Höyüğünde yaşayan insanlar ekip biçmede geyik boynuzundan yapmış oldukları orak ve bıçak saplarını kullanmışlardır. Ekip biçmenin başlamasıyla tüketilen ürünlerin çeşitliliği de artmıştır¹⁵⁵. Çayönü yerleşim yerinde yaşayan insanlar başta avcılıkla yaşamlarını devam ettirmiştir. Daha sonraki zamanda ise bitki ve tahıllardan yararlanmışlardır. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'ın sonlarına doğru ise artık çiftçilik ile uğraşılmaya başlanılmıştır. Yoğun olarak tahıl, baklagil ve mercimek gibi ürünlerin tarımı yapılmıştır¹⁵⁶. Çayönü'nde beslenme avcılık ve toplayıcılığa dayalı olmuştur. Yabani mercimek ve baklagiller bitkisel besin maddeleri olmuştur. Keten bitkisinden yağ elde edilmiştir. Aynı zamanda ip yapımında da kullanılmıştır¹⁵⁷.

4.2. Hayvancılık

Çayönü yerleşim alanı başlı başına birçok yeni bilgiyi bünyesinde barındırmaktadır. Yerleşik hayattan önceki dönemin ekonomisi ve geçim kaynaklarından sosyal yaşam koşullarına kadar tüm dönemin koşullarını anlatan bir Neolitik Çağ yerleşim alanıdır. Burada hayvanların evcilleştirmesi Çanak Çömleksiz dönemin sonraki evrelerinde karşımıza çıkmaktadır. Evcilleştirilen hayvanlardan keçi ve koyun günümüzden yaklaşık 8.000 yıl önce geldiği öngörülmektedir.

¹⁵² Metin Özbek, *Çayönü'nde İnsan*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s. 9-11.

¹⁵³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeoloji*, Der Yayınları, s. 29-30.

¹⁵⁴ Klaus Schmidt, *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, (Çev. Rüstem Aslan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 67.

¹⁵⁵ Metin Özbek, *Çayönü'nde İnsan*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s. 9-11.

¹⁵⁶ Mehmet Özdoğan, "Çayönü: Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Tarihlenen Bir Yerleşim Yeri", *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, S:8, Yıl 2010, s. 144.

¹⁵⁷ Nazmiye Mutluay, *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*, Alter Yayıncılık, Ankara 2010, s. 39-42.

Evcilleştirilen bir başka hayvan olan sığırın ise hangi yöntemle nasıl evcilleştirdiklerini hakkında net bir bilgi veya bulgu mevcut değildir. Hayvanların evcilleştirmesi, toplumda sosyo-ekonomik düzeyde değişiklikler meydana getirmiştir ve beraberinde yeni gelişmeler yaşanmıştır. Bölge ikliminin o günün şartların da bol yağışlı alması, orman ve akarsuların varlığı tüketilen kara hayvanların yanında akarsularda yaşayan balıkların avlanması hayatlarında ki vazgeçilmez yiyeceklerden olmuştur¹⁵⁸. Ergani ovasında yabani sığır, koyun, keçinin yaşadığı bir alan olmuştur¹⁵⁹. Çayönü'nde evcilleştirilen ilk hayvan olarak köpeğe rastlanmaktadır. Hücre planlı yapılar döneminde büyük olasılıkla koyun keçi evcilleştirilmiştir. Domuzun evcilleştirilme durumu pek belli değildir¹⁶⁰. Yaban domuzu, geyik, yabani sığır, yabani keçi ve yabani koyun en çok avlanan hayvanlar olmuştur¹⁶¹.

4.3. Ticaret

Türkiye'nin Güneydoğu coğrafyasında başlatılan Neolitik Çağ'a ait yüzey araştırmalarında¹⁶² tespit edilip ortaya çıkarılan ilk yer Çayönü yerleşkesidir. Dicle nehrinin yanında bulunan bu yerleşke, ilk olarak "Kotaberçem" yani Çayboyu olarak adlandırılmıştır. Burası Ön Asya Neolitik merkezleri arasında yer alan en eski yerleşke olarak kabul edilmiştir¹⁶³. Farklı ekolojik çevre ve hammadde yataklarına sahip coğrafi bölgelerin kesişme noktasında bulunan Çayönü, farklı bölgelerden ekonomik gereksinimlerini karşılaması ve farklı bölgelerle ticari ilişkiler sonucu, kültürel, sosyal ve ekonomik anlamda etkileşimi sağlamıştır. Bingöl yakınlarından obsidyen maddesini getirtmeleri ve Akdeniz kabukluların bölgede görülmesi, bölgeler ve kültürler arası etkileşimi güçlendirmiştir¹⁶⁴. Çayönü yerleşim yerinde yaşayan insanlar, Çakmak taşı ve obsidyenden bıçak, orak, kazıyıcı ve delici aletler yapmıştır, malahit ve bakırı işlemiştir, iğne, basit bız, ve küçük boncuklar üretme başarısını göstermiştir. Bazı boncukları yapmak için, kökeni Akdeniz ve Hint

¹⁵⁸ Metin Özbek, *Çayönü'nde İnsan*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s. 9-11.

¹⁵⁹ Nazmiye Mutluay, *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*, Alter Yayıncılık, Ankara 2010, s. 30-32.

¹⁶⁰ Halet Çambel, Robert J. Braidwood, "1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış", *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 19.

¹⁶¹ Nazmiye Mutluay, *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*, Alter Yayıncılık, Ankara 2010, s. 39-42.

¹⁶² Halet Çambel, Robert J. Braidwood, "1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış", *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 1-31.

¹⁶³ Klaus Schmidt, *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, (Çev. Rüstem Aslan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 66-68.

¹⁶⁴ Muammer Özdemir, "Neolitik Dönem Anadolu Mimarisinden Bir Kesit: Çayönü", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 3, Aralık 2017, s. 252.

Okyanusuna dayanan yumuşakça kabuklarından yararlanılmıřtır¹⁶⁵. ayönü'nde yaşayan halk dışardan Karacağ'dan bazalt, Ergani ve ermik arasındaki bölgeden bakır ve malahit, Ergani ilçesi civarında yer alan Hilar yakınlarından mermer ve kireçtaşı, 10-20 kilometrelik bir alandan çakmaktaşı, Zülküf Dağının arkasından pembe kalker getirmiştir. Önceleri dere kenarlarında sağladıkları obsidyeni ise daha sonraları Bingöl çevresinden getirmiřtir¹⁶⁶.

---

¹⁶⁵ Veli Sevin, *Anadolu Arkeoloji*, Der Yayınları, s. 29-30.

¹⁶⁶ Nazmiye Mutluay, *Anadolu Neolitik ağ Uygarlığı*, Alter Yayıncılık, Ankara 2010, s. 39-42.

5. GUSİR HÖYÜK

Gusir Höyük, Ilısu Barajının suları altında kalacak olan bir tarih öncesi yerleşim yeridir. Guillermo Algaze ve ekibi, Dicle-Fırat Arkeolojik Keşif Projesi sırasında 1989 yılında keşfetmiştir. Höyük, Siirt ilinin Erüh ilçesine bağlı Ormanardı köyünün hemen batısında, Siirt il merkezinin 40 kilometre güneyinde Gusir Gölü'nün yanında yer almaktadır. Batı tarafı Botan Nehri yatağı boyunca uzanan düzlüklerle kaplıdır. Güneyde arazi, birkaç kilometre ötedeki Dicle Nehri'nin derin kanyonuna doğru alçalmadan önce oldukça dik bir şekilde yükselmektedir. Gusir Höyük, su kaynaklarının bol olduğu zengin bir çevre ortamında ve ormanlara yakın bir yerde, dağların eteklerinde yer alan bir yerleşim yeridir. Saha, tarım arazisi içinde olup, yüzeyi küçük teraslı bahçelerle kaplıdır. Bu bahçelerin teraslı sınırlarının inşasından ve tarımsal uygulamalardan zarar görmüştür. Yerleşim yeri en eski yerleşim yerlerindedir¹⁶⁷. Gusir Höyük, 1989 yılında keşfinden 20 yıl sonra 2009 yılında İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı adına höyükte yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. Sonrasında 2010 yılında kazılara başlanmıştır. Batman Arkeoloji Müze'sinin Başkanlığı, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı'nın bilimsel danışmanlığında kazılar 4 sezon sürmüş ve sonrasında ara verilmiştir. Kazılar 3 noktada olmak üzere toplamda 2500 metrekarelik bir alanda gerçekleşmiştir. Höyük MÖ 9700-8800 Çanak Çömleksiz Neolitik A evresine tarihlenmiştir. Ayrıca kazı alanının en üst seviyesinde açığa çıkarılan bir yapı MÖ 8430-8270 Çanak Çömleksiz Neolitik B evresini yansıtmıştır. Her üç noktada da Çanak Çömleksiz Neolitik A evresi kalıntılarına rastlanılmıştır. Gusir Höyük ardışık en az 4 yerleşim görmüştür. Gusir Höyük tarihleri Yukarı Dicle Bölgesindeki diğer Çanak Çömleksiz Neolitik A evresi yerleşmeleri olan Hallan Çemi, Demirköy, Körtik Tepe, Hasankeyf Höyük, Çayönü yuvarlak planlı yapılar evresiyle çağdaş olduğu tespit edilmiştir¹⁶⁸. Gusir Höyük, 2009 ve 2012 yıllarında iki dönem kazılmıştır. Gusir Höyük, Yukarı Dicle Havzası'ndaki iki büyük akarsuyun, Dicle ve Botan'ın buluştuğu yerde yer almaktadır. Su, bitki örtüsü bakımından elverişli ve kaynaklara kolay erişimin sağlandığı bir konumdadır. Gusir höyükteki dolgu yüksekliği 8 metreyi bulmuştur. Yüzey buluntuları 150 metre çapında bir alana yayılmıştır. Radyokarbon ölçümlerine

¹⁶⁷ Necmi Karul, "Gusir Höyük" Ed. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, Peter Kuniholm, *The Neolithic In Turkey*, Cilt. 1 Archaeology And Art Publications, İstanbul 2011, s. 1-17.

¹⁶⁸ Necmi Karul, "Gusir Höyük: Yukarı Dicle'de İlk Yerleşik Avcılar", Ed. Feriha Baş, *Batman Müzesi Ilısu Barajı Kurtarma Kazıları*, Fikirzen Ajans Reklamcılık, Batman 2018, s. 1-6.

göre Gusir Höyük MÖ 10. binyılın başlarına tarihlenmektedir. Bu tarihler höyüğün Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ boyunca iskân edildiğini göstermektedir. Kazı alanındaki en yeni kalıntılar basit mezar çukurlarındaki iskeletlerdir. Cenin pozisyonunda yatırılan ölülerin yanlarında boncuktan kolye ve kemerlere rastlanmıştır. Yuvarlak biçimli mermer levhalar, gelişkin bir taş işçiliğini yansıtmaktadır. Mermer levhaların üzerinde açılmış iki delik mevcuttur. Gusir Höyük'te ortaya çıkarılan buluntuların büyük çoğunluğunu havan, havaneli bazalt öğütme taşları ve vurgu taşları oluşturmaktadır. Kalker taşından kabaca şekillendirilmiş taş kaplar, üst kısmı hayvan başı biçiminde şekillendirilen havaneleri, taş boncuk, tıkaç ve kemik delicilerle hemen hemen bütün tabakalarda bulunmuştur. Gusir Höyükte üzeri kabartma bezekli birkaç kalker taşından taş kap bulunmuştur. Bulunan kaplardan birinin üzerindeki, bel ve bitişik halde ayakları olan insanı betimleyen kabartma figürü yer almaktadır. Bu figürün kemikten biçimlendirilmiş benzerleri de bulunmuştur. Farklı renklerde sert kayalardan, çift ya da daha çok delikli boncuk dizileri ise çoğu kez mezarlarda iskeletlerin boyun ve bel çevresinde görülmüştür¹⁶⁹.

5.1. Tarım

Yukarı Dicle Havzasında bulunan Gusir Höyük'te tespit edilen kamu yapılarında çeşitli bulgular tespit edilmiştir. Bunlar dilgi, havaneleri, dilgicik, öğütme taşları olmuştur¹⁷⁰. Kazı alanında ortaya çıkarılan büyük öğütme taşları, yontmataş aletlerin çoğunluğu çakmaktaşıdan yapılmıştır. Az sayıda da obsidyen alet vardır. Delici buluntular nisbeten daha fazladır. Diğer yontmataş buluntular, alet tipleri uçlar, kazıyıcılar, deliciler, az sayıda kalem, düzeltili dilgi, ve yongalardan oluşmaktadır¹⁷¹. Hayvan ve bitki kalıntılarının değerlendirilmesi henüz gerçekleşmediğinden dolayı beslenme ve yerleşimlerin sürekliliği konusunda kesin ifadeler kullanmakla zor olmuştur. Fakat bol miktarda ok uçlarının bulunması, yoğun bir avcılığın göstergesi olmuştur. Bu yüzden burada hayatlarını sürdüren toplulukların yakındaki Hallan Çemi, Demirköy yanı sıra Hasankeyf Höyük'ten

¹⁶⁹ Mehmet Özdoğan, "Gusir Höyük, Siirt: Yerleşik Avcılar", <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/arkeoloji-haberleri/yerlesik-avcilar-gusir-hoyuk-siirt.html>, (Erişim Tarihi:10.01.2021).

¹⁷⁰ Bahattin İpek, Yunus Çiftçi, "Boncuklu Tarla Doğu Alanı Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Mimarisi ve Köy-Mekan Organizasyonu", *Mukaddime*, Cilt. 11, Sayı. 1, Yıl 2002, s. 215.

¹⁷¹ Necmi Karul, "Gusir Höyük: Yukarı Dicle'de İlk Yerleşik Avcılar", Ed. Feriha Baş, *Batman Müzesi İhsu Barajı Kurtarma Kazıları*, Fikirzen Ajans Reklamcılık, Batman 2018, s. 1-6.

bilinen avcı toplayıcı bir topluluk olmaları olasılığı mevcuttur¹⁷². Gusir Höyük yerleşme alanı ile ilgili beslenme analizleri bitmemekle beraber, hemen hemen her evrede yoğun olarak ortaya çıkarılan ok uçları, beslenmede avcılığın önemli bir yer tuttuğuna işaret etmektedir¹⁷³.

5.2. Hayvancılık

Anadoludaki ilk Neolitik Çağ'ın başlarına ait en eski veriler Dicle ve Fırat vadilerindeki yerleşmelerden bilinmektedir. Gusir Höyük 150 metre çapında bir alana yayılmıştır. Yaklaşık olarak denizden 535 metre yüksekliktedir. Höyüğün yer aldığı arazi bugün parsellere ayrılmıştır. Arazi açılan kanal ve tarım uğraşları ve makinelerle düzeltilmesi sonucu kısmen tahrip olmuştur. Höyükte yapılan kazılarda az sayıda Ortaçağ çanak çömleğininin dışında, kalan malzemelerin tamamı Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'ın başlangıç aşamasının farklı evrelerine aittir. Fırat ve Dicle Havzasının kuzeyi ile Zagroslar tahıl tüketiminin yanı sıra çeşitli memeli türleri, kuş ve balık gibi hayvanlar bakımından zengin coğrafyalarda yerleşimlerin artması, besin üretimini bir zorunluluktan çok bir tercih olarak görmüşlerdir. Neolitik yaşam biçiminin ana girdileri arasında sayılan tarım ve hayvancılığın yapılmadığı bir dönemde kalıcı ya da yılın uzun bir döneminde kullanılan bir yerleşim alanı olmuştur¹⁷⁴. Dicle ve Botan Nehirlerinin birleştiği yerde yer alan Gusir Höyük, Neolitik yaşamın başlangıcına dair yeni bilgiler vermektedir. Dicle Havzası'ndaki yer alan yerleşmelerden gelen botanik ve zoolojik veriler besin kaynaklarının çeşitlilik gösterdiğini ve avcılığa uygun bir ortam olduğuna işaret etmiştir. Avcılık-toplayıcılık halen bölge yerleşmeleri açısından oldukça önemlidir. Tüketilen hayvanlar arasında koyun-keçi, sığır, yaban domuzu, ceylan, kızıl geyik, tilki, kaplumbağa, tavşan, eşek, kemirgen, sürüngen, kuş ve balık bulunurken evcil hayvanlara rastlanılmamıştır. İlk yerleşikleri açık bir şekilde avcı topluluklar olarak tanımlamamızı sağlayan bu verilerin yanı sıra gerek bu bölgede gerekse Yakınoğu'daki diğer çağdaş yerleşimlerde tahılların tüketildiği bilinmesine karşın,

---

¹⁷² Mehmet Özdoğan, "Gusir Höyük, Siirt: Yerleşik Avcılar", <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/arkeoloji-haberleri/yerlesik-avcilar-gusir-hoyuk-siirt.html>, (erişim tarihi:10.01.2021).

¹⁷³ Necmi Karul, "Eski Dünyanın İlk Köyleri Yerleşik Avcılar, Gusir Höyük", *Atlas Dergisi*, Sayı 240, Mart 2013, s. 91.

¹⁷⁴ Necmi Karul, "Gusir Höyük: Yukarı Dicle'de İlk Yerleşik Avcılar", Ed. Feriha Baş, *Batman Müzesi İhsu Barajı Kurtarma Kazıları*, Fikirzen Ajans Reklamcılık, Batman 2018, s. 1-6.

tam anlamıyla tarımın başlangıcından bahsetmek de güçtür¹⁷⁵. Neolitik Çağ'ın yerleşik yaşamında, kaynakların azalmasına bağlı olarak ortaya çıkan bir yenilik olmadığı, hatta ilk yerleşik köylerin tahılların henüz kültüre alınmadığı ve hayvanların evcilleştirilmediği bir dönemi yansıttıkları artık yaygın olarak kabul görmektedir¹⁷⁶.

5.3. Ticaret

Dağlık bir yerde kurulmuş olan Gusir Höyük, Botan Vadisi'nde şüana kadar bilinen en eski Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a tarihlenen yerleşim yeri olmuştur. Çevrede obsidyen kaynaklarının olmaması ve bu yerleşim yerinde tespit edilen obsidyen aletlerin varlığı, büyük bir olasılıkla Bitlis ve Botan Vadileri aracılığıyla Van Gölü Bölgesi'ne kadar uzanan bir değiş tokuş sisteminin varlığıyla bağlantılı olmuştur. Vadi Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömleli Neolitik Neolitik Çağ'da da yerleşim görmüştür. Bu dönemde vadinin ikamet edildiğine dair en önemli ve yegâne veri Türbe Höyük'ten gelmektedir¹⁷⁷. Gusir Höyükte ateş yakma için taş çubuklar, taş tkaç adı verilen nesnelere, kabartma bezekli taş levhalar ve kemik delicilere rastlanmıştır. Yontmataş buluntu topluluğu çoğunlukla çakmaktaşı aletlerden oluşmaktadır. Buluntular arasında Bingöl kaynaklı obsidyenden yapılmış aletler de mevcuttur¹⁷⁸. Yontmataş buluntuların Çoğunluğu çakmaktaşıdır. Bu buluntuların içerisinde obsidyenden aletler de mevcuttur. Bu obsidyen maddesi büyük ihtimalle Doğu Anadolu'dan, Bingöl ve Nemrut Dağı yataklarından getirildiğine işaret etmektedir. Yontmataş aletlerin en kalabalık grubunu uçlar, kazıyıcı ve deliciler oluşturmaktadır¹⁷⁹.

¹⁷⁵ Eylem Özdoğan, Necmi Karul, "Neolitik Teriminin Kavramsal Değişimi ve Güneydoğu Anadolu'da Neolitik Araştırmalarının Dünü-Bugünü", *Arkeoloji Ve Sanat Dergisi*, Ocak-Nisan 2020, s. 16-20.

¹⁷⁶ Necmi Karul, "Gusir Höyük Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem "Düğme-Kemer Tokaları"", Ed. Murat Arslan, Ferit Baz, "Arkeoloji, Tarih Ve Epigrafi'nin Arasında: Prof. Dr. A. Vedat Çelgin'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler", Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2018, s. 479.

¹⁷⁷ Haluk Sağlamtimur, "Ali Ozan, Siirt-Türbe Höyük Kazısı Ön Rapor", *Arkeoloji Dergisi*, cilt. 2, s. 3.

¹⁷⁸ Necmi Karul, "Eski Dünyanın İlk Köyleri Yerleşik Avcılar, Gusir Höyük", *Atlas Dergisi*, Sayı 240, Mart 2013, s. 91.

¹⁷⁹ Mehmet Özdoğan, "Gusir Höyük, Siirt: Yerleşik Avcılar", <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/arkeoloji-haberleri/yerlesik-avcilar-gusir-hoyuk-siirt.html>, Erişim Tarihi:10.01.2021).

6. AKARÇAY TEPE

Şanlıurfa ili Birecik ilçesine bağlı Akarçay köyü sınırları içerisinde yer alan Akarçay Tepe, Kargamış baraj gölü etki alanında kalan bir Neolitik Çağ yerleşkesidir. Şanlıurfa Müzesi başkanlığında, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı, Barcelona Otonom Üniversitesi ve Tsububa Üniversitesi öğretim üye ve öğrencilerinden oluşan karma bir ekip tarafından 1999 yılında ilk kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Fırat Nehri'nin batısında Akarçay Deresi diğer ismiyle Su Deresinin hemen güneybatısında, alüvyal bir ovada yer alan Akarçay Tepe, kuzey-güney yönünde 150 metre, doğu-batı yönünde 350 boyutlarında yayvan bir höyüktür. Yüksekliği, üzerinde yer aldığı Kuvaterner Döneme ait teras ile beraber 6 metreyi bulmuştur. Akarçay Tepe yerleşmesindeki mimarı bulgular Güneydoğu Anadolu Bölgesi için, Neolitik Çağ yerleşmeleri açısından zengin ve çeşitli veriler sağlamıştır. Akarçay Tepe yerleşmesindeki Çanak Çömlekli Neolitik Çağ yapıları, taş temel üzerine kerpiç duvarlarla örülen, toprak ya da kerpiç toprağından oluşan bir sıvayla sıvanmış dörtgen planlı yapılardır. Kireç sıvaya rastlanmamıştır. Aynı şekilde Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ yerleşmesine ait yapısal bulgular da zengin ve çeşitli veriler sağlamıştır. Akarçay Tepe'de bulunan çanak çömlekler üç evrede incelenmiştir. Çanak çömlekler, üretimde devamlılığa işaret olarak değerlendirilmiştir. Ve çanak çömlekler bölgedeki diğer yerleşmelerle bazı ortak özellikler göstermektedir. Akarçay Tepede bızlar ve açkılama aletleri, kil buluntular, hayvan heykelcikleri ve şematize bir kadın figürini, takılar ise kalker ve yeşil taştan boncuklar, taş kaplar, yassı baltalar ve delikli taşlar bulunmuştur¹⁸⁰. Akarçay Tepe, Kargamış Baraj Gölü etki alanı içerisinde kalmıştır. Orta Fırat Bölgesi'nde, Türkiye sınırları içinde kalan en güneydeki ilk Neolitik dönem yerleşmelerindendir. 1989-1991 yıllarında G. Algaze tarafından bu bölgede saptanmış iki Neolitik yerleşmeden birisidir. Akarçay Tepe'deki dört yıllık kazı çalışmalarının sonucunda höyükte üç ana yerleşme evresinin tespit edilmiştir. Akarçay Tepe'de, Obeyd ve Son Kalkolitik (Uruk?) Dönemi kültürlerinin izlerine rastlanmıştır. Fakat her iki kültür dönemi için de uzun süreli yerleşmeyi gösterecek kanıtlar bulunamamıştır. Höyük sınırları kısmen de olsa Akarçay Köyünün sınırları içinde yer aldığından dolayı söz konusu alan köylülerce

¹⁸⁰ Makoto Arimura, Nur Balkan Atlı, Ferran Borrell, Eyüp Bucak, W. Cruels, G. Duru, A. Erim Özdoğan, J. Ibanez, O. Maede, Y. Miyake, M. Molist, M. Özbaşaran, "Akarçay Tepe Kazısı, 1999", 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Kültür Bakanlığı ve Milli Kütüphane Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2001, s. 181-184.

samanlık ve işlik olarak kullanılmaktadır. Höyükte ele geçirilen çanak çömleklerin tümü mineral katkılıdır. Gayet özenli bir yüzey işçiliğine sahip bu çanak çömlekler, açık renkli olmakla beraber çoğunluğu koyu yüzey rengine sahiptir. Boyalı olan çanak çömlekler mevcut değildir¹⁸¹.

6.1. Tarım

Akarçay Tepe'deki 1999 yılında yapılan kazılarından elde edilen veriler, Fırat bölgesi başta olmak üzere genelde Güneydoğu Anadolu Bölgesinin tarımcı topluluklarını daha iyi anlamak için önemli bir olanak sunmaktadır¹⁸². Akarçay Tepe'de her iki dönem örnekleri üzerindeki ilk gözlemler, tahıllar ve mercimekgillerin morfolojik çeşitliliğini ortaya koymuştur. Çanak Çömleksiz Neolitikte tarıma alınmış tahıl ve yabanî tahıllarla temsil edilmiştir. Tarıma alınmış buğday türleri arasında einkorn buğdayı *Triticum monococcum*, en baskın tür olarak emmer *Triticum dicoccum* ile *Triticum aestivum* yer almıştır. Arpanın tarıma alınmış türü iki sıralı kabuklu arpa *Hordeum distichum* olmuştur. Morfolojik açıdan yabanî tahıl kalıntıları arasında yabanî einkorn ve yabanî arpa olmuştur. Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'da tarıma alınmış tahıllar arasındaki ana türler, einkorn, emmer buğdayları ile iki sıralı kabuklu arpadır. Akarçay Tepe'de emmer buğdayı her iki dönemde de belirginlik göstermiştir. Einkorn buğdayının tek tohumlu olanına (onegrained einkorn) da rastlanmıştır. Çıplak buğday bağlamında free-threshing wheat hem PPNB hem de Çanak Çömlekli Neolitikte saptanmıştır. Mercimekgillere ait tohumların oldukça çok olduğu görülmüştür. İlk gözlemler tarıma alınmış mercimek, bezelye ve acı baklanın varlığı tespit edilmiştir. Bezelye örnekleri *Pisum sativum* gibi iri örnekler ve *Pisum sp.* gibi küçük olanlar olmak üzere farklı biometrik özellikler göstermiştir. Lakin bu türün tarıma alınmış olduğu belli değildir. Yabanî bitkiler *Bromus*, *Lolium*, *Galium* ve *Avena* gibi tarla otlarından oluşmuştur. Tüm yerleşim boyunca *Lolium*'un varlığı görülmüştür. *Bromus* ikinci sırada yer

---

¹⁸¹ Mihriban Özbaşaran, Güneş Duru, Nur Balkan Atlı, Miguel Molist, Eyüp Bucak, "Akarçay Tepe 2002", 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Döşim Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2004, s. 303-306.

¹⁸² Makoto Arimura, Nur Balkan Atlı, Ferran Borrell, Eyüp Bucak, W. Cruels, G. Duru, A. Erim Özdoğan, J. Ibanez, O. Maede, Y. Miyake, M. Molist, M. Özbaşaran, "Akarçay Tepe Kazısı, 1999", 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Kültür Bakanlığı ve Milli Kütüphane Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2001, s. 181-184.

almıştır¹⁸³. Yapılan arkeobotani çalışmalarının sonucunda kemirgen ve balıklara ait kemiklerinin yanı sıra organik parçalar ortaya çıkmıştır. Ayrıca ortaya çıkarılan oldukça fazla tahıl kalıntısı ve karbonlaşmış bitki kalıntılarının incelemeleri devam etmektedir¹⁸⁴.

6.2. Hayvancılık

Hayvan kemikleri üzerinde yapılan ilk gözlemler en eski yerleşme evresine ait ortaya çıkarılan hayvan kemikleri arasında eşek, karaca, yabani tavşan gibi çeşitli türlere rastlanmıştır. Keçi ve domuzun yabanî ve evcil türleri ve yabani türleri bulunmuştur. 26-27 V açması, T-binası dolgularında ortaya çıkarılan hayvan kemiklerinin çoğunluğu koyun-keçi gibi küçükbaşlar ile büyükbaş gibi evcil hayvanlardan oluşmaktadır. Batı alanında yapılan kazılarda, koyun-keçi, sığır ve domuz gibi hayvanların tüketildiğini, bunların yanı sıra karaca, küçük köpek-kurt gibi etçillere ait yabanî hayvanların varlığıyla zengin bir çeşitlilik göstermiştir¹⁸⁵.

6.3. Ticaret

Akarçay Tepe, Şanlıurfa'nın Birecik ilçesinin 25 km kadar güneyinde yer almaktadır. 1999'dan itibaren süren kazı ve araştırmalar, Akarçay Tepe'nin Aseramik ve Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'lar da, yaklaşık olarak 2000 yıla yakın sürekli yerleşim gördüğünü ortaya koymuştur¹⁸⁶. Çift tepeli bir höyük olan Akarçay Tepe yerleşimi C14 sonuçlarına göre MÖ 7512- 6080 tarihleri arasında iskân edilmiştir. Akarçay Tepe'de yontmataş endüstrisi çakmaktaşı ve obsidyen maddesinden oluşmaktadır. Obsidyen maddesinden oluşan aletlerin büyük çoğunluğunu dilgi ve dilgicikler oluşturmuştur. Bunlara ek olarak çekirdekler, çekirdek yenileme parçaları, yan dilgiler ve yongalar ele geçmiştir. Akarçay Tepe'de IV. evreden itibaren obsidyen hammaddesinden bulguların da düşüş görülmüştür. Bu düşüş, değiş-tokuş yoluyla yerleşime getirilen obsidyenin statü olarak uğradığı değişimle ilişkilendirilmiştir. Yerleşimde varlığı tespit edilen ve tümü Çanak

¹⁸³ M. Özbaşaran, E. Bucak, M. Molist, "Akarçay Tepe, 2005", 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2007, s. 195-196.

¹⁸⁴ Nur Balkan-Atlı, Eyüp Bucak, Güneş Duru, Miquel Molist, "Akarçay Tepe 2001 Yılı Çalışmaları", 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Dösimm Basımevi, Cilt. 2, Ankara 2003, s. 228.

¹⁸⁵ M. Özbaşaran, E. Bucak, M. Molist, "Akarçay Tepe, 2005", 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2007, s. 196.

¹⁸⁶ Heval Bozbay, "Akarçay Tepe Yerleşmesinden Neolitik Dönem'e Ait Üç Adet Hayvan Biçimli Minyatür Kap ya da Kap Biçimli Hayvan Figürünü", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2013, Sayı:30, s. 178.

Çömleksiz Neolitik Evre'ye tarihlendirilen tabakalardan ele geçen fırlatma uçları, Kapadokya obsidyeni kullanılarak üretilmiştir. Obsidyenin tamamı yarı saydam, gri ve açık gri renktedir¹⁸⁷. Akarçay Tepe yerleşkesinde hammaddesi çakmaktaşı ve obsidyen olan yoğun ve zengin yontma taş ürünleri tespit edilmiştir. Hammadde kaynağı farklı olan iki grup çakmaktaşı tespit edilmiştir. Bunlar yerel ve minerolojik olarak çeşitlilik gösteren yerleşme yakınındaki teraslarda bulunan ve en yakın kaynağı yerleşmeye 25 kilometre uzaklıkta bulunan kahverengi ve oldukça kaliteli olan çakmaktaşılarıdır. Bu maddeler ok ucu yapımında özellikle kullanılmıştır. Yapılan Makroskopik gözlemler bu obsidyenlerin kaynaklarının Bingöl ve Van Gölü (yeşil ve kahverenkiler) ile İç Anadolu (saydam gri) kaynaklı olduklarına işaret etmektedir¹⁸⁸.

---

¹⁸⁷ Zeynep Beyza Ağırsoy, "Güneydoğu Anadolu'da Geç Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömlekli Neolitik'e Geçişte Yontmataş Endüstriler", *Anadolu*, Sayı. 45, Kasım 2019, s. 169-195.

¹⁸⁸ Makoto Arimura, Nur Balkan Atlı, Ferran Borrell, Eyüp Bucak, W. Cruels, G. Duru, A. Erim Özdoğan, J. Ibanez, O. Maede, Y. Miyake, M. Molist, M. Özbaşaran, "Akarçay Tepe Kazısı, 1999", *22. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Kültür Bakanlığı ve Milli Kütüphane Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2001, s. 181-184.

7. HALLAN ÇEMİ

Yaklaşık olarak MÖ 10.200-9.200 yılları arasına tarihlenmesi C14 raporuna göre belirlenen Hallan Çemi, Güneydoğu Anadolu'da Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'ın izlerini taşıyan yerleşim yerlerinden biridir¹⁸⁹. Güneydoğu Torosların güney eteklerinde yer alan ve Mesolitik dönemden Neolitik Çağ'a geçişin başlangıç evresi hakkında bilgiler sunan Hallan Çemi, 1990 yılında yapılan araştırmalar sonucunda Batman ilinin Kozluk İlçesine bağlı Karatepe köyünde ortaya çıkarılmıştır. Anadolu'nun en eski yerleşim yeri olduğu düşünülen Hallan Çemi'nin, yüzey araştırma ve kazı çalışmaları, yapılması planlanan Batman Barajı tehlikesiyle beraber 1991 yılında Diyarbakır Müzesi ve Delaware Üniversitesi'nin kazı ve kurtarma çalışmaları¹⁹⁰ sonucunda araştırmalar yapılmış ve çeşitli bulgular tespit edilmiştir¹⁹¹. 1993 yılı boyunca Hallan Çemi'nin yüksek kesimlerinde kazı çalışmaları devam etmiştir. Kazılarla beraber kazı alanı 675 metrekarelik bir alana çıkmıştır. Dağın güney kısmında ise 50 metrekarelik bir alan kazıya açılmıştır. Burası dağın zirvesinden farklı bir tarihlendirmeye sahiptir¹⁹². Sason Çayının doğu kıyısında yer Hallan Çemi alçak seviyede bir höyüktür¹⁹³. 1994 yılında baraj suları altında kalmıştır¹⁹⁴.

7.1. Tarım

Hallan Çemi yerleşkesinde ilk yerleşmelerin başlangıç tarihi MÖ 12.-11. Binyıllara Natufiyen Dönemi'ne kadar gitmektedir¹⁹⁵. Hallan Çemi, 4 metre yüksekliğinde küçük bir dağ yerleşkesidir. Güneydoğu Torosların güney eteklerinde yer almaktadır. Hallan Çemi, Anadolu'da yer alan en eski köyü konumundadır.

¹⁸⁹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2016, s. 21-23.

¹⁹⁰ Michael Rosenberg, "The Hallan Çemi Excavation 1991", *Kazı Sonuçları Toplantısı XIV/I*, TC. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993, s. 117.

¹⁹¹ Nazmiye Mutluay, *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*, Alter Yayıncılık, Ankara 2010, s. 17-18.

¹⁹² Michael Rosenberk, "The Hallan Çemi Excavation 1993", *Kazı Sonuçları Toplantısı XVI/I*, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, Ankara 1995, s. 79-94.

¹⁹³ Michael Rosenberk, "The Hallan Çemi Excavation 1991", *Kazı Sonuçları Toplantısı XIV/I*, TC. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993, s. 117-130.

¹⁹⁴ Gökçen Bayram, "Güneydoğu Anadolu'nun Neolitik Çağ Totemleri Ve Ritüel Nesnelere", *Amisos Dergisi*, Cilt. 3, Sayı.4, Temmuz 2018, s. 68.

¹⁹⁵ Harald Hauptmann, Mehmet Özdoğan, "Anadolu'da Neolitik Devrim", 12000 Yıl Önce Anadolu İnsanlığın En Eski Anıtları Sergi Kitabı, Almanya 2007, s. 406- 406.

Ayrıca Anadolu Neolitik yerleşik kültürünün temelini oluşturmaktadır. MÖ 10.600-10.000 tarihleri arasında Hallan Çemi’de ilk yerleşimler kurulmuştur. Hallan Çemi’nde önemli bir yapılaşma örneği sergilenmektedir¹⁹⁶. Hallan Çemi’nde yaşayan insanlar yerleşik hayatta geçilmesine rağmen avcı toplayıcı özelliklerini terk etmemişlerdir. Aynı zamanda tahıl üretimine de geçilmiş değildir. Halkın en çok kullandığı baklagiller ve mercimek besin kaynakları oluşturmuştur¹⁹⁷. Hallan Çemi’nde yer alan kamusal yapıların tabanlarında öğütme taşları gibi günlük işlere ait buluntular ele geçmemiştir. Hallan Çemi, Güneydoğu Anadolu bölgesinde bugüne kadar bilinen en eski köy yerleşmesidir¹⁹⁸. Yerleşim yerinde ortaya çıkarılan bitki, hayvan ve mimari kalıntıları nitelik ve mevsimsel çeşitliliğine dayanarak Hallan Çemi yerleşkesi yıl boyunca yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Yerleşik bir toplum tarafından iskân edilmiş olmasına rağmen Hallan Çemi yerleşme halkının geçim kaynağı yabani hayvanların avlanması ve bitkilerin toplanmasına dayanmıştır. Karbonlaşmış bitkisel kalıntılar bizlere hasır yapımında kullanılan ve su kenarında yetişen kamışın, aralarında badem ve şamfıstığı olan kabuklu yemişlerin, mercimek ve diğer baklagillerin yoğun olarak tüketilen bitkisel kaynaklar olmuştur. Büyük tohumlu otların yerleşmede bariz olarak bulunmayışı büyük ihtimalle orak bıçaklarının bulunmamasının bir sonucudur. Bütün bu durumlar göz önüne alındığında Hallan Çemi’nde, tahıl tüketimine bağımlı olmayan bir toplumun varlığı açıkça anlaşılmaktadır¹⁹⁹.

7.2. Hayvancılık

Hallan Çemi’nde yaşayan halk besin üretmemişlerdir fakat geçimini avcılık ve toplayıcılıkla sağlamıştır. Beslenmek amacıyla avladıkları hayvanların başında koyun ve keçi gelmiştir. Domuzları evcilleştirme girişimleri olmuştur²⁰⁰. Yapılan araştırmalar sonucunda yerleşim yerinde çok sayıda hayvanın tüketildiğini göstermiştir. Bu tüketilen hayvan türleri arasında koyun, keçi, geyik, domuz, köpek,

¹⁹⁶ Nazmiye Mutluay, *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*, Alter Yayıncılık, Ankara 2010, s. 17-18.

¹⁹⁷ Nazmiye Mutluay, *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*, 1. Basım, Alter Yayıncılık, Ankara 2010, s. 19.

¹⁹⁸ Serap Özdöl, “Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güneydoğu Anadolu’da Din Ve Sosyal Yapı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 1, Temmuz 2011, s. 177-182.

¹⁹⁹ Michael Rosenberg, “*Hallen Çemi*”, Ed. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 1-7.

²⁰⁰ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2016, s. 22-23.

ayı ve çeşitli küçük memeli türleri, kuş, sürüngen ve balık bulunmaktadır²⁰¹. Tüketilen hayvanların çoğunun yabani hayvanların oluşturmasının yanı sıra hayvanların evcilleştirmesi konusunda adımlar atılmamış değildir. Tam evcil hale gelen türler olduğu düşünülen koyun ve keçinin aksine domuz yetiştiriciliğini ön plana çıkarmıştır. Koyun ve keçi yoğun olarak tüketilmiştir ancak tüm kemiklerin morfolojik olarak yabani hayvanlara ait olduğu ve olasılıkla avlanarak elde edildiklerini göstermiştir. Bunun aksine domuz hayvanlarına ait veriler, bu hayvanların ilkel yetiştiriciliğinin uygulandığını göstermektedir. Yaşam süresiyle ilgili istatistikler, domuzların 1 yaşından fazla yaşamadığını göstermiştir. Bu durum domuzların evcilleştirildiği toplumlarda görülmüştür. Ayrıca bulunan kemiklerin yerleşme yerine yakın olması bu hayvanların evcilleştirmiş olma ihtimalini doğurmuştur. Doğurganlık, hızlı büyüme oranları, evcilleştirme kolaylığı ve yavru domuzun ele geçme kolaylığı domuzların yetiştiriciliğini ön plana çıkarmıştır²⁰².

7.3. Ticaret

Anadolu'nun bu vakte kadar ortaya çıkarılmış en eski köyü olma unvanını taşıyan Hallan Çemi, Çayönü yerleşmesinin ilk evrelerinden çok daha öncesini teşkil etmektedir²⁰³. Hallan Çemi'nde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan sıradan tatlı su istiridyelerinin yanı sıra Akdeniz kıyılarından ithal edilen 5 kabuğun varlığı söz konusu olmuştur. Böylelikle bu kabukların Hallan Çemi'nde bulunması uzun mesafeli ticaret ağlarının varlığını göstermiştir²⁰⁴. Van ve Bingöl'den getirilen genelde silah ve alet yapında kullanılan siyah ve keskin olan obsidyen taşından yararlanılmıştır. Taşların iç kısımlarını oyarak yaptıkları kap kacakları, geometrik olmak üzere çeşitli bezemelerle süslemişlerdir²⁰⁵. Yerleşim yerinde obsidyen ve bakır gibi ithal malzemelerin varlığı, uzak mesafe ticaretinin varlığıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu yerleşim yerinde yapılan şölenler, toplumlar arası bağları kurma ve güçlendirme babında toplumlar arası düzeyde bütünleştirme işlevi görmüştür. Bu

²⁰¹ Michael Rosenberg, "The Hallan Çemi Excavation 1993", *Kazı Sonuçları Toplantısı XVI/1*, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, Ankara 1995, s. 86.

²⁰² Michael Rosenberg, "Halen Çemi", Ed. Mehmet Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye'de Neolitik Dönem*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 1-7.

²⁰³ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2016, s. 21-23.

²⁰⁴ Michael Rosenberg, Necdet İnal, "The Hallan Çemi Excavation 1992", *Kazı Sonuçları Toplantısı XVI/1*, TC. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1994, s. 126.

²⁰⁵ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2016, s. 22-23.

bağların varlığı uzun mesafe ticaretine ilişkin kanıtlarda görülmüştür. Hallan Çemi'nde yontma taş alet yapımında kullanılan obsidyen hammaddesinin en yakın kaynakları 100 kilometre kuzeydoğusundaki Van Gölü ve 100 kilometre kuzeybatısındaki Bingöl çevresindedir. Buna rağmen Hallan Çemi'nde yer alan yontma taş aletlerin yarısından fazlasını obsidyen maddesinden yapılmıştır. Bakır ve obsidyenden elde edilen malzemeler bulunmuştur. Ayrıca Hallan Çemi'nde bulunan ve olasılıkla boya için kullanılan bakır cevheri de bulunmuştur. Bu maddenin kaynağı Hallan Çemi yerleşim yerinin batısında en az 150 kilometre uzaklıkta yer alan günümüzde ki maden kasabıdır. Ayrıca Hallan Çemi'nde, Akdeniz'den getirilen deniz kabukları da mevcuttur. Bu deniz kabukları ipe dizilmek amacıyla adeta delinmiş bir şekildedir²⁰⁶.

---

²⁰⁶ Michael Rosenberg, “Halen Çemi”, Ed. Mehmet Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye'de Neolitik Dönem*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 1-7.

8. MEZRAA TELEİLAT

O.D.T.Ü. TAÇDAM Kargamış Projesi bünyesinde, Şanlıurfa İlinin Birecik İlçesinin 5 kilometre kadar güneyinde Mezraa Köyü sınırları içindeki Mezraa-Teleilat Höyüğü'nde kazı çalışmaları 3 Eylül- 19 Ekim 1999 tarihleri arasında başlamıştır. Mezraa-Teleilat, Güneydoğu Anadolu'nun bilinen en önemli Neolitik Çağ yerleşim yerlerinden birisidir. Mezraa-Teleilat Höyüğü Kargamış Barajı etki alanı içinde kaldığı için ODTU TAÇDAM GAP Bölgesi Kurtarma Projesi kapsamı içine alınmıştır. 1998 yılında yapılan sınırlı bir yüzey çalışmasından sonra, 1999 yılında kapsamlı olarak kazılmıştır. Mezraa-Teleilat yerleşimi, çeşitli alt evreleri olan, iki kültürel evreye sahiptir. Fırat Nehri'nin solunda, geniş bir düzlükte yer almaktadır. Mezraa-Teleilat'ın kuzey ve güneyi kalkerli sırtlar ile çevrilmiştir. Höyük ilk olarak Dr. Guillermo Algaze'nin 1989 yılında yapmış olduğu yüzey taraması sırasında tespit edilmiştir. Höyük aşırı tahrip olduğu için höyüğün net sınırlarının tespit edilmesi güç olmuştur. Mezraa-Teleilat II A evresinde Yakın Doğu'da çanak çömleğin ilk ortaya çıkışı, gelişimi ve yayılımıyla ilgili ilginç bulgular ortaya çıkarılmıştır. Höyükte yapılan kazılarda Akdeniz kıyı bölgelerinin ilk Neolitik kültürlerini simgeleyen "impresso" olarak bilinen çanak çömleği, Orta Anadolu Neolitik mallarına benzeyen boyalı kapları tespit edilmiştir²⁰⁷. 1999 kazı çalışmalarının sonucunda Mezraa-Teleilat yerleşim yerinde Demir Çağ, Çanak Çömlekli Neolitik Çağ ve Aseramik Neolitik Çağ'a ait bulgular tespit edilmiştir. AG yapısında büyük bir fırın tespit edilmiştir. Hafif söbemsli bir plana sahip olan fırının, tabanı hafif eğimli ve kil toprakla özenli bir şekilde sıvanmıştır. Mezraa-Teleilat'da, Yakın Doğu Çanak Çömlekli Neolitik Çağ ve Demir Çağı için önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca Türkiye'de tespit edilen en kapsamlı Asur yapısı konumundadır Mezraa-Teleilat²⁰⁸. III C evresinde Beyaz kireçtaşından yapılmış, erkek figürlerini temsil eden çok sayıda insan heykelciği bulunmuştur²⁰⁹. Kazı çalışmaları 1999-2002 yılları arasında toplamda 4.900 metrekarelik bir alanda çalışılmıştır. Daha önce varolan yerleşim yerinin su altında kalma ihtimali, 2000 yılında baraj göl alanın

²⁰⁷ Mehmet Özdoğan, Necmi Karul, Ahmet Ayhan, "Mezraa-Teleilat 1999 Yılı Çalışmaları", 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2001, Cilt. 1, s. 165-172.

²⁰⁸ Necmi Karul, Ahmet Ayhan, Mehmet Özdoğan, "2000 Yılı Mezraa-Teleilat Kazısı", 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2002, Cilt. 2, s. 63-68.

²⁰⁹ Mehmet Özdoğan, Necmi Karul, Eylem Özdoğan, "Mezraa-Teleilat Höyüğü 4. Dönem Çalışmaları", 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Ankara 2004, Cilt. 2, s. 241.

daraltılması amacıyla Fırat boyunca yapılan sed sayesinde baraj gölü alanının dışında kalmıştır²¹⁰.

8.1. Tarım

Şanlıurfa İli, Birecik İlçesi'nin güneyine düşen Mezraa Beldesi'nde, Karkamış Baraj Gölü etki alanında yer alan Mezraa-Teleilat, ilk köy topluluklarının gelişim sürecini yansıttığından dolayı oldukça önemli bir yerleşim yeridir. Mezraa-Teleilat yerleşkesi kazı çalışmaları, Demir Çağ ve Neolitik Çağ'a ait yapı katlarını geniş bir düzlemde sergilemiştir. Yukarı Fırat Havzası'nda çanak çömleğin ilk ortaya çıkışından Halaf dönemine dek olan süreci, iyi şekilde muhafaza edilmiş yapı kalıntıları ve anlaşılabilir yerleşme dokusuyla noksansız yansıtan eşine az rastlanan kazı yerlerinden birisidir. Mezraa-Teleilat Höyüğünde ortaya çıkarılan Yanık kerpiç döküntünün kuzeybatı hücrelerinde altında çok miktarda yanmış tahıl ortaya çıkarılmıştır²¹¹. Türkiye'de gün ışığına çıkarılmış tek Asur sarayı olduğu düşünülmüş olan Mezraa-Teleilat, mimari kalıntılardan, ortaya çıkarılan erzak küplerinden ve ağırşaklardan, bölgede ki tarım ürünlerinin üretiminde denetimi sağlayan ve Fırat Nehri'ni kullanarak bu tarımsal ürünlerin güneye sevkiyatını sağlayan bir merkezin varlığını değerlendirilmiştir²¹². Höyükte yapılan botanik çalışmalar, tüm evrelerde bitkilerin tarıma alındığını ve ve otsu bitkilerin toplandığı tespit edilmiştir. Ayrıca Yakınoğu Neolitiğinin tarıma alınmış başlıca bitki türleri tüm evrelerde tespit edilmiştir²¹³.

8.2. Hayvancılık

Karkamış baraj gölü etki alanı içinde kalacak 48 yerleşim yerinden birisi olan Mezraa-Teleilat yerleşkesi 1989-1991 yılları arasında G. Algaze'nin yaptığı yüzey araştırmalarından yalnızca birisidir²¹⁴. Mezraa-Teleilat Neolitik yapı katları, hayvan

²¹⁰ Mehmet Özdoğan, “ Mezraa-Teleilat ”, Ed. Mehmet Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 189-199.

²¹¹ Mehmet Özdoğan, Necmi Karul, Eylem Özdoğan, “2002 Yılı Mezraa-Teleilat Kazıları/2011”, https://www.academia.edu/1076289/2002_y%C4%B1l%C4%B1_mezraa_teleilat_kaz%C4%B1lar%C4%B1_2011, s. 36-52, (Erişim Tarihi:26.01.2021).

²¹² Necmi Karul, Ahmet Ayhan, Mehmet Özdoğan, “2001 Yılı Mezraa-Teleilat Kazısı”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Döşim Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2003, s. 160-167.

²¹³ Mehmet Özdoğan, “ Mezraa-Teleilat ”, Ed. Mehmet Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 189-199.

²¹⁴ Necmi Karul, “*Mezraa-Teleilat Yerleşmesi ve “AB” Yapısı*”, Ed. Mehmet Özdoğan, Harald Hauptmann, Nezih Başgelen, *Köyden Kente Yakınoğu’daki İlk Yerleşimler 2*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003, s. 241.

kemiği buluntuları gibi kalıntılar bakımından oldukça fakirdir. Mekânın içinde yatık pozisyonda beş domuz iskeleti ortaya çıkarılmıştır. Tümü evcil olan domuzlardan ikisi yavru, üçü ise genç domuzlar olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan Yakınoğu'da ilk kez yabarıdan evcile geçiş sürecini yansıtan çok sayıda sığırlara ait kalıntılar tespit edilmiştir. AG yapısında tespit edilmiş olan fırının doğusunda yer alan yapının içinde iki yetişkin ve biri yavru minimum 3 keçi iskeleti bulunmuştur. Bu hayvanların çıkan bir yangında yanarak öldükleri tespit edilmiştir. Ayrıca mekânın başka yerlerinde başka hayvan türlerinin kemikleri bulunmuştur. Koridorun orta kesiminde, sırt üstü düşmüş durumda bir insan iskeleti bulunmuştur. Tüm bu buluntular çıkan bir yangın esnasında hayvanlarını kurtarmaya çalışan bir kişinin yanmış bir molozun altında kalarak hayatını kaybetmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur. Tüm bu izlenimler buranın bir ahır olduğu fikrini doğurmuştur. Bu yorum doğru kabul edilirse, Neolitik yapılar içerisinde ilk kez bir yapının ahır işlevini gördüğu kanıtlanmış olacaktır. Ayrıca hayvanların evin bir bölümünde korunmaya alındığı kanıtlanmış olacaktır. Höyük Fırat akarsuyla çevrili olması ve sazlık ve bataklıklara yakınlığı, platonun eteğinde bulunması, doğal çevrenin kullanımı açısından hayvan kemikleri ve bitki kalıntıları üzerinde yapılan incelemeler yerleşmenin doğal konumundan kaynaklanan önemini sergilermiştir²¹⁵. Höyükte beslenme ilgili elde edilen ilk sonuçlar, höyükte evcil hayvanların varlığının çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Höyükte orataya çıkarılan sığır kemiklerinin incelenmesinin ardından sonra ki dönemlerin evcil sığırların atasının bu bölgede olduğunu göstermiştir. Ayrıca sığırların kemikleri üzerinde yapılan incelemelerde sığırların evcilleştirme sürecinde olduğunu göstermiştir. Öte yandan Gazel başta olmak üzere çeşitli yabani hayvan türleri avlandığı tespit edilmiştir. II B evresine ait iki yapıda yanmış hayvan iskeletlerine rastlanmıştır. Ve bu yapıların birisinde 4'ü yetişkin olmak üzere toplamda 6 domuza ait iskeletler bulunmuştur. Başka bir diğer yapıda ise keçilerin ve önlerinde yatan bir insan iskeleti açığa çıkarılmıştır. Daha önce ahır olarak ifade edilen bu yerin aslında bina adağı olduğu şeklinde

---

²¹⁵ Mehmet Özdoğan, Necmi Karul, Eylem Özdoğan, “2002 Yılı Mezraa-Teleilat Kazıları/2011”, https://www.academia.edu/1076289/2002_y%c4%b1l%c4%b1_mezraa_teleilat_kaz%c4%b1lar%c4%b1_2011, s. 36-52, (Erişim Tarihi:26.01.2021).

yorumlanmıştır. Yapılan incelemeler de elde edilen sonuçlar doğrultusunda IV. Evreden itibaren evcil koyun ve keçinin varlığı da ortaya çıkarılmıştır²¹⁶.

8.3. Ticaret

Şanlıurfa ili, Birecik ilçesi, Mezraa Köyü sınırları içinde yer alan Mezraa-Teleilat Höyükte Kazı çalışmaları höyüğün güneyinde, Demir Çağı, Çanak Çömlekli Neolitik Çağ, Çanak Çömlekli-Çanak Çömleksiz Neolitik Geçiş Dönemi olmak üzere üç farklı döneme yönelik olarak sürmüştür²¹⁷. Kazı alanında ortaya çıkarılan ilkel yapım ve mineral katkılı, özenle yapılmış, parlak açkılı kahverengi çanak çömlekler tespit edilmiştir. Bu durumda, ilkel yapım çanak çömleğin ve özenle yapılmış çanak çömleklerin başka yerde yapıldığı ve bu çanak çömleklerin buraya ithal olarak geldiği varsayılmıştır. Benzer durum, Mezraa-Teleilat'a yakın bir konumda olan Akarçay Tepe yerleşim yerinde de gözlemlenmiştir. Ayrıca Mezraa-Teleilat'a Ocak yeri de tespit edilmiştir²¹⁸. Höyükte yer alan bazı yapıların dış duvarlarına bitişik olarak yapılmış büyük fırınlar, bazı sundurmalı ocak yerleri ve küçük işlikler tespit edilmiştir. Höyükte öğütme taşları ve yassı baltaların benzeri sürtmetaş aletler, düzeltisiz kaba taşlar, taş boncuklar, az sayıda kemik aletleri, taş kap parçaları bulunmuştur. Höyüğün çevresinde çakmaktaşı yumruları yer almaktadır. Yalnız ok ucu benzeri aletlerde kullanılmış olan nitelikli çakmaktaşının çevredeki bu yumrulardan mı yoksa başka kaynaklardan mı sağlandığı konusun da henüz bir netlik kazanılmış değildir. Az sayıda da olsa obsidyen yonga ve çekirdeğe rastlanılmıştır. Obsidyen aletler düzgün kenarlı, küçük dilgi sekmantlarından oluşmuştur. Obsidyen kaynak analizi henüz yapılmamakla beraber enken everelerde Orta Anadolu, son everelerde Doğu Anadolu'dan gelmiş olduğu varsayılmıştır. Ayrıca buluntu topluluğu içinde çok nitelikli olarak yapılmış olan boncuklar önemli bir yer tutmuştur. Karnelyum gibi yarı değerli taşlardan boncukların varlığı hammadde ticaretini düşündürmekle beraber höyüğün yanında geçen Fırat Nehri'nin her türlü kayacı taşıyabileceğide göz ardı edilmemelidir²¹⁹.

²¹⁶ Mehmet Özdoğan, “ Mezraa-Teleilat ”, Ed. Mehmet Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 189-199.

²¹⁷ Necmi Karul, Ahmet Ayhan, Mehmet Özdoğan, “2001 Yılı Mezraa-Teleilat Kazısı”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Dösimm Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2003, s. 159.

²¹⁸ Necmi Karul, Ahmet Ayhan, Mehmet Özdoğan, “2000 Yılı Mezraa-Teleilat Kazısı”, *23. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, Ankara 2002, Cilt. 2, s. 63-68.

²¹⁹ Mehmet Özdoğan, “ Mezraa-Teleilat ”, Ed. Mehmet Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 189-199.

9. DEMİRKÖY

Akeramik Neolitik bir yerleşim yeri olan Demirköy Höyük, ilk olarak 1989'da Dicle-Fırat Arkeolojik Keşfi sırasında tespit edilmiştir. Batman Çayı'nın batı yakasında Akeramik Neolitik bir bölge olan Demirköy, Batman çayı ile Fırat Nehri'nin birleştiği yerin 20 kilometre kuzeyinde, Hallan Çemi höyüğünün ortalama 40 kilometre güneyinde bulunmaktadır ve Batman Çayı tarafından büyük ölçüde zarar görmüş bir höyüktür. Verimli Hilal'in kuzey doğusunda yer alan Demirköy, Sason Dağı'nın hemen güneyinde, kısarak hafif inişli çıkışlı arazide, ortalama 560 metre yükseklikte yer almaktadır²²⁰. Batman Havaalanı'nın karşısında yeni Batman-Diyarbakır karayolunun geçtiği köprüünün yaklaşık 2 kilometre kuzeyinde, ortalama 540 metre yükseklikte, Batman Nehri batı kıyısının bugünkü taşkın setini oluşturan 10 metrelik terasın kenarında Batman'ın Fırat ile birleştiği yerin 20 kilometre kuzeyinde ve Hallan Çemi yerleşmesinin yaklaşık 40 kilometre güneyinde yer almaktadır. 1989-1993 yılları arasında höyükten toplanan yüzey buluntuları, höyüğün orta çağda kısa bir süre bile olsa yerleşildiğini ve daha sonra ki dönemlerin hemen hemen hepsinde Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a ait olduğunu ortaya çıkarmıştır. 1997 ve 2000 yıllarında, höyüğün sınırları belirlemek ve yerleşimdeki tabakaları belirlemek amacıyla sondajlar açılmıştır. Bu sondajlar sonrasında asıl yerleşmenin daha önce tahmin edildiğinden daha küçük olduğu ve daha az bir kısmının günümüze kadar ulaştığını ortaya çıkarmıştır. Demirköy yerleşimi Hallan Çemi yerleşiminin terk edilmesinden hemen sonra kurulmuştur. Bu durum Hallan Çemi halkının nehrin aşağısına doğru yer değiştirmiş olduğunu göstermiştir²²¹. Demirköy yerleşim yerinde tespit edilen buluntular, Hallan Çemi'nde ortaya çıkarılan buluntulardan daha sınırlı olmasına rağmen, Demirköy yerleşim yerinde ki buluntular, Hallan Çemi yerleşim yerinde ki buluntularla kültürel benzerlikler taşımaktadır. İki Höyükte de ortaya çıkarılan buluntular arasındaki fark, Demirköy'ün sonraki bir döneme ait olmasına dayanan beklentiler ile uyumlu olmasından kaynaklanmıştır. Bununla beraber Demirköy'de bazı ilginç istisnalar yok değildir. Hallan Çemi'nde elde edilen yontmataş aletler içinde en karakteristik olanların çoğu Demirköy'de de var olduğu tespit edilmiştir. Demirköy'de, tipik

²²⁰ Michael Rosenberg, Necdet İnal, "Soundings At Demirköy Höyük, 1997", *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt. 1, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1999, s. 249.

²²¹ Michael Rosenberg, "Demirköy", Ed. Mehmet Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye'de Neolitik Dönem*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 13-18.

Nemrik uçlarının da aralarında bulunduğu ok uçları, Hallan Çemi yerleşim yerinde olduğundan daha fazla yaygın olduğu tespit edilmiştir. Orak bıçakları, aycık biçimli geometrikler aletlerin yanında, Geometrik aletlerin çoğunluğunu oluşturan kenarları eşit olmayan üçgen biçimli geometriklerin varlığı tespit edilmiştir. Obsidyen maddesi çakmaktaşına oranla daha az kullanılmıştır. Neolitik Çağ boyunca kullanımı artmış olduğu varsayılan obsidyen maddesi, değerli bir madde olmasına rağmen Demirköy’de kullanımı oldukça azdır. Bu durum Demirköy’ün obsidyen kaynaklarından Hallan Çemi’ne karşılaştırıldığında 40 kilometre kadar daha uzak mesafede olmasında mı ya da neolitik toplumlar arasında ki toplumsal ilişkilerde ticaret ağını etkileyecek önemli değişimler olmasından mı yoksa başka bir nedenden mi kaynaklandığı henüz netlik kazanmamıştır. Hallan çemi’nde daha önce tespit edilmiş olan krakteristik sürtmetaş alet türlerinin bir çoğu Demirköy’de de tespit edilmiştir. Bu alet türlerinin içinde cilalı taş kaplar, biçim verilmiş havaneleri ve asa başlarının tümü parçalar halinde yer almıştır. Tüm bunlar Hallan Çemi’nde bulunan alet türlerinin yapım malzemesi olan aynı klorit taşından yapılmıştır. Demirköy’de bulunan tek bezemeli taş kap parçasındaki bezemeler, Hallan Çemi taş kaplar üzerindeki bezemelerle ayırt edilemez derecede benzedikleri tespit edilmiştir. Demirköy kemik buluntuları da Hallan Çemi kemik buluntularıyla paralelik göstermektedir. Hallan Çemi’nde yaygın olarak bulunan ve yerleşmeyi Zarzi dönemine bağlayan uzun kemik “düğmeler” Demirköy’de tespit edilmiştir. Hallan Çemi’nde olupta Demirköy’de olmayan buluntu türlerinden en dikkat çeken çentikli taş çubuklardır. Bölgede ilk kez Demirköy’de görülen birçok buluntu türünde mevcuttur. Bunların en çok dikkat çeken bitüm diğer adıyla yer sakızı ya da kil gibi şekil alabilen hammadeden yapılmış bazı nesnelere. Demirköy yerleşim yerinde kaba çanak çömleğe rastlanılmıştır. Demirköy’de tespit edilen, bilinçli olarak pişirilmiş olan kaba çanak çömlek örneğinin varlığı, Aseramik Neolitik Çağ’dan Çanak Çömlekli Neolitik Çağ’a geçişi hızlandıran etken olarak davranışsal yeniliğin oynadığı merkezi role işaret etmiştir²²².

---

²²² Michael Rosenberg, “Demirköy”, Ed. Mehmet Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 13-18.

9.1. Tarım

Demirköy yerleşim alanında beslenme ilgili elde edilen kalıntılardan yalnızca arkeobotani verileri kapsamlı olarak incelenmiştir. Bu bitkisel buluntu topluluğu, Hallan Çemi bitkisel buluntularıyla kıyaslandığında Demirköy yerleşim yerinde oldukça sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Ama bitkisel buluntu verileri genel olarak birbirine yakın buluntular olduğu tespit edilmiştir. Demirköy’de baskın besinler olarak, deniz sandalye saızı, baklagiller, badem ve şamfıstığının aralarında olduğu kabuklu yemişler yer almaktadır. Önemli bir besin kaynağı olmamakla beraber küçük tohumlu otlarda bulunmaktadır. Bitkilerin kültüre alındığına dair herhangi bir kanıt mevcut değildir. Ayrıca Hallan Çemi’nde olduğu gibi Demirköy’de de otlardan yararlanmaya önem verilmediği tespit edilmiştir.

9.2. Hayvancılık

Demirköy yerleşim yerinde avcılık ve toplayıcılık geçim kaynağı olarak devam etmiştir. Hallan Çemi’nde uygulanan modelin görece değişmeden devam etmiştir. Buğdaygillerin toplanması küçükte olsa Demirköy toplumunun beslenmesinde rol oynamıştır. Demirköyün hayvan kalıntılarını içeren buluntu topluluğu örneklerinin az olması bu soruna açıklık getirmesine olanak sağlamasa da Hallan Çemi’nde uygulandığı görülen ilkel domuz yetiştiriciliği henüz tespit edilmiş değildir. Demirköy’de betimli kemik buluntular tespit edilmemiştir. Ele geçen kemik buluntuları oldukça azdır. Demirköy yerleşimine özgü olan çentikli taş çubuklarının neyi temsil ettiği konusunda henüz bir bilgi mevcut değildir. Demirköy yerleşim yerinde Hallan Çemi yerleşim yerinin aksine gömütler bulunmuştur. 6 insan ve köpeklere ait iki mezar tespit edilmiştir. Demirköy’den elde geçirilen bitkisel buluntular kısıtlıdır ve Hallan Çemi bitkisel buluntularıyla benzerdir. Badem, deniz sandalye saızı, baklagiller ve şamfıstığı vb. kabuklu yemişler tüketilmiştir²²³.

---

²²³ Michael Rosenberg, “Demirköy”, Ed. Mehmet Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 13-20.

9.3. Ticaret

1989 yılında, G. Algaze ve M. Rosenberg tarafından, Dicle-Fırat Arkeolojik Yüzey Araştırma Projesi kapsamında Demirköy tespit edilmiştir²²⁴. 1993 yılında devam eden yüzey araştırmasında yüzey buluntuları tespit edilmiştir. Sonrasında M. Rosenberg tarafından 2000 yılında kazı çalışmaları yapılmıştır. Demirköy’de 75 metrekairelik alanda tabakalanma ortaya tespit edilmiştir. Yerleşim yeri doğal koşullar nedeniyle oldukça zarar görmüştür²²⁵. Sondajlarla birlikte ele geçirilen bulgular Demirköy’e yerleşenlerin Hallan Çemi’yi terk edenler olduğunu göstermiştir²²⁶. Demirköy, Dicle Nehri’ne dökülen Batman Çayı’nın hemen kenarında yer almaktadır. Toros Dağları’nın eteğinde, büyük su kaynaklarına yakın olmaları, yerleşme sakinlerinin farklı hammadde ve besin kaynaklarına ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Bu durum günümüzde baraj suları altında kalarak yok olmalarının da ana nedeni olmuştur²²⁷.

---

²²⁴ Guillermo Algaze, Michael Rosenberg, “The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project, 1989”, *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1991, s. 137-147.

²²⁵ Michael Rosenberg, “Demirköy”, Ed. Mehmet Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 13-20.

²²⁶ Michael Rosenberg, Necdet İnal, “Soundings At Demirköy Höyük, 1997”, *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt. 1, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1999, s. 249-253.

²²⁷ Eylem Özdoğan, Necmi Karul, “Neolitik Teriminin Kavramsal Değişimi ve Güneydoğu Anadolu’da Neolitik Araştırmalarının Dünü-Bugünü”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Ocak-Nisan 2020, s. 16-17.

10. KARAHAN TEPE

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde arkeolojik sit alanı olan Karahan Tepe höyük, 1997 tarihinde de keşfedilmiştir. Şanlıurfa il sınırları içerisinde yer almaktadır. Yaklaşık olarak kent merkezine 46 kilometre mesafededir. Höyükte, Neolitik Çağ'dan kaldığı düşünülen 250 dikilitaş bulunmuştur. Bu alanda Eylül 2019'da ilk kazı çalışmaları başlamıştır²²⁸. Karahan Tepe'de yer alan muazzam T biçimli dikilitaşlar ile Göbeklitepe gibi yaklaşık 10.500 yıl öncesine ait birçok gizemi barındırıyor. Henüz bilimsel kazıları yapılmadığı için herkesin bildiği bir yer olmayan Karahan Tepe, dünyanın en görkemli ve gizem dolu şaşırtıcı bir yer olmaya aday durumundadır²²⁹. Şanlıurfa'nın 63 kilometre güneydoğusunda yer alan Karahan Tepe, Tektek Dağları denilen kalker platoların arasında bulunmaktadır. Karahan Tepe yerleşim yerinin göze çarpan özelliklerinden birisi, Göbeklitepe yerleşim yerine yakın bir alana sahip olması ve üzerinde 266 adet in-situ olarak "T" şeklinde dikilitaşların bulunmasıdır. Sadece Aseramik Neolitik dönemde iskân edilmiştir. Ayrıca, Göbeklitepe'de benzerlerine rastlanılan fallusu bir heykel parçası da ele geçmiştir. Yerleşim yerinde gerçekleştirilen araştırmalarda, Aseramik Neolitik Çağ'a ait çakmaktaşından orak dilgiler, Aswad tipi uçlar, ön kazıyıcılar, Byblos, taşkalemler, Nemrik, iki kutuplu çekirdekler ve deliciler tespit edilmiştir²³⁰.

10.1. Tarım

Urfa bölgesi, özellikle Cilalı Taş devrinde yoğun bir iskân görmüştür. İlk çağlarda, yabani hayvanların göç yollarının üzerinde bulunması ve otlak alanlarının yoğun olması Urfa Bölgesini ön plana çıkarmıştır. Bunun en büyük kanıtı, Bereketli Hilal bölgesinde kurulmuş olan Karahan Tepe, Göbeklitepe, Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Hamzan Tepe, Nevali Çori, Sefer Tepe, Akarçay Tepe ve Mezra Teleilat gibi yerleşim yerlerin varlığıdır. Bu yerleşim yerlerinde yoğun tahıl toplayıcılığına dayalı kültürden, üretimi bir ekonomiye doğru gelişme kaydetmişlerdir²³¹.

²²⁸ https://tr.wikipedia.org/wiki/karahan_tepe, (Erişim Tarihi:05.01.2021).

²²⁹ Bahattin Çelik, "Göbeklitepe'nin Kardeşi Karahan Tepe", <https://arkeofili.com/gobeklitepenin-kardesi-karahan-tepede-ilk-kazilar-basliyor/>, (Erişim Tarihi:05.01.2021).

²³⁰ Bahattin Çelik, Kaya Tolon, "Yeni Bulgular Işığında Urfa'da Neolitik Dönem", *Seleucia*, Sayı 8, Nisan - Mayıs 2018, s. 212-216.

²³¹ Bahattin Çelik, *Arkeolojide Urfa (Arkeolojik Araştırmalar Işığında Urfa)*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2008, s. XXIII-4.

10.2. Hayvancılık

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Karahan Tepe, Aseramik Neolitik Çağ'ın ilk evrelerini yansıtmaktadır. Karahan Tepe yerleşim yerinin keşfedilmesi Neolitik yaşam tarzının ortaya çıkışında bölgenin önemli bir rolü olduğunun kanıtı durumundadır. Bu yerleşimlerin erken evrelerinde, avcı ve toplayıcı bir ekonomiye dayalı yaşam şekli mevcut olmuştur. Avcılıkta, Natufian dönemden gelen "Ceylan Avı Geleneği" ve buna bağlı olarak çakmaktaşıdan yapılan alet çeşitliliğinin artması, bu tür yaşam şeklinin yaklaşık 1000 yıl boyunca kült yapıları inşa ederek devam etmesini sağlamıştır. MÖ 9. bin yılın sonlarından itibaren bu yerleşimler toprakla örtülerek terk edilmiştir. Böylece insanlar ovalarda ve su kenarlarında ilk tarımcı toplulukların yaşadığı yerler kurmaya başlamıştır. Yaklaşık olarak 100 dekardan fazla bir alana sahip Karahan Tepe, Göbeklitepe yüz ölçümünden daha büyük yerleşim yeridir²³². 2017 yılında bölgede tespit edilen ve genellikle "V" şeklinde, yabani hayvanlar için yapılmış tuzak alanları tespit edilmiştir. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ yerleşim yeri olarak belirlenen Karahan Tepe yerleşim yerinin etrafında yoğun olarak bu tuzaklara rastlanmıştır. Bu tuzak alanları genellikle yerleşim yerine 1-5 kilometre arası mesafede yer almaktadır. Bu tuzak alanlarının, sayıca fazla olan ceylanları ve başka hayvanları avlamak için kullanmış oldukları düşünülmektedir²³³.

10.3. Ticaret

Şanlıurfa il sınırları içerisinde son yıllarda yapılan araştırmalar, Çanak Çömleksiz Neolitik döneme tarihlenen merkezler arasında bulunan Karahan Tepe'de Nemrik tipi ok uçları ele geçmiştir²³⁴. Deniz seviyesinden yüksekliği 690 m'dir. 2013 yılında detaylı olarak bir çalışma, Karahan Tepe yerleşim yerinin 110 dönümlük bir alanı kapladığını kesin olarak ortaya koymuştur²³⁵.

---

²³² Bahattin Çelik, Kaya Tolon, "Yeni Bulgular Işığında Urfa'da Neolitik Dönem", *Seleucia*, Sayı 8, Nisan - Mayıs 2018, s. 212-216.

²³³ Bahattin Çelik, "Şanlıurfa İli Arkeolojik Yüzey Araştırması, 2017", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Cilt. 36, Sayı 36, Yıl 2017, s. 60.

²³⁴ Bahattin Çelik, "Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Sayı 43, Güz 2019, s. 24-29.

²³⁵ Bahattin Çelik, "Differences And Similarities Between The Settlements in Şanlıurfa Region Where "T" Shaped Pillars Are Discovered", *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, Cilt. 17, Sayı. 17, İstanbul 2014, s. 15.

Karahan Tepe yerleşimi ilk olarak 1997 tarihinde daha sonra Şanlıurfa İli Kültür Envanteri kapsamında 2000'de ve 2011'de tekrar incelenmiştir. Harran Ovası'nın doğusunda yer almaktadır. 2000 yılında Karahan Tepe'de yapılan yüzey araştırmaları sırasında, ana kayaya oyulmuş havza benzeri havuzlar ile çok sayıda çakmaktaşı, obsidiyen, dere çakıl taşı ve kireçtaşı aletlerine rastlanmıştır. Buluntular, yerleşimin Çanak Çömlek Öncesi Neolitik dönemde kullanıldığını göstermektedir. Yerleşme, iki kayalık tepe arasında yer almaktadır. Çakmaktaşı ve obsidiyenden yapılmış aletler, keskiler bulunmuştur. Obsidiyen buluntular arasında dilgi parçaları, yongalar yer almaktadır²³⁶. Bu yerleşim yerinde çanak çömlek tespit edilmemiştir. fakat çok sayıda çakmaktaşı alet, obsidiyen buluntular, "normal" bir oranı olan taştan yapılmış borular, hayvan kemikleri, küçük baltalar, bazalt öğütme taşları, bir taş kase bulunmuştur²³⁷.

---

²³⁶ Bahattin Çelik, "Karahan Tepe: A New Cultural Centre In The Urfa Area In Turkey", *Documenta Praehistorica XXXVIII*, Cilt. 38, Ljubljana 2011, s. 241-254.

²³⁷ Bahattin Çelik, "A New Early Neolithic Settlement In The Center Of Şanlıurfa, Turkey", *Neolithics* 2-3, 2000, s. 6-8.

11. HARBETSUVAN

İlk kez 2014 yılında yapılan yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen Harbetsuvan Tepesi, şanlıurfa ilinin Eyyubi'ye ilçesi sınırları içerisinde. Harbetsuvan Tepesi, şanlıurfa'nın yaklaşık 55 kilometre doğusunda bulunan Tektek Dağları adı verilen platonun içinde yer almaktadır. 2017 yılında arkeolojik kazılar başlanan Harbetsuvan Tepesi'nde yapılan yüzey araştırmasında, ana kayaya oyulmuş havuzlar, hammaddesi obsidyen ve çakmaktaşı olan aletler tespit edilmiştir. Harbetsuvan Tepesi'nde yapılan kazılarda ise şimdiye kadar herhangi bir sivil mimariye rastlanmamıştır. Kazılarda ortaya çıkartılan mimari örnekleri, Göbekli Tepe II. tabaka mimarisine benzer olduğu tespit edilmiştir. Harbetsuvan Tepesi, yüksek bir tepenin üzerine kurulmuştur. Harran ovasının tümünü göreceğ konuma sahiptir. Yapılan araştırmalar sonucunda Harbetsuvan Tepesi, anak ömleksiz Neolitik dönemin B evresinde (PPNB) kült merkezi olarak inşa edildiği tespit edilmiştir. Çok sayıda "T" şeklinde dikilitaşlara rastlanmıştır. Tektek Dağları olarak bilinen dağlık bir bölgede kurulmuş olan Harbetsuvan Tepesi, 39° 15' 8,76" Doğu, 37° 2' 55,23" Kuzey koordinatları arasında yer almaktadır. Bölgede su kaynağı neredeyse hiç yoktur. Harbetsuvan Tepesi'nin günümüze kadar korunmuş olan kısmı yaklaşık 6.000m²'lik bir alanı kapsamaktadır. Harbetsuvan Tepesi'nin 7 kilometre kuzeydoğusunda Karahan Tepe yerleşimi yer almaktadır. Harbetsuvan Tepe yerleşim yerinin mimarisi, Göbekli Tepe II. tabaka mimarisi ile benzerlik göstermektedir. Ancak, Göbekli Tepe'de II. Tabakadan farklı olarak Harbetsuvan Tepesi'nde mekan girişi tespit edilmiştir. Harbetsuvan'da ortaya çıkarılan heykeltıraşlık eserler Karahan Tepe ve Göbekli Tepe'de eserlerle benzerlik göstermektedir²³⁸. Deniz seviyesinden yaklaşık olarak 714 metre yüksekliğindedir. Yerleşimin en önemli özelliği, "T" şeklinde dikilitaşların bulunmasıdır. Bu dikilitaşların bazıları kaçak kazılar sonucu ortaya çıkartılmış ve bilinçli bir şekilde kırılmış olduğu tespit edilmiştir. Kırılmış olan bu T şeklinde ki dikilitaşlardan biri birleştirilmiş ve mevcut boyunun 160 cm, genişliğinin 70 cm ile 50 cm kalınlığının ise 22 cm olduğu tespit edilmiştir. Yerleşim yüzeyinde, yaklaşık 15 m çapında dairesel bir temel izi bulunan Harbetsuvan yerleşimi, Karahan Tepe yerleşim yerinin 7 km güneybatısındadır. Harbetsuvan yerleşiminde ele geçen kabartmasız dikilitaşın en yakın benzerleri Karahan Tepe'de

²³⁸ Bahattin elik, "Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Sayı. 43, Güz 2019, s. 24-29.

tespit edilmiştir. Ele geçen dikilitaşlar, Nevali Çori ve Göbeklitepe'nin II. tabakasındaki kült yapısı ile benzerliktedir. Bu benzerlikten Harbetsuvan Tepesi yerleşiminin bölgede yer alan diğer yerleşimlerle aynı döneme tarihlendiği tespit edilmiştir²³⁹. Harbetsuvan Tepesi'nde yoğun olarak taş mimarinin hâkim olduğu görülmüştür. Bu durum Urfa bölgesi genelinde ve Tek Tek Dağları bölgesinde yer alan ağaçların ebat ve boylarının Neolitik Çağ'da büyük ve uzun olmadığının kanıtı olmuştur. Taş payelerin kullanılması ağaçların boylarının kısa olmasından dolayı tercih edilmiş olduğunun kanıtı durumundadır. Harbetsuvan Tepesi, Karahan Tepe'ye yakın olmasından dolayı bir uydu yerleşim konumundadır. Harbetsuvan kazılarında, ortaya çıkarılan kült yapıları en az iki evreli olduğu tespit edilmiştir²⁴⁰.

11.1. Tarım

Önemli bir buluntu yeri olan Harbetsuvan Tepesi, Harran ovasının doğu kısmında, yüksek bir platonun üzerinde yer almaktadır²⁴¹. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a tarihlenen Harbetsuvan Tepesi'nde "T" şeklinde Dikmetaşlar tespit edilmiştir. Bu Dikmetaşlar Harbetsuvan Tepesi'nde bir kült merkezinin varlığına işaret etmiştir²⁴². Harbetsuvan Tepesi Neolitik kült merkezinin içinde yer aldığı Tek Tek Dağları bölgesi, Şanlıurfa'nın yaklaşık 40 km doğusunda, kent merkezinin güney ve güneydoğusunda, Harran ile Viranşehir ovalarının arasında kuzeyden güneye kadar olan doğrultuda yer almaktadır. Bölge menengiç adıyla bilinen tıbbi ve hoş kokulu bitki olarak kullanılan *Pistacia terebinthus* subsp. *palaestina* (Boiss.) ile kaplıyken, günümüzde aşırı otlatma ve aşırı ağaç kesimi sebepleriyle meydana gelen toprak erozyonu nedeniyle günümüzde çıplak kayalık alanlara dönüşmüştür. Tek Tek Dağları, geçmişte kaplı olduğu menengiç bitkisi günümüze kadar gelebilmiştir²⁴³.

²³⁹ Bahattin Çelik, "Yeni Bulgular Işığında Harran Ve Çevresinde Neolitik Çağ", Ed. Mehmet Önal, Süheyla İrem Mutlu, Semih Mutlu, *Harran ve Çevresi Arkeolojisi*, Şurkav Yayınları, Şanlıurfa 2019, s. 37-38.

²⁴⁰ Bahattin Çelik, Hatice Tosyagülü Çelik, "Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Sayı. 47, Sonbahar 2020, s. 50-52.

²⁴¹ Bahattin Çelik, "Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Sayı. 43, Güz 2019, s. 24-29.

²⁴² Bahattin Çelik, "2015 Yılı Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ Ve Öncesi Yüzey Araştırması", *34. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 23-27 Mayıs*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Cilt. 2, Edirne 2017, s. 348.

²⁴³ Bahattin Çelik, Hatice Tosyagülü Çelik, "Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Sayı. 47, Sonbahar 2020, s. 50-52.

11.2. Hayvancılık

Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da yerleşim gördüğü tahmin edilen Harbetsuvan Tepesi, Şanlıurfa'nın 45 kilometre doğusunda yer almaktadır. Yeni keşfedilen yerlerden birisi olan Harbetsuvan Tepesi, Tektek Dağları denilen kalker platoların arasında bulunmaktadır²⁴⁴. 2019 yılında yapılan araştırmalar sonucunda tespit edilen 8 tuzak alanlarının bir kısmı, Karahan Tepe ve Harbetsuvan Tepesi Neolitik merkezlerinin güneyinde, doğusunda ve kuzeyinde tespit edilmiştir²⁴⁵. Çevresinde yapılan araştırmalarda, yamaç yerleşimleri, tuzak alanları ve kaya altı sığınakları tespit edilmiştir. Bu yamaç yerleşimlerinin kurulmasının amacı, bölgede yer alan ceylanlar ve buna bağlı olarak yapılmış olan tuzak alanları olduğu varsayılmıştır. Sonuç olarak, Harbetsuvan Tepesi'nde tespit edilen tuzak alanları, yamaç yerleşimleri ve kaya altı sığınaklarla bağlara sahip merkez konumunda durmaktadır²⁴⁶. Neolitik Çağ'da Tek Tek Dağları bölgesi yabani hayvan ve bitki örtüsü açısından oldukça zengin olduğu tespit edilmiştir. Bu durumu en iyi kanıtlayan kazılarda ele geçen yabani hayvan kemikleri olmuştur. 2018 yılı Harbetsuvan Tepesi kazılarında K-9 Açmasında yoğun hayvan kemikleri kalıntılarına rastlanmıştır²⁴⁷.

11.3. Ticaret

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan Şanlıurfa ilinin Eyyubi'ye ilçesi sınırlarında arkeolojik sit alanı olan Harbetsuvan Tepesi, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a tarihlenmektedir. İlk belirlemelere göre Harbetsuvan Tepesi, MÖ 11.000 yıl öncesinde yerleşim gördüğü tespit edilmiştir. Yerleşim yerinde kazılar 2017 yılında Şanlıurfa Müzesi ile birlikte başlamıştır. Harbetsuvan Tepe'de yapılan kazıların sonucunda, arkeolojik buluntular, mimari bulgular ve fallusu heykel parçası, kol ve parmak kabartmalı dikilitaş, yassı baltalar, Byblos uçları, obsidyen ok ucu, bazalt taşından havaneleri gibi buluntular ele geçirilmiştir²⁴⁸. Harbetsuvan yerleşim alanına

²⁴⁴ Bahattin Çelik, "Yeni Bulgular Işığında Harran Ve Çevresinde Neolitik Çağ", Ed. Mehmet Önal, Süheyla İrem Mutlu, Semih Mutlu, *Harran ve Çevresi Arkeolojisi*, Şurkav Yayınları, Şanlıurfa 2019, s. 37-38.

²⁴⁵ Bahattin Çelik, Hatice Tosyagülü Çelik, Gül Güler, Mustafa Güler, "Şanlıurfa İli Neolitik Dönem Yüzey Araştırması, 2019", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Sayı. 43, Güz 2019, s. 9.

²⁴⁶ Bahattin Çelik, "Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Sayı. 43, Güz 2019, s. 24-29.

²⁴⁷ Bahattin Çelik, Hatice Tosyagülü Çelik, "Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Sayı. 47, Sonbahar 2020, s. 50-52.

²⁴⁸ https://tr.wikipedia.org/wiki/harbetsuvan_tepesi, Erişim Tarihi:07.01.2021).

yaklaşık olarak 10 kilometre mesafede Recmelsuvan denilen alanda bol miktarda çakmaktaşı yatakları tespit edilmiştir. Yerleşim yerine en yakın bazalt taşı kaynağı ise Ören yerleşim yerinin 15 kilometre kuzeybatısında tespit edilmiştir. Karahan Tepe'de daha önce tespit edilmiş olan Nemrik tipi ok uçlarına, Harbetsuvan Tepesi'nde rastlanılmamıştır²⁴⁹. Harbetsuvan Tepesi'nin yaklaşık 400 metre güney kısmında, Şanlıurfa ilinin 51 kilometre güneydoğusunda yer alan Kırçıçeği Köyünün yaklaşık olarak 1 kilometre kuzeyinde Harbetsuvan Mevkii Kaya altı Sığınağı adı verilen bir mağara tespit edilmiştir. Bu mağara kaya altı sığınağı özelliğindedir. Sığınağın girişinde çökmeler mevcuttur. Mağara girişi güneye bakmaktadır. Ön yüzeyinde, geç döneme ait seramik parçalarına, çakmaktaşıdan bipolar, ok uçları, taşkalem ve dilgilere rastlanmıştır²⁵⁰. Hammadde olarak çoğunlukla çakmaktaşı, az oranda da obsidyen kullanılmıştır. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a ait buluntulardan, omuzlu dilgiler, çakmaktaşıdan iki kutuplu çekirdekler ve orak dilgiler, Byblos tipi uçlar ile obsidyenden dilgi parçaları bulunmuştur²⁵¹. Titiz ve dikkatli bir şekilde yürütülen elek çalışmalarında Neolitik Çağ'a ait farklı malzemelerden yapılmış farklı özelliklerde boncuklar, ok uçları, mızrak uçları, dilgi ve yonga gibi obsidyen ve çakmaktaşıdan aletler ele geçmiştir²⁵².

---

²⁴⁹ Bahattin Çelik, “Yeni Bulgular Işığında Harran Ve Çevresinde Neolitik Çağ”, Ed. Mehmet Önal, Süheyla İrem Mutlu, Semih Mutlu, *Harran ve Çevresi Arkeolojisi*, Şurkav Yayınları, Şanlıurfa 2019, s. 37-38.

²⁵⁰ Bahattin Çelik, “2016 Yılı Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ Ve Öncesi Yüzey Araştırması”, *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 22-26 Mayıs*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt. 1, Bursa 2017, s. 208.

²⁵¹ Bahattin Çelik, “Yeni Bulgular Işığında Harran Ve Çevresinde Neolitik Çağ”, Ed. Mehmet Önal, Süheyla İrem Mutlu, Semih Mutlu, *Harran ve Çevresi Arkeolojisi*, Şurkav Yayınları, Şanlıurfa 2019, s. 37-38.

²⁵² Bahattin Çelik, Hatice Tosyagülü Çelik, “Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Sayı. 47, Sonbahar 2020, s. 50-52.

12. SALAT TEPE

Salat Tepe, Diyarbakır ili Bismil ilçesinin yaklaşık olarak 14 kilometre doğusunda bulunan Yukarı Salat beldesinde yer almaktadır. Dicle Nehri'nin yukarı havzasında, İlisu barajı dolun alanındadır. Salat Tepe, 6 metre kalınlığında Alt Miosen Dönemde oluşmuş alüvyal dolgunu üzerinde yer almaktadır. Yaklaşık olarak 25 metre yükseklikte ve 200x130 m. boyutlarındadır. Salat Tepe'de 1989 ve 1998-1999 yılları arasında yüzey araştırmaları yapılmıştır. 2000 yılından sonra da kurtarma kazıları devam etmiştir²⁵³. Salat Tepe'de 4. yıllık kazı araştırmaları neticesinde Kalkolitik, Orta Tunç Çağı, Erken Demir Çağı, Ortaçağ, Yakınçağ mezarları olmak üzere beş dönem olduğu tespit edilmiştir²⁵⁴. Salat Tepe'nin ilk yerleşimi MÖ 4. binyılda Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye kültürünün bir parçası niteliği taşımaktadır ve Salat Tepe bu çağda yoğun bir yerleşime sahne olmuştur. Salat Tepe'de bu çağlarda Doğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya seramik geleneklerinin etkili olduğunu göstermiştir. Salat Tepe'de ortaya çıkarılan mezarlarda oldukça fazla sayıda bilezikler ve cam boncuktan kolyeler tespit edilmiştir. Ayrıca kül çukuru, tandır, ocak kalıntıları ve tahıl silosu ortaya çıkarılmıştır. 5. ve 6. yüzyıllara tarihlenen Ortaçağ seramik parçaları, pişmiş toprak kandiller, demir ve tunçtan üretilmiş çivi, spatula, ok ucu, v.b. küçük buluntular ele geçirilmiştir. Ayrıca MÖ 2. binyıla tarihlenen boyalı seramik parçası da tespit edilmiştir. Yerleşim yerinin başka bir yapı katında kahverengi hamurlu, astarsız, yüksek ısı üreten bir fırında pişirilmiş Ortaçağ kap parçaları, birkaç yeşil sırlı Bizans parçası ele geçirilmiştir. Ocak kalıntısı ve kül çukurları ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan Hellenistik Çağ seramiğinin çoğunluğu kaba, yalın yüzeyli mallardan oluşmaktadır. Yerleşimin M 13 açmasında III. yapı katında çömlekler ortaya çıkarılmıştır. Bu çömleklerin benzerleri Kuzey Mezopotamya'nın Pers ve Erken Hellenistik merkezlerinden bilinmektedir. Kırmızı ve siyah mat astarlı parçalar Fırat ve Dicle havzalarında Hellenistik Döneme tarihlenmiştir. Bir başka çukurda bulunan sikkeler, Salat Tepe'nin Roma İmparatorluk Çağ'ında da kullanıldığına göstermektedir. Kalkolitik Çağ seramiği, obsidyen dilgiler, havaneli, öğütme taşı ve ezgi taşından oluşmaktadır. Ahşap örtülü

²⁵³ A. Tuba Ökse, A. Oğuz Alp, Nejdet İnal, "İlisu Barajı - Salat Tepe 2000-2002 Yılı Kazıları", 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2004, s. 331-334.

²⁵⁴ A. Tuba Ökse, Ahmet Görmüş, Necdet İnal, "İlisu Barajı - Salat Tepe 2005 Yılı Kurtarma Kazısı", 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2007, s. 53-59.

mezarlar ortaya çıkarılmıştır. Kalkolitik Çağ kap parçaları bulunmuştur. El yapımı, iyi pişirilmiş, boya bezemeli kapların parçaları da ele geçirilmiştir. Bu seramik Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de MÖ 4. binyılda yaygın olan "Geç Obeyd" boyalıları olarak bilinmektedir. Hellenistik Çağ ve Ortaçağ yerleşimleri sonrasında tepe mezarlık olarak kullanılmıştır²⁵⁵.

12.1. Tarım

Dicle Nehri üzerine kurulması planlanan Ilısu barajı altında kalan Salat Tepe, Dicle Nehrine kuzeyden katılan Salat Çayı kenarında yer almaktadır. Salat Tepe'de 2000-2002 yılları arasında Diyarbakır Müzesi başkanlığında kurtarma kazıları yapılmıştır. Salat Tepe'de ilk yerleşim katmanı Obeyd Dönemine ait olduğu tespit edilmiştir. MÖ 2. bin başlarında tepenin üst kısmında kerpiçlerle bir yapı inşa edilmiştir. Salat Tepe yerleşiminde Mitanni ve Orta Asur dönemlerine ait çok az sayıda seramik bulunmuştur. Bu durum Orta Tunç Çağ yapısının terk edildikten sonra tepenin Geç Tunç Çağında yerleşim görmediği izlenimini vermektedir. Yeni Asur ve Helenistik-Roma dönemlerine ait seramik veren çukurların sayısı oldukça azdır. Ortaçağ malzemesi içeren çukurlar ise sayıca daha fazladır. Bu çukurların içinde karbonlaşmış tahıl ve saman kalıntıları ve sonraki dönemlerde tahıl ambarları kazıldığını göstermektedir. Küçük taş duvar parçaları, ocak ve çok sayıda tandırdan oluşmaktadır²⁵⁶. Salat Tepe ortaya çıkarılan ağırşaklar ve perdah taşları, ev ekonomisine dair kalıntılar olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca obsidyen bıçak parçası, bazalt öğütme taşı ve kireçtaşı damga mühür, granit bileme taşı, iki öğütme taşı parçası, kenan tipi çakmaktaşı dilgi bulunmuştur. Bunlar mekânın besin hazırlamak için kullanılmış olma ihtimalini düşündürmüştür. Bu mekânın besin hazırlamak için kullanılmış olduğunun bir başka kanıtı alanda bulunan Kireçtaşı öğütme taşları olmuştur. Döşenmiş dairesel ocaklar ile köşelerinde yarı dairesel depolama birimleri bulunan bu mekânlarda öğütme taşları, havanelleri, altı çakmaktaşı ok ucu bulunmuştur²⁵⁷. Salat Tepe yerleşiminde tandır, kül çukurları, ocaklar ve erzak çukurları ortaya çıkarılmıştır. Bazı çukurlarda buğday, arpa ve baklagil tohumları,

²⁵⁵ A. Tuba Ökse, A. Oğuz Alp, Nejdet İnal, "Ilısu Barajı - Salat Tepe 2000-2002 Yılı Kazıları", 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2004, s. 331-334.

²⁵⁶ A. Tuba Ökse, "Salat Tepe Kazısı 2005 Yılı Sonuçları: Stratigrafi ve Anıtsal Orta Tunç Çağı Yapısı", *Arkeologlar Derneği Dergisi (İdol)*, Yıl. 7, Sayı. 27, Ekim-Kasım-Aralık 2005, s. 5-8.

²⁵⁷ A. Tuba Ökse, Ahmet Görmüş, Tatsundo Koizumi, Özcan Şimşek, "Ilısu Barajı - Salat Tepe 2013 Kazısı", 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt. 1, Ankara 2014, s. 21-36.

L13 açmasında karbonlaşmış saman kalıntıları ele geçirilmiştir²⁵⁸. Karbonlaşmış mercimek ve buğday taneleri bulunmuştur. Salat Tepe’de düşük ısıda pişirilmiş toprak boğa ve domuz figürleri ile bunlara ait boynuz parçaları toplanmıştır²⁵⁹. Ayrıca oval biçimli bir fırın bulunmuştur. Yapının anıtsal karakteri ve bölgedeki diğer höyüklerde de benzeri yapılara rastlanması, yapının bölgesel tarım ekonomisi sisteminin bir parçası olduğunu düşündürmektedir²⁶⁰. Salat Tepe kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan 12 adet iskelet paleopatolojik, paleodemografik, morfolojik ve non-metrik açıdan incelemiştir. Yapılan analizlerin sonucu olarak Salat Tepe yerleşimi Orta Tunç Çağına tarihlendirilmiştir. Edilen arkeolojik ve antropolojik bulguların sonucunda Salat Tepe’de yaşayan insanların tarıma dayalı küçük sosyo-ekonomik bir yapıya sahip oldukları ve bu yerleşim yerinde ki insanların zor hayat koşulları altında mütevazı bir yaşam sürdürdükleri tespit edilmiştir. Salat Tepe gelişmiş bir tarım toplumundan ziyade küçük ve yerel tarımcılıkla uğraşmışlardır. Salat Çayının kuzey terası üzerine kurulmuş olan Salat Tepe, önemli bir yerleşim alanıdır. Sonuç olarak Salat Tepe insanların küçük ve yerel tarımcılığa dayanan sosyo-ekonomik bir yapıya sahip olmuştur. Ve çağdaşları olan diğer eski Anadolu toplumlarının genel karakteristik yapısını yansıtmaktadır²⁶¹.

12.2. Hayvancılık

Ilısu Barajı ve HES projesi kapsamında, Diyarbakır İli Bismil İlçesi Yukarı Salat Beldesi sınırları içerisinde yer alan Salat Tepe’de kurtarma kazıları yapılmıştır. Salat Tepe’nin stratigrafisi 2000-2002 ve 2005-2013 kazılarından elde edilen sonuçlara göre belirlenmiştir²⁶². L 14 Açmasında boynuzlu iki geyik kafatası ortaya çıkarılmıştır. Orta Tunç Çağı 1. tabaka duvarının altında kalan başka hayvan kemikleri ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan bu bulgular bu alanın ağıl olarak

²⁵⁸ A. Tuba Ökse, "Salat Tepe 2000-2002 Kazıları Stratigrafik Sonuçları". *Bellekten* 69, Yıl 2005, s. 781-793.

²⁵⁹ A. Tuba Ökse, Ahmet Görmüş, Tatsundo Koizumi, Deniz Yaşın Meier, Nevin Soyukaya, "Ilısu Barajı - Salat Tepe 2010 Yılı Kazısı", 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt. 1, Ankara 2012, s. 176-181.

²⁶⁰ A. Tuba Ökse, Ahmet Görmüş, M. Arif Bilici, "Ilısu Barajı - Salat Tepe 2007 Yılı Kazısı", 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt. 1, Ankara 2009, s. 20-26.

²⁶¹ Okşan Başoğlu, Ahmet Cem Erkman, "Diyarbakır/Salat Tepe Orta Tunç Çağı İnsanları: Antropolojik Bir İnceleme", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt. 8, Sayı 1, Haziran 2015, s. 25-35

²⁶² A. Tuba Ökse, Ahmet Görmüş, Tatsundo Koizumi, Özcan Şimşek, "Ilısu Barajı - Salat Tepe 2013 Kazısı", 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt. 1, Ankara 2014, s. 21-36.

kullanılmış olabileceğini tahmin etmiştir. Deprem ya da yangın sırasında telef olmuş hayvanlara ait iskeletler olabilecekleri tahmin edilmektedir²⁶³. K 13 açmasında üç küçük çukurda hayvan kemikleri ve çakıl döşeme taban üzerinde sığır bacak kemiği bulunmuştur. 2002 yılında K 12 açmasında benzeri bir sığır bacak kemiği bulunmuştur²⁶⁴.

12.3. Ticaret

Diyarbakır ili Bismil ilçesine bağlı Yukarı Salat Beldesi'nin güneydoğusunda yer alan tarihi Salat Tepe Höyüğü'dür. Dicle Nehri'nin kuzeyinde yer alan Salat Çayının doğuya doğru kıvrım yaptığı kesimde ve Ilısu Baraj alanı içinde yer almaktadır. Orta Bronz Çağında, Kalkolitik döneme ait bir höyüğün üzerine kerpiç duvarlarla kurulan yerleşim, Bizans Dönemine kadar iskân edilmiştir²⁶⁵. 2011 ve 2012 yılında Salat Tepe'de Ilısu Barajı gölalanı altında kalan kültür varlıklarının korunması projesi kapsamında tespit edilmiştir. Salat Tepe, M.S. 7. yüzyıldan itibaren yerleşme olmamıştır. Bu yerleşim yeri mezarlık olarak kullanılmıştır. Orta Tunç Çağ'ına ait mezarlarda az sayıda ve basit nitelikli eşyalar bulunmuştur. Yerleşim yeri birkaç odalı küçük konutlardan oluşmaktadır. Bu durum ekonomik açıdan büyümemiş bir topluluğun yaşadığı izlenimini bırakmıştır. Zayıf mimari ve basit buluntuların değerlendirilmesi sonucunda Salat Tepe insanların refah düzeyinin yüksek olmadığı arkeolojik kayıtlardan anlaşılmıştır²⁶⁶. Salat Tepe K 13 açmasında Ortaçağ duvarı altında kalan bir yetişkin mezarı ortaya çıkarılmıştır. Bu durum ortaya çıkarılan mezarların bazılarının Ortaçağın başlarına ait olabileceğini düşündürmüştür. Diğer yandan bebek ve çocuklara ait basit değerli eşyalarla gömülmesi durumu ise erken İslami dönem ve öncesine tarihlenen Girnavaz mezarlarıyla çağdaş oldukları düşündürmektedir. Bazı çukurlarda yalnızca Hellenistik Çağ seramiği bulunmuştur. Ayrıca Orta ve Yeni Assur Çağı seramik parçaları bulunmuştur. Kalkolitik Çağ seramiği, obsidyen dilgiler, havan eli, öğütme

²⁶³ A. Tuba Ökse, Ahmet Görmüş, M. Arif Bilici, "Ilısu Barajı - Salat Tepe 2007 Yılı Kazısı", 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt. 1, Ankara 2009, s. 20-26.

²⁶⁴ A. Tuba Ökse, Ahmet Görmüş, Necdet İnal, "Ilısu Barajı - Salat Tepe 2005 Yılı Kurtarma Kazısı", 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Döşim Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2007, s. 53-59.

²⁶⁵ Yasemin Esentürk, Ayşe Tuba Ökse, Ahmet Görmüş, "Anadolu Bronz Çağından Deprem İzleri", *International Earthquake Symposium*, Kocaeli 2007, s. 758-762.

²⁶⁶ Okşan Başoğlu, Ahmet Cem Erkman, "Diyarbakır/Salat Tepe Orta Tunç Çağı İnsanları: Antropolojik Bir İnceleme", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt. 8, Sayı 1, Haziran 2015, s. 25-35.

taşı ve ezgi taşı ele geçmiştir. Hammaddesi çakmaktaşı ve obsidyen olan dilgi parçaları ile yoğun Kalkolitik Çağ ve çok az Ortaçağ ve Hellenistik kap parçaları tespit edilmiştir. Ortaya çıkarılan farklı çağlara ait seramik parçaları, Salat Tepe'nin yaklaşık 5000 yıl boyunca kesintisiz iskan edildiğini göstermiştir. Salat Tepe'de ortaya çıkarılan Geç Kalkolitik Çağ boyalı seramiklerinin özellikleri Kuzey Mezopotamya'da MÖ 4500-4000 yıllarına tarihlenen Geç Obeyd ve MÖ 4000-3000 yıllarına tarihlenen Gavra Çağı seramiklerle benzeşmektedir. Salat Tepe'de 2000-2002 yılları arasında yapılan kazıların sonucunda yerleşim yerinin holosen dönemde oluşturduğu çakıl seki üzerine kurulmuş ilk yerleşim Kalkolitik Çağa aittir. Salat Tepe Kalkolitik Çağ'da yoğun bir yerleşime sahne olmuştur. Salat Tepe'de Erken Demir Çağında MÖ 12-10. yüzyıl Yukarı Fırat havzası seramik geleneklerine ait kap parçaları ele geçmiştir. Yeni Assur seramiğinin yer aldığı çukurlar tespit edilmiştir²⁶⁷. Tütsü sunağı (andiron), iki adet taş kap, bir öğütme taşı ile tunçtan yapılmış küçük bir toynak ortaya çıkarılmıştır²⁶⁸. Salat Tepe'de kömürleşmiş ahşap parçaları ile obsidyen yongalar, daha büyük boyutlu çakmaktaşı yongalar, seramik parçaları ve kemikler ele geçirilmiştir²⁶⁹. Bismil ve Batman arasında deniz seviyesinden ortalama 500 m yükseklikte bulunan bir yerleşim alanında şiddetli deprem ya da depremlerden etkilenmiş olabilme ihtimali üzerinden durulmuştur. Salat Tepe'de yıkıntıların özellikle belirli açılarda ve doğrultularda seyretmesi bizlere Anadolu'da pek çok örneğini gördüğümüz ve depremin neden olduğu büyük afetlerin günümüze olan yansımalarını düşündürmüştür. Salat Tepe Bronz Çağı yerleşmesi arkeolojik ve jeolojik veriler açısından bakıldığında depremin izlerini akla getirmektedir²⁷⁰.

---

²⁶⁷ A. Tuba Ökse, "Salat Tepe 2000-2002 Kazıları Stratigrafik Sonuçları". *Belleten* 69, Yıl 2005, s. 781-793.

²⁶⁸ A. Tuba Ökse, Ahmet Görmüş, Necdet İnal, "İlısu Barajı - Salat Tepe 2005 Yılı Kurtarma Kazısı", 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2007, s. 53-59.

²⁶⁹ A. Tuba Ökse, Ahmet Görmüş, Tatsundo Koizumi, Deniz Yaşın Meier, Nevin Soyukaya, "İlısu Barajı - Salat Tepe 2010 Yılı Kazısı", 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt. 1, Ankara 2012, s. 176-181.

²⁷⁰ Yasemin Esentürk, Ayşe Tuba Ökse, Ahmet Görmüş, "Anadolu Bronz Çağından Deprem İzleri", *International Earthquake Symposium*, Kocaeli 2007, s. 758-762.

13. HASANKEYF HÖYÜK

Hasankeyf Höyük, Hasankeyf yerleşim yerinin 1,5 kilometre doğusunda yer alan Dicle Nehri'nin kuzeyindedir. Hasankeyf Höyük 200 x 160 m. boyutlarındadır. Hasankeyf Höyüğün Tepe noktası, Dicle Nehrinden 25 metre yüksekliktedir. Hasankeyf Höyüğün üst seviyelerinde iki kültür tabakasının varlığı kesinleşmiştir. Yerleşim yerinde Akeramik Neolitik Çağ'a ait bir tabaka ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan mezarlar ve eşyaları, kemik endüstrisine ait âletler, lithik endüstrisini yansıtan yoğun çakmak taşı, obsidyen ve çevre bölgede kazısı yapılmış Akeramik Neolitik Çağ'a ait yerleşimlerde benzer buluntular bulunmuştur. Hasankeyf Höyük'te yapılan kazılarda toplam 16 bireye ait iskelet kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Bu iskeletlerden 9'u Akeramik Neolitik Çağ'a 4 tanesi erken Bizans Dönemi ve 3 tanesi de Artuklular Dönemine tarihlendirilmiştir. Yapılan paleopatolojik çalışmaların sonucunda o dönemde yaşamış insanların kültürleri, sağlık durumları, yaşam koşulları ve beslenmeleri hakkında da yorumlar yapılmasına olanak sağlamıştır²⁷¹.

1954 yılında Iısu Barajı ve Hidroelektrik Santrali Projesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde başlayan Dicle Nehri'nin su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesine ilişkin çalışmalar doğrultusunda Hasankeyf Höyük'te araştırmalar başlamıştır. Baraj kapsamı alanına giren Hasankeyf Höyük'te yer alan arkeolojik bulgu ve anıtların araştırılması için 2004 - 2014 yılları arasında da 43 farklı alanda araştırmalar yapılmıştır. Bu kazı ve sondajların sonucunda 144 taşınmaz kültür varlığı tespit edilmiştir. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda keşfedilen arkeolojik kalıntılardan biri de Mardinike Külliyesi kalıntıları olmuştur. Orta Çağ Türk döneminden günümüze ulaşmıştır. Karmaşık bir plan ve mimariye sahiptir²⁷². 2005 yılında yapılan Hasankeyf kazılarında ise 1 adet kilise, 1 hamam, 1 Roma kapısı kalıntısı, 2 medrese, 2 yarım türbe, 2 mahalle dokusu (sokak), 4 köşk ve Büyük Saray'ın yarısı ortaya çıkarılmıştır²⁷³.

---

²⁷¹ Ayla Sevim Erol, Z. Füsün Yaşar, Serpil Demir, Yener Yavuz, "Hasankeyf İnsanlarının Antropolojik Analizi", 26. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 2011, s. 201-206.

²⁷² Mesut Yılmaz, Bekir Eskici, Mevlüt Eliüşük, M. Serdar Akgönül, Y. Selçuk Şener, "Hasankeyf Mardinike Külliyesi Kalıntılarının Sağlamaştırılması ve Su Altında Korunmasına Yönelik Uygulama Çalışmaları", *Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi (Masrop E-Dergi)*, Cilt. 13, Sayı. 1, Nisan 2019, s. 31.

²⁷³ Abdüsselâm Uluçam, "Hasankeyf Kazıları 2005", 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Döşim Basımevi, Cilt 2, Ankara 2007, s. 73.

13.1. Tarım

Batman'a bağlı olan küçük bir ilçe merkezi ve Ortaçağ'ın önemli yerleşim yerlerinden Hasankeyf, Batman il merkezine 32 kilometre güneydoğusunda yer almaktadır. Fırat ve Dicle nehirlerden beslenen Mezopotamya coğrafyası, ilk medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Yukarı Mezopotamya, diğer bir ismiyle El Cezire tarih boyunca Yakınoğu ile Anadolu kültürlerinin birleştiği ortak yer olmuştur. Bereketli Hilal denilen bu bölge, ören yerleri, höyükler, anıtlar gibi çok zengin bir tarihi geçmişi günümüze ulaştırmıştır. Batman Baraj Gölü altında kalan Hallan Çemi, Neolitik Devrimin yaşandığı Çayönü, Nevalı Çori ve Göbekli Tepe gibi yerleşim yerlerinde yapılan kazılar, Neolitik Çağ kültürlerinin bilinen kronolojisini 4.000 yıl daha geriye götürmüştür. Hasankeyf'in de bu sürecin parçası olduğu anlaşılmıştır. Hasankeyf Höyük'te 2009-2011 yılları arasında yapılan kazılar, Neolitik Devrimin gerçekleştiği yerleşimlerden biri olduğunu ortaya koymuştur²⁷⁴.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Hasankeyf Höyükte yapılan araştırmalar sonucunda Aseramik Neolitik Çağ A evresine tarihlenmiş yerleşim yerleri arasında olduğu belirlenmiştir²⁷⁵. Tahıl kullanımına dair kanıtların az olduğu bu bölgede öğütme aletlerinin yaygın kullanımı ilgi çekici olmuştur. Botanik kalıntıların ön analizi, bu alanda nadiren tahıl kullanıldığını göstermiştir. Şimdiye kadar analiz edilen su yüzdürme örneklerinde neredeyse hiç buğday veya arpa tespit edilmemiştir. Tahıl kıtlığı, Demirköy, Hallan Çemi ve Körtik Tepe'den de bilinmektedir. Hasankeyf yerleşim yerinde şu ana kadar bulunan türler arasında badem, fıstık, çitlembik, mercimek ve belirsiz fındık türleri tespit edilmiştir. Hasankeyf Höyük, Güneydoğu Anadolu'nun en eski yerleşik yerleşim yerlerinden birisidir. Bu höyükte tahılların kullanımına dair çok az kanıt bulunmuştur²⁷⁶. Ayrıca Hasankeyf ilçesinde yapılan çalışmaların sonucunda (Mirdese, Yukarı ve Aşağı

²⁷⁴ Adnan Çevik, "Hasankeyf", <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/hasankeyf>, (Erişim Tarihi:10.02.2021).

²⁷⁵ Ergül Kodaş, Bülent Genç, "Çemka Höyük: Yukarı Dicle Havzası'nda Bulunan Yeni Bir PPNA ve Geç Epipaleolitik Dönem Yerleşim Yeri", *Anadolu*, Sayı. 45, Kasım 2019, s. 211.

²⁷⁶ Yutaka Miyake, Osamu Maeda, Kenichi Tanno, Hitomi Hongo, Can Y. Gündem, "New Excavations At Hasankeyf Höyük: A 10th Millennium Cal. BC Site On The Upper Tigris, Southeast Anatolia", *NEO-LITHICS 1/12*, Ocak 2012, s. 1-4.

Karha mevkilerinde) kayalara oyularak yapılmış depolama amaçlı silo örnekleri oldukça sık karşılaşılan arkeolojik buluntular olmuştur²⁷⁷.

13.2. Hayvancılık

İlk yerleşiminin en az üç bin yıl önce yapıldığı tahmin edilen Hasankeyf, Mezopotamya'nın kuzeyinde, Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan Dicle Nehri kıyısının karşısında yer almaktadır. Hasankeyf yerleşim yeri Mezopotamya'da yer almış olan Osmanlı, Asur, Bizans, Artuklu, Eyyubi, Urartu ve Araplar gibi sayısız birçok medeniyete ait ilk yerleşim yerlerine ev sahipliği yapmıştır. Mağara ve kaya çukurları gibi doğal oluşumlardan oluşmaktadır. Ortaçağ kent dokusuna sahip Hasankeyf hem Batman hem de Mezopotamya için oldukça önemli bir yerleşim yeri olmuştur²⁷⁸. Yapılan Kazı çalışmalarında beş aseramik bölge keşfedilmiştir²⁷⁹. Hasankeyf Höyük, yaklaşık 150 metre çapında ve çevresindeki düzlüğün 8 metre üzerinde olan dairesel bir höyük konumundadır. Yapılan radyokarbon tarihlendirilmesine göre Hasankeyf Höyük, yukarı Dicle vadisindeki Demirköy, Gusir Höyük, Hallan Çemi, Körtik Tepe tarih öncesi yerleşimleriyle çağdaş olduğu tespit edilmiştir. Ortaya çıkarılan yapıların dolgusundan çok sayıda hayvan kemiği bulunmuştur. Orta büyüklükteki memeliler arasında olan koyun uğursuz sayılmıştır ve belirlenen örneklerin yaklaşık % 50'sini oluşturmuştur. Yaban keçileri, yaban domuzu ve kızıl geyik de yaygındır. Ceylanlar da mevcuttur. Yapılan araştırmalarda yabani sığırlara ait buluntular ele geçirilmiş değildir. Bölgede ki tek evcil hayvan köpeklerdir; toynaklılar arasında belirgin bir evcilleşme belirtisi tespit edilmemiştir. Küçük hayvanlar ve kaplumbağalar arasında tilki ve tavşanlar yaygındır. büyük miktardaki balık ve kuş kemiği de dikkat çekmiştir. Körtik Tepe'de birkaç olta kancası bulunmuştur. Bunlar, balık ve su kaynaklarının avlanmasında, Yukarı Dicle vadisi boyunca erken yerleşik köylerin geçimlerini yapmasında önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

---

²⁷⁷ Gülriz Kozbe, Sabri Karadoğan, Akarcan Güngör, “Batman İl Sınırları İçinde Kalan İhsu Barajı Etkileşim Alanına Dair Jeomorfolojik Ve Arkeolojik Tespitler”, 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt 1, Ankara 2017, s. 398.

²⁷⁸ Murat Bayazıt, “Hasankeyf: A Cultural Heritage Reflecting The History (Archaeometric Approach)”, *Batman Üniversitesi Batman University Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Temmuz 2015, s. 73-79.

²⁷⁹ Yutaka Miyake, Osamu Maeda, Kenichi Tanno, Hitomi Hongo, Can Y. Gündem, “New Excavations At Hasankeyf Höyük: A 10th Millennium Cal. BC Site On The Upper Tigris, Southeast Anatolia”, *NEO-LITHICS 1/12*, Ocak 2012, s. 1-4.

13.3. Ticaret

1985 yılında Profesör M. Oluş Arık'ın başkanlık ettiği ekip tarafından Hasankeyf'te kazılar başlamıştır. 2004 yılından itibaren Prof. Dr. Abdüsselam Uluçam sorumluluğunda kazılara devam edilmiştir. Ortaçağın önemli ticaret merkezlerinden birisi olan ve tarihte önemli olaylara tanıklık eden Hasankeyf, aynı zamanda mağaralar şehri olarak bilinmektedir. Birçok dine ev sahipliği yapmıştır. Hasankeyf Höyük'te yapılan kazılarla tütün lülesi, çok sayıda seramik ve aydınlatma araçları olan kandil numunelerine ortaya çıkarılmıştır²⁸⁰. Mezopotamya'da Hasankeyf yerleşiminin de dâhil olduğu kuzey yakası tarih öncesi çağlardan beri insanlar için önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Hasankeyf yerleşim yeri, Yukarı Mezopotamya'da önemli bir ticaret merkezi konumunda olmuştur. Hasankeyf'te daha önce yapılan arkeolojik kazılarda, bazı atölye kalıntıları, çanak çömlek parçaları nedeniyle muhtemelen seramik fırınlarına ait olan ve tipik pişmiş toprak fırınları anımsatan tipik formları ortaya çıkarılmıştır²⁸¹. Hasankeyf Höyük'te yapılan kazılarda 750 lüle ve lüle parçası tespit edilmiştir. Bunlar torba biçimli, silindir, karinalı, yuvarlak, basık yuvarlak, süzgeçli basık yuvarlak, lale, krater biçimli, kaideli, dikdörtgen, süzgeç çanaklı, silindir kaideli, disk kaideli lüle şekilleri olmak üzere toplamda 12 tip tespit edilebilmiştir²⁸². Hasankeyf Höyük'te, yontma taş ve işlenmemiş taş bulunmuştur. Ele geçirilen obsidyen maddesinin neredeyse tamamı yeşilimsi bir renk tonuna sahiptir. Sürtme taş eserler de yaygındır²⁸³. Dicle nehrinin iki yakasına yayılan Hasankeyf yerleşim yerinde yapılan kazılarda Artuklu ve Eyyubi dönemlerine ait olduğu tespit edilen türbe, cami, medrese, saray gibi mimari eserleri ve seramik, cam, metal, sikke ve benzeri küçük buluntular tespit edilmiştir. Yapılan kazılarda günlük yaşamda kullanılmak için yapılmış seramik ürünler ve bunların üretimlerinin yapıldığı atölyeler ortaya çıkarılmıştır. Bu atölyelerden birisi olan Sahil Sarayı Seramik Atölyesi, diğeri ise Selahiye Seramik Atölyesidir. Bu

²⁸⁰ Güler Yılmaz, "Hasankeyf Kazılarında Bulunan Seramik Kandiller", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı 36, Erzurum 2016, s. 275-276.

²⁸¹ Murat Bayazıt, "Hasankeyf: A Cultural Heritage Reflecting The History (Archaeometric Approach)", *Batman Üniversitesi Batman University Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Temmuz 2015, s. 73-79.

²⁸² Gökben Ayhan, "Hasankeyf Kazısı Lüle Buluntularının Değerlendirilmesi", *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı XIX/1, Nisan 2010, s. 1-2.

²⁸³ Yutaka Miyake, Osamu Maeda, Kenichi Tanno, Hitomi Hongo, Can Y. Gündem, "New Excavations At Hasankeyf Höyük: A 10th Millennium Cal. BC Site On The Upper Tigris, Southeast Anatolia", *NEO-LITHICS 1/12*, Ocak 2012, s. 1-4.

atölyelerde yer alan fırın, fırın malzemeleri, kırık seramik parçaları tespit edilmiştir. Selahiye Seramik Atölyesinde atölyede Eyyubi hâkimiyeti boyunca seramik üretimi gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde yaygın olan tek renk sırlı, kazıma, boyalı kazıma, sıraltı boyama tekniklerinde üretim gerçekleşmiştir. Hasankeyf kazı çalışmaları sayesinde seramik fırınları, fırın malzemeleri, bozuk-yarım ürünleriyle iki atölye tam olarak ortaya çıkarılmıştır. Birden fazla seramik atölyesiyle, Ortaçağ'da Hasankeyf'in seramik üretiminde büyük bir üretim merkezi olduğu tespit edilmiştir. Ortaya çıkarılan her iki atölyede ortaya çıkarılan fırınlar benzer özelliklere sahip olduğu tespit edilirken, seramik üretimi teknolojisinde farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan kazılarda yoğun olarak küçük ölçekli tabak, çanak ve kâse üretimi yapıldığı tespit edilmiştir²⁸⁴.

---

²⁸⁴ Nurşen Özkul Fındık, “Artuklu–Eyyubi Dönemlerinde Hasankeyf'te Seramik Atölyeleri Ve Üretimleri”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 2, Aralık 2013, s. 43-51.

14. HAKEMİ USE

Dicle Nehri üzerinde yapılacak olan Ilısu Baraj Gölü altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarının kurtarılması ve belgelenmesi projesi kapsamında yürütülen Hakemi Use kazısı, T. C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri, Diyarbakır Müze Müdürlüğü denetiminde, Orta Doğu Teknik Üniversitesi TAÇDAM'ın maddi desteği, Hacettepe Üniversitesi'nin bilimsel katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Dicle eski yatağının güney kıyısında yer alan Hakemi Use yerleşim yeri, Diyarbakır ilinin Bismil ilçesine bağlı Tepe Beldesi'nin 3 kilometre batısında yer almaktadır. Deniz seviyesinden yaklaşık olarak 544 metre yükseklikte, 120 metre çapında ve 4 metre yükseklikte yayvan bir höyüktür. Höyük, G. Algaze ve arkadaşları tarafından resmi kayıtlara "Hakemi Use Tepe" olarak geçirilmiştir. Höyük bir şahsın özel mülkiyetinde bulunmaktadır. Höyüğün yer aldığı alan tarla olarak yıllarca kullanılmıştır. Tepe Beldesi ile Bismil İlçesi arasındaki ulaşımı sağlayan yolun bir kısmı höyüğün üzerinden geçtiğinden dolayı yapılan yol düzenleme çalışmaları esnasında höyük yüzeyi tıraşlanmıştır. Buna ilaveten yapılan tarımsal faaliyetler ve 20. yüzyıl itibaren mezarlık olarak kullanılması höyüğün zarar görmesini artırmıştır. Hakemi Use yerleşim yerinde Erken Hellenistik Çağa ait gümüş bir sikke ve Demir Çağa ait tunç bir bilezik ele geçirilmiştir. Yerleşim yerinin altında orta büyüklükte taş temel kalıntıları tespit edilmiştir. Temeller, tarımsal etkinlikler ve mezarların açılması sırasında zarar görmüştür. Ayrıca taş sanduka mezara rastlanmıştır. 4 adet çöp çukurunda Yeni Assur Dönemine ait seramik parçaları tespit edilmiştir. Demir çağına ait olduğu belirlenen uçları açık 3 adet tunç bilezik ve pişmiş topraktan minyatür vazolar mezarda ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca alanda tunç fibula parçası ve pişmiş toprak ağırşaklar ortaya çıkarılmıştır²⁸⁵. İki küçük çocuğa ait olan bir mezar ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan bu mezar Hakemi Use yerleşim yerinin en erken ölü gömme âdeti hakkında bilgi verdiği için oldukça önemlidir. Yerleşim yerinde çıkarılan Neolitik Çağ'a ait tüm mezarların ortak özelliği mezarın içine bırakılan tek renkli çanak çömleğin olma durumu olmuştur. Hakemi Use'de ele geçen Geç Neolitik çanak çömleği tamamen el yapımı ve seramiğin yaklaşık %90'ı tek renkli olduğu tespit edilmiştir. Hakemi Use Geç Neolitik seramiği sırasıyla Proto-Hassuna, Arkaik Hassuna, Standart Hassuna ve

²⁸⁵ Halil Tekin, "Hakemi Use 2001 Kazısı", 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Kültür Bakanlığı Döşim Basımevi, Ankara 2003, s. 59-63.

Samarra şeklinde gelmektedir. Bu sıralama, Mezopotamya'nın geleneksel Geç Neolitik seramik sınıflandırılmasıdır²⁸⁶. Ele geçirilen yetişkin bir kadın iskeletinin boynunda yaklaşık 640 boncuk tanesinden oluşan bir kolye dizisi tespit edilmiştir²⁸⁷. Taş âletlerin içinde doğal çakıl taşları ağırlık olarak kullanılmıştır. Bu taş ağırlıkların dokumacılık ve balık ağlarında kullanılmaları üzerinde durulmuştur²⁸⁸.

Hakemi Use'de Erken Demir Çağı, Geç Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı ve Geç Neolitik'in varlığı saptanmıştır. Höyükte bu Çağlara ait mimari kalıntı oldukça azdır. Geç Neolitik Çağ'ına ait iki yapı katı tespit edilmiştir²⁸⁹. Hakemi Use'de ortaya çıkarılan Demir Çağ seramiği tek renk sahip ve çarkta üretilmiş kaplardan oluşmaktadır. Bu seramiğin en sık rastlanana dıştan kalınlaştırılmış ağız kenarlı çanaklardır. Hakemi Use'de Geç Tunç Çağı yerleşiminin varlığı söz konusudur. Bu durum geç Tunç Çağı'na ait seramik parçalarından anlaşılmaktadır. Bu dönem seramiği arasında, hızlı dönen çarkta yapılmış dışa açılan ağız kenarlı çanaklar önemli bir yer tutmaktadır. Bu tip seramikler Önasya'da MÖ 2. binyılın son çeyreğinden itibaren görülmekte ve Demir çağı başlarına kadar varlığını devam ettirmektedir. Neolitik Çağ seramiğinin tümü el yapımıdır. Kendi içinde kaba seramik ve ince seramik olmak üzere iki ana gruptan oluşmuştur. Hakemi Use yerleşim yerinde Neolitik seramik ile birlikte taş eserler de tespit edilmiştir. Diğer yandan Çakmak taşından yapılmış hiçbir buluntuya rastlanmamıştır. Hakemi Use Yontma taş endüstrisi obsidyen dilgilerden meydana gelmiştir. Sürtme taş endüstrisine ait öğütme taşları ve çivi ortaya çıkarılmıştır. Hakemi Use yerleşim yerinin üst katmanlarını oluşturan Demir çağı ve Geç Tunç Çağı'nın varlığı seramik buluntularıyla tespit edilmiştir. Ayrıca Hakemi Use'de ilk kazı sezonunda Proto-Hassuna, Hassuna ve Samarra kültürlerinin saptanmıştır²⁹⁰. Bu yerleşim yerinin Hassuna ve Samarra seramiğinin Ön Asya'daki kuzey sınırını oluşturduğu anlaşılmıştır. Anadolu arkeolojisi ve Önasya arkeolojisinin Halaf öncesi dönemleri

²⁸⁶ Halil Tekin, "Hakemi Use (Diyarbakır) 2004 Yılı Kazıları", 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Cilt 1, Ankara 2006, s. 290-293.

²⁸⁷ Halil Tekin, "Hakemi Use (Diyarbakır) 2008 Yılı Kazıları", 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt 2, Ankara 2010, s. 35-45.

²⁸⁸ Halil Tekin, "Hakemi Use (Diyarbakır) 2007 Yılı Kazıları", 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt 1, Ankara 2009, s. 413-417.

²⁸⁹ Halil Tekin, "Hakemi Use (Diyarbakır) 2002 Yılı Kazıları", 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Cilt 1, Ankara 2004, s. 275.

²⁹⁰ Halil Tekin, "Hakemi Use 2001 Kazısı", 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Kültür Bakanlığı Dösim Basımevi, Ankara 2003, s. 59-63.

hakkında sorulara cevap verecek bir merkez konumunda olan Hakemi Use, Şanlıurfa ilinden Hakkâri iline kadar uzanan alanda kazısı yapılan ilk ve tek seramikli neolitik yerleşimi olma özelliğini göstermektedir²⁹¹. Anadolu’da seramik kullanımı gelişkindir. Hakemi Use’de 500 metrelik yerde yaklaşık 30000 seramik parçasının bulunması da gelişmiş olduğunun kanıtı olmuştur²⁹². Hakemi Use Yukarı Dicle Vadisinde konumlanan höyük, Türkiye-Suriye sınırının yaklaşık olarak 150 km kuzeyinde yer almaktadır. Yerleşimde 2001 yılında başlatılan kazılar, 2012 yılında sonlandırılmıştır²⁹³.

14.1. Tarım

Ilısu Barajı projesi kapsamında 2001 yılından beri kazılan Hakemi Use, Diyarbakır İli Bismil İlçesi sınırları içerisinde Tepe Beldesinde yer almaktadır. Kazılar, Hacettepe Üniversitesi’nden bir ekip tarafından yürütülmüştür²⁹⁴. Hakemi Use yerleşim yeri herhangi bir doğal yükselti üzerinde yer almamaktadır. En erken yerleşim Çanak Çömlekli Neolitik Çağ’da olmuştur. Yerleşim yerinde Akeramik Neolitik tespit edilmiş değildir. Hakemi Use Geç Neolitik sakinleri dörtgen veya yuvarlak planlı evlerde yaşamışlardır. Hakemi Use Geç Neolitik Döneme ait tabakalar da iki adet benzer özellikler gösteren ocaklar tespit edilmiştir. En ilginç taş buluntu kireç taşından yapılmış “çok çukurlu havan” olmuştur. Yaklaşık olarak 25 kilogram ağırlığında ki bu çok çukurlu taş havanın maddelerin öğütülmesinde kullanılmış olmalıdır. Hakemi Use Geç Neolitik Çağ sakinleri tarım yapmışlardır²⁹⁵. Hakemi Use tarımcı bir köy yerleşimidir²⁹⁶. Hakemi Use yerleşim yerinde ortaya çıkarılan taş âletlerinin neredeyse tamamına yakını tarımla ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu da yerleşim sakinlerinin tarıma dayalı bir besin ekonomisine bağlı olduğunu göstermektedir. Yapılan botanik analizleri de bu durumu desteklemiştir.

²⁹¹ Halil Tekin, “Hakemi Use (Diyarbakır) 2002 Yılı Kazıları”, 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Cilt 1, Ankara 2004, s. 275.

²⁹² Halil Tekin, “Yeni Buluntuların Işığı Altında Anadolu’da Hassuna ve Samarra Seramiğinin Yayılımı Üzerine Bir Gözlem”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1, s. 191.

²⁹³ Halil Tekin, “Hakemi Use Excavations Within The Ilısu Project”, *Anadolu*, Sayı. 46, Aralık 2020, s. 147.

²⁹⁴ Halil Tekin, “Hakemi Use (Diyarbakır) 2008 Yılı Kazıları”, 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt 2, Ankara-2010, s. 35-45.

²⁹⁵ Halil Tekin, “Hakemi Use (Diyarbakır) 2004 Yılı Kazıları”, 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Cilt 1, Ankara 2006, s. 290-293.

²⁹⁶ Halil Tekin, “Hakemi Use (Diyarbakır) 2006 Yılı Kazıları”, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Cilt 1, Ankara 2008, s. 1-6.

Buğday ve arpa ana besin kaynağını oluşturmuştur²⁹⁷. Bazalt öğütme taşlarının varlığı taneli bitkilerin tüketiminin bir kanıtı olmuştur²⁹⁸.

14.2. Hayvancılık

Hakemi Use, Yaklaşık 120 metre çapında, 4 metre yükseklikte olan höyük, Diyarbakır şehir merkezinin 70 kilometre doğusunda, Bismil İlçe merkezinin 12 km güneydoğusunda, Tepe Beldesi'nin 3 kilometre batısında yer alan yayvan bir tepe görünümündedir²⁹⁹. Hakemi Use, Çanak Çömleklili Neolitik Çağ ait bir yerleşim yeri olduğu tespit edilmiştir³⁰⁰. Hakemi Use yerleşim yerinin ana katmanını Geç Neolitik Çağ'a ait olduğu tespit edilmiştir. Yerleşim yerinde ele geçen seramiklerin sonunda Erken Demir Çağ yerleşiminin varlığı tespit edilmiştir³⁰¹. Hakemi Use yerleşim yerinde çok sayıda hayvan kemiğine rastlanmıştır. Hakemi Use'de sığır, koyun, keçi ve domuz evcil hayvanlar olarak tespit edilmiştir³⁰². Hakemi Use yerleşim yerinde mezarlara bırakılan küçük eserler ve ortaya çıkarılan konutlarda dikkate değer bir farklılığın olmayışı, yerleşim sakinleri arasında statü farklılığının olmadığı kanıtlamıştır. Yerleşim yerinde tapınak ya da benzeri bir yapı tespit edilmemiştir. Bu durum Hakemi Use yerleşim yerinde eşitlikçi bir yaşam biçiminden varlığından bahsetmek mümkün olmuştur. Yerleşim yerinde mızrak ucu ya da ok ucu oldukça azdır. Yerleşim yerinde ortaya çıkarılan hayvan kalıntıları arasında yabani hayvanların sayısının oldukça az olduğu tespit edilmiştir³⁰³.

14.3. Ticaret

Hakemi Use yerleşim yerinde yapılan stratigrafi çalışmaları sonucunda farklı dönemin varlığı tespit edilmiştir. Bunlar sırasıyla en üst katmandan aşağıya doğru

---

²⁹⁷ Halil Tekin, "Hakemi Use (Diyarbakır) 2007 Yılı Kazıları", 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt 1, Ankara 2009, s. 413-417.

²⁹⁸ Halil Tekin, "Hakemi Use (Diyarbakır) 2008 Yılı Kazıları", 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt 2, Ankara-2010, s. 35-45.

²⁹⁹ Halil Tekin, "Yatay Oluk Bezekli Bir Seramik Grubunun Ele Geçtiği Yeni Bir Merkez: Hakemi Use", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1, Haziran 2006, s. 151-152.

³⁰⁰ Halil Tekin, "Hakemi Use (Diyarbakır) 2002 Yılı Kazıları", 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Döşim Basımevi, Cilt 1, Ankara 2004, s. 275.

³⁰¹ Halil Tekin, "Yatay Oluk Bezekli Bir Seramik Grubunun Ele Geçtiği Yeni Bir Merkez: Hakemi Use", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1, Haziran 2006, s. 151-152.

³⁰² Halil Tekin, "Hakemi Use (Diyarbakır) 2004 Yılı Kazıları", 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Döşim Basımevi, Cilt 1, Ankara 2006, s. 290-293.

³⁰³ Halil Tekin, "Hakemi Use (Diyarbakır) 2007 Yılı Kazıları", 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt 1, Ankara 2009, s. 413-417.

Erken Demir Çağı ve Geç Asur Dönemi, Geç Tunç Çağı ve Geç Neolitik Dönem olmuştur. Yerleşim alanında yontmataş teknolojisi açısından iki temel hammadde bulunmuştur³⁰⁴. Birincisi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin hemen hemen her yerinde var olan çakmaktaşı, ikincisi ise, kesin kaynağının net belli olmadığı obsidyen maddesi olmuştur. Hakemi Use'nin sınırları içerisinde yer aldığı Bismil ilçesinin yakınları çok zengin çakmak taşı kaynaklarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu yataklar Hakemi Use yerleşim yerine oldukça yakın bir konumdadır. Hakemi Use'de yer alan obsidyen genellikle siyah renge sahiptir. Bu renk, obsidyen ham maddesinin neredeyse %99'unu temsil etmektedir. Oldukça homojen bir yapıda olan Obsidyen ham maddesi çok kalitelidir. Hakemi Use'ye yakın bir obsidyen kaynağı bulunmamaktadır. En yakın olanları Nemrut, Süphan, Meydan/Ziyaret dağları obsidyenleri ve kuzeyindeki Bingöl ve Muş obsidyenleri yer almaktadır. Bu alanlarda getirilebilecek obsidyen, en yakın yaklaşık 120 kilometre ve en uzak alan ise yaklaşık 200 kilometre mesafede yer almaktadır. Hakemi Use'de bol miktarda obsidyenin de yontma taş teknolojisinde kullanılmış olması dikkat çekicidir³⁰⁵.

Çakmaktaşı, hem yerel hem de ithal özellikler göstermiştir. Yörenin yerel çakmaktaşı yatakları, Hakemi Use yakınlarında ve Raman Dağı'nda da bulunmaktadır. Yerel çakmaktaşı, yonga üretiminde özellikle kullanılmıştır. Azda olsa yerel hammaddeyle, dilgi taşmalıkları da üretilmiştir. Buna karşın kaliteli ve standart dilgilerden olan üçgen veya trapez kesitli paralel kenarlı çakmaktaşı dilgiler ithal özellikler göstermiştir. Yapılan incelemeler sonucunda dilgilerin yapıldıktan sonra yerleşim alanına taşınmış olduğu tahmin edilmiştir. Hakemi Use yerleşim yerinde tespit edilen obsidyenler, 150 kilometreden daha fazla bir mesafede olan Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan obsidyenler olduğu düşünülmektedir³⁰⁶. Hakemi Use'de ciddî boyutta bir çakmaktaşı üretimi olmuştur. Yerleşim yerinde obsidyen parçalarının geçmemiştir. Bu durum, obsidyen âletlerin üretiminin başka bir yerde yapıldıktan sonra Hakemi Use getirilme olasılığını doğurmuştur³⁰⁷. Alanda çok sayıda çakmaktaşı yonga parçası ortaya çıkarılmıştır. Çakmaktaşı buluntular

---

³⁰⁴ Metin Kartal, "Hakemi Use Yontmataş Endüstrisi", 28. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, .C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Çorum 2013, s. 143-148.

³⁰⁵ Halil Tekin, "Hakemi Use (Diyarbakır) 2005 Yılı Kazıları", 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Cilt 1, Ankara 2007, s. 361-368.

³⁰⁶ Metin Kartal, "Hakemi Use Yontmataş Endüstrisi", 28. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, .C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Çorum 2013, s. 143-148.

³⁰⁷ Halil Tekin, "Hakemi Use (Diyarbakır) 2006 Yılı Kazıları", 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Cilt 1, Ankara 2008, s. 1-6.

obsidyen buluntulara nispeten azdır. Sürtme taş endüstrisine ait bazalt ve granitten yapılmış çoğunluğu ezgi amaçlı âletlerin sayısında artış gözlemlenmiştir³⁰⁸. E6 Açmasında bazalt maddesinden yapılmış ezgi taşı, taş ve kil maddesinden yapılmış ağırşak ve ağırlık bulunmuştur. Ayrıca, kemik bız ve obsidyen dilgiler tespit edilen buluntular arasındadır. Bu buluntular, yerleşim yerinde dokuma ve dericilik faaliyetlerinin olduğunun bir kanıtı durumundadır³⁰⁹. E9 açmasında ilk kez obsidyen çekirdek tespit edilmiştir. Bu obsidyen çekirdeğin bulunmuş olması, obsidyen âletlerin yerleşimde üretilmiş olduğunun kanıtını oluşturmuştur³¹⁰.

J8B Açmasında Yeni Assur Dönemi seramik parçaları ele geçirilmiştir. Bu seramiğin önemli bir kısmını çark yapımı kaplar oluşturmaktadır. Bu açmada küçükbaş hayvanlara ait kemiklerden yapılmış farklı boyutlarda kemik bızları da bulunmuştur. Bu bızların varlığı yerleşim yerinde dericilik faaliyetlerinin kanıtı durumundadır³¹¹. E8 açmasında kireçtaşı ve bazalttan yapılmış havaneleri, taştan labretler ve pişmiş toprak, pişmiş topraktan ağırşaklar, çakıl taşından yapılmış ağırlıklar ve kemik bızlar ve en önemlisi taştan yapılmış damga mühür ortaya çıkarılmıştır³¹². Kazılarda yaklaşık 25.000 seramik parçası ortaya çıkarılmıştır. Bu sayı seramiğe yoğun ihtiyaç duyulduğu ve üretiminin burada yapıldığı kanıtı durumu göstermektedir³¹³. Yerleşim yerinde çanak çömlek üretiminin olup olmadığı aşikâr değildir. Yerleşim yerinde seramiğin pişirmek için fırın, ya da açık pişirme alanı tespit edilmiş değildir. Bunlarla beraber Standard Ware olarak adlandırılan kapların yerel üretim olduğu düşünülmüştür. Diğer yandan, Hassuna/Samarra tipi seramiğin yerel üretim olup olmadığı sorunu henüz netlik kazanmamıştır. Üretimin yerleşimde olmamış olsa bile yakın bir üretim merkezinden getirilmiş olma olasılığı düşünülmektedir. Diğer yandan Hakemi Use sakinleri içe kapanık bir topluluk değildir. Kuzey Suriye/Amuq ve Kilikya, Orta Mezopotamya ve hatta Hacı Firuz

³⁰⁸ Halil Tekin, “Hakemi Use (Diyarbakır) 2004 Yılı Kazıları”, 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Cilt 1, Ankara 2006, s. 290-293.

³⁰⁹ Halil Tekin, “Hakemi Use (Diyarbakır) 2008 Yılı Kazıları”, 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt 2, Ankara-2010, s. 35-45.

³¹⁰ Halil Tekin, “Hakemi Use (Diyarbakır) 2007 Yılı Kazıları”, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt 1, Ankara 2009, s. 413-417.

³¹¹ Halil Tekin, “Hakemi Use (Diyarbakır) 2005 Yılı Kazıları”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Cilt 1, Ankara 2007, s. 361-368.

³¹² Halil Tekin, “Hakemi Use (Diyarbakır) 2006 Yılı Kazıları”, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Cilt 1, Ankara 2008, s. 1-6.

³¹³ Halil Tekin, “Hakemi Use (Diyarbakır) 2004 Yılı Kazıları”, 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Cilt 1, Ankara 2006, s. 290-293.

gibi Batı İnan merkezleriyle ilişkileri olmuştur. Hakemi Use, Yakın Doğu'da karşımıza çıkan uzun mesafeli bir ticaret ağının parçası olmuştur. Orta Anadolu Neolitiği için karakteristik olan kil mühür ve kırmızı astar gibi zelliklerin Hakemi Use'de tespit edilmesi ve Orta Anadolu Neolitiğine özgü olan ayaklı kaplar bir başka noktaya dikkat ekmektedir³¹⁴. Türkiye'de Hakemi Use yerleşim yeri kazısı yapılmış ilk Hassuna/Samarra yerleřimidir³¹⁵.

---

³¹⁴ Halil Tekin, "Hakemi Use (Diyarbakır) 2007 Yılı Kazıları", *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt 1, Ankara 2009, s. 413-417.

³¹⁵ Halil Tekin, "Hakemi Use (Diyarbakır) 2008 Yılı Kazıları", *31. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt 2, Ankara-2010, s. 35-45.

15. GRİTİLLE

Gritille'de ilk kazı sezonu, 1981 yazında gerçekleşmiştir. Yapılan kazılarla, Gritille'de üç ayrı alan araştırılmıştır. Bu yerleşim yeri, İç Anadolu, Doğu Anadolu'nun gibi farklı kültür alanlarının bulunduğu noktada yer almaktadır. Gritille, yaklaşık olarak oval şekilli, orta büyüklükte bir höyüktür. Höyük yaklaşık 100 X 150 metre boyutlarındadır³¹⁶.

Adıyaman ili Samsat ilçesinin Samsat İlçesi'nin 7 km kuzeydoğusunda yer alan Gritille Höyük yerleşim yeri, Atatürk Barajı altında kalmadan Kovanoluk (Birman) Mahallesi'nin 3 kilometre kuzeydoğusunda bir konuma sahip olmuştur. Gritille yerleşim yerinin tepe noktası Fırat Nehri'nden yaklaşık olarak 24 metre yükseklikte ve Fırat Nehri'nin batı kıyısında bulunan 13 metre kalınlığında bir kültür dolgusuna sahip olan oval biçimli bir höyüktür. Bir diğer adı Tille'dir. Tepenin doğu kısmı Fırat Nehri tarafından aşınmış ve Fırat'a paralel bir şekilde oval biçime bürünmüştür. Bu yüzden höyüğün tam olarak boyutları tespit edilememiştir. Yerleşim yerinin eteklerinde yapılan yüzey araştırması sonucu yerleşme yerinin en geniş yerleşime MS 13. yüzyılda ulaştığı tespit edilmiştir. Gritille yerleşim yerinin konumu, onu yerleşme yeri olarak seçilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Höyüğün dik doğu yamacında yazları suyu soğuk iki tatlı su pınarı bulunmaktadır. Nehir yatağının kenarında yer alan ağaçlar ahşap ihtiyacı için kullanılmıştır. Gritille Höyüğün birkaç kilometre batısında yer alan sırtlar, yontma taş endüstrisi için kaliteli çakmaktaşı topraklarına sahiptir. Tüm bu özellikler Gritille'nin yerleşim yeri olarak seçilmesinde önemli rol oynamıştır³¹⁷. Tille yerleşim yeri bir sınır kasabasıdır. Fırat'ın doğu sahiline bakan güçlü bir yerleşme konumundadır³¹⁸. Ana yapıları çevreleyen batı duvarı, giriş duvarı ve diğer başlıca duvarlar oldukça iyi korunmuştur. Duvarlar yaklaşık olarak 2.75 metre genişliğinde ve 1.50 metre yüksekliğindedirler. Duvarların birçoğu tamamen kerpiç tuğla ile inşa edilmiştir. Buluntular seramiklerden oluşmaktadır. Toplamda üç alandan yaklaşık olarak 45 kap tespit edilmiştir. Bu kaplar geniş gruplar oluşturmakta ve değişik formlar

³¹⁶ Richard Ellis, "The 1981 Season At Gritille Höyüğü", *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Hacettepe Sosyal Ve İdari Bilimler Döner Sermaye İşletmesi Tesisleri, Ankara 1983, s. 83-85.

³¹⁷ [http://tayproject.org/TAYmaster.fm\\$Retrieve?YerlesmeNo=1028&html=masterDetail.html&layout=web](http://tayproject.org/TAYmaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=1028&html=masterDetail.html&layout=web), (Erişim Tarihi:15.02.2021).

³¹⁸ David French, "Tille Höyük 1983", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İzmir 1984, s. 245-250.

vermektedirler. Alanda bulunan bir yapı, Erken Demir Çağ'a tarihlendirilmiştir. Yapılmış olan incelemeler ahşap malzemenin meşe ağacından elde edilmiş olduğunu ortaya koymuştur. Yangın geçirmiş olan yapı sonrasında tekrar yerleşim görmüş, terkedilmemiştir. Alanda, bir adet iki kulplu ve 3 adet bukle ayaklı kâse, iki adet boyalı kavanoz, bir adet boyalı testi, düz çanak ve düz ve geniş tabaklar tespit edilmiş bulgular arasında yer almaktadır. Tille'de Demir Çağ'a ait oldukça uzun bir yapı dizisi yer almaktadır. Yerleşim oldukça önemli bir yangın geçirmiş olmalarına rağmen, Tille'de ki yerleşiminin Erken Demir Çağ'da başladığı ve Neo-Hitit dönemi boyunca II. Sargen'un M.Ö. 708 yılında Asur'u zapt etmesine kadar devam ettiğine dair belgeler yer almaktadır³¹⁹.

Kamulaştırma Sorunları, Roma Kampı'nın muhtemel alanını keşfetmeyi zorlaştırmıştır. Kamptan ziyade tepenin yukarısında çini ve duvar işçiliğiyle yapılmış bir yapı gözlemlenmiştir. Bu bina kazısında bronz bir kalem kayda değer bir buluntu olmuştur. Alanda bulunan çanak çömlekler çoğunlukla sade, kırmızı veya devetüyü boyalı, baskısız ve kazıma bezemeli, aynı sırlı çanak çömlek, bol olmamakla beraber düz kahverengi, mavi ve yeşil sırlı mallar tespit edilmiştir. Metal buluntular olarak fincanlar, lambalar, hatta minyatür bir çan gibi küçük nesnelere bulunmuştur. Kazılarda nadir madeni paralar bulunmuştur. Tabakalı parçaların tümü onuncu, on birinci ve on ikinci yüzyılların Bizans dönemine aittir. Roma dönemine ait çok sayıda başıboş sikkeler bulunmuştur. Yapıların var olan planı, geniş bir aile gruplamasını veyahut derebeyin ailesi ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin konağı olduğunu göstermektedir. En erken Ortaçağ tabakasının hemen altında Helenistik tabakalar başladığı tespit edilmiştir. Çanak çömlek olarak birçok ince, kırmızı çanak çömlek parçası, özellikle de geç Helenistik dönemde kalıp yapımı kabartma mallar ortaya çıkarılmıştır. İnce kırmızı seramiklerin yanı sıra, sade boya bantları ile mükemmel bir şekilde dekore edilmiş, sade devetüyü bir çanak çömlek bulunmuştur³²⁰. Alanda başlı iğneler, ağırşaklar, ufak kaplar, aynalar vb. günlük eşyalardan oluşan sayısız buluntu ele geçirilmiştir. En erken tabakada altın bir yüzük bulunmuştur. Sakallı, davul çalan bir erkek figürü ve çocuk taşıyan bir kadın

³¹⁹ David H. French, "Tille Höyük 1989", *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Cilt. 1, Ankara 1991, s. 311-315.

³²⁰ David French, "Tille 1981", *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Hacettepe Sosyal Ve İdari Bilimler Döner Sermaye İşletmesi Tesisleri, Ankara 1983, s. 415- 417.

heykelciği bulunmuştur³²¹. Kazı yapılan çukurda bir bronz haç bulunmuştur. Yapılan çanak çömlek ve madeni paraların ön analizi yerleşim yerinin MS 13. yüzyılın ortalarında yerleşim sona erdiğini göstermektedir³²². Yapılan kazılar sonucunda Neo Hitit döneme ait katmanlar yangın görmüş olan Geç Bronz Çağ'a ait katların üzerinde bulunmaktadır. Höyüğün kuzey kısmında bulunan Erken Demir Çağ'a ait yerler tespit edilmiştir. Anadolu'da bu dönem "Karanlık Çağlar" olarak bilinmektedir. Bu dönemin tespiti bulunan el yapımı, siyah perdahlı, emzik ağızlı, kulplu ve gövde kısmı üzerinde çıkıntıları olan kapların yanı sıra erken dönemde yapılmış demir eserlerle belirlenmiştir³²³.

15.1. Tarım

Gritille yerleşim yeri Türkiye'nin Aşağı Fırat bölgesinde, Fırat Nehri'nin sağında yer alan Adıyaman İli, Samsat İlçesinde yer almaktadır³²⁴. Adıyaman'dan doğuya Urfa-Diyarbakır yönünde devam eden yolun hemen kuzeyinde bulunmaktadır. Höyükte ulaşılmış en erken katlar neredeyse hepsi Erken Demir Çağ'a tarihlenmiştir. Geç Bronz Çağ'a ait bir kalıntıya rastlanılmamıştır. Bu Çağ'a ait hiçbir bulgu tespit edilmiş değildir³²⁵. 1981'de yapılan kazılarda Erken Neolitik Çağ'a ait kalıntılar tespit edilmiştir. Tespit edilen büyük bir saklama kavanozu bulunmuştur. Üzerinde şimşek işaretine benzeyen, muhtemelen bir fırtına aletinin sembolü olan bir kazıma tasarımı yer almaktadır³²⁶. Höyüğün güney eteğindeki ikinci çalışma alanında, depolama çukurları tespit edilmiştir. Bu depoların boyutlarına, yapım yöntemlerine ve yakın gruplandırmalarına göre muhtemelen tahıl gibi malların ortak depolanma alanı olduğu düşünülmüştür. Tarihleri tam belli olmamakla beraber muhtemelen orta çağdan kalma depolar olduğu varsayılmıştır³²⁷. Taş yapımı el

³²¹ David French, "Tille Höyük 1983", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İzmir 1984, s. 245-250.

³²² Richards S. Ellis, "The Gritille Project", *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul 1983, s. 118-121.

³²³ Geoffrey D. Summers, "1988 Tille Höyük Kazısı", *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1990, Cilt. 1, s. 307-308.

³²⁴ Richard Ellis, "The 1981 Season At Gritille Höyüğü", *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Hacettepe Sosyal Ve İdari Bilimler Döner Sermaye İşletmesi Tesisleri, Ankara 1983, s. 83-85.

³²⁵ David H. French, "Tille Höyük 1989", *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Cilt. 1, Ankara 1991, s. 311-315.

³²⁶ Richards S. Ellis, "The Gritille Project", *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul 1983, s. 118-121.

³²⁷ Richard Ellis, "The 1981 Season At Gritille Höyüğü", *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Hacettepe Sosyal Ve İdari Bilimler Döner Sermaye İşletmesi Tesisleri, Ankara 1983, s. 83-85.

değirmenleri bulunmuştur³²⁸. Neolitik Çağ yerleşim katmanlarında yontma taş aletlerin yanı sıra çok çeşitli zemin yapıları bulunmuştur. Bunlar, kireçtaşı, bazalttan ağır öğütücüler ve havaneli, ince öğütülmüş taştan baltalara, boncuklar ve renkli depoların süs eşyaları kapsamaktadır. Gritille yerleşim yerinde ortaya çıkarılan Neolitik Çağ katmanlarının neredeyse tamamen Aseramik Neolitik Çağ'a aittir³²⁹. Gritille'de yapılan arkeolojik kazılar, Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin tespit edilmesini sağlamıştır. M.Ö. 3. ve 2. bine ait kültür tabakaları da Gritille'de tespit edilmiştir. Höyüğün tepe kısmında yapılan çalışmalar ise, Orta Çağ'a ait kültürleri açığa çıkarılmasını sağlamıştır³³⁰

15.2. Hayvancılık

1981'de yapılan kazılarda Erken Neolitik Çağ'a ait kalıntılar tespit edilmiştir. Eski bir hayvan figürü bulunmuştur³³¹. Çok ince işçilik ile yapılmış bazı sütun kaideleri ve bir kartal başı tespit edilmiştir. Bu kartal başı, Nemrut Dağı'ndaki ünlü örneğin minyatür bir benzeri durumundadır³³². Fırat Nehri tabanında oluşan adalar hayvan sürülerinin otlaması için elverişlidir³³³. Neolitik kazı alanlarında aletler, çekirdekler ve çekirdek parçaları, kullanılmayan dilgiler ve yongalar ve atık yongalar olmak üzere yaklaşık 80.000 yontma depo parçası çıkarılmıştır. Yontulmuş aletlerin büyük çoğunluğu, bölgede bol miktarda bulunan, iyi kalitede kahverengi Hint'ten yapılmıştır. Gritille'ye bir saatlik yürüme mesafesindeki bir vadide çakmaktaşı yeri keşfedilmiştir. Yontma taş aletleri olarak mermi uçları, orak bıçaklar, kesiciler, kazıyıcılar, deliciler, doğrayıcılar ve külçeler tespit edilmiştir. Alet çeşitliliği, hayvanların avlanması, tahıl hasadı, deri işleme gibi faaliyetlerin olduğunu

³²⁸ David French, "Tille Höyük 1983", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İzmir 1984, s. 245-250.

³²⁹ Richard S. Ellis, "Gritille, 1984", *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1985, s. 263-264.

³³⁰ Sabahattin Ezer, "Bereketli Hilal'in Kuzeyinde Yeni Araştırmalar: Adıyaman Bölgesi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Anarsan Sempozyumu Özel Sayısı*, Cilt 11, Sayı 2, Ekim 2018, s. 1269.

³³¹ Richards S. Ellis, "The Gritille Project", *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul 1983, s. 118-121.

³³² David French, "Tille Höyük 1983", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İzmir 1984, s. 245-250.

³³³ [http://tayproject.org/taymaster_fm\\$retrieve?yerlesmeno=1028&html=masterdetail.html&layout=web](http://tayproject.org/taymaster_fm$retrieve?yerlesmeno=1028&html=masterdetail.html&layout=web), (Erişim Tarihi:15.02.2021).

göstermektedir. Neolitik Çağ'da Gritille yerleşim yerindeki sakinleri ahşap, kemik ve taş işçiliği yapmışlardır³³⁴.

15.3. Ticaret

1981 sezonu yapılan kazı sonucunda en iyi temsil edilen yerleşim Erken Neolitik Çağ (yaklaşık MÖ 7000-6000), Erken Bronz ve Orta Çağ (yaklaşık MS 1000-1250) dönemleri olmuştur. Ayrıca Gritille yerleşim yeri Demir Çağ'da bir yerleşim görmüş olma ihtimali doğmuştur. İslam ve Haçlı yapısının altında erken bir Bizans yerleşimi tespit edilmiştir. 1982'de Erken Bronz tabakalarında iki mezar bulunmuştur³³⁵. Alanın hemen her yerine çanak çömlek parçaları yayılmıştır. Höyüğün en üst tepesinde orta çağ kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Alanda Bizans, İslami ve Frenk sikkeleri bulunmuştur. Toprakta bulunan bir ya da daha fazla bakır bu alanın yaklaşık 8000 yıldır yerleşim gördüğünü ortaya çıkarmıştır. Tepenin üst kısımlarında benzer ortaçağ malzemeleri bulunmuştur. Erken Tunç Çağı yatağının hemen altında Erken (aserarnik) Neolitik döneme ait kalın dolgu tespit edilmiştir. Gritille'deki Erken Neolitik çökelti yalnızca kalın değil, aynı zamanda kapsamlı olduğu tespit edilmiştir. Gritille höyüğün çevresi Paleolitik alanlar açısından oldukça zengin olması özellikle ilgi çekicidir³³⁶. İthal edilmiş mallar olarak bir skarab ve Mısır mavisi bir boncuk (cam 'hammaddesi) bulunmuştur. Ortaya çıkarılan kemikleri kötü şekilde dağılmış bir kadın iskeleti bulunmuştur. İskeletin başında, boynunda ve göğsünde madensel süsler, omuzunda çeşitli renkte boyalar, küpler, şişeler, bir ayna, başlı iğneler, bir adet tarak (fildişinden), bir makas, bir cımbız, çeşitli tahta nesnelere, bir yüzük, boncuklar bulunmuştur. Hellenistik Tille geniş bir tarihlenmesi Kommagene Krallığı'nın kuruluşundan yıkılışına dek geçen süreyi kapsamaktadır. Samsat'ta görülmesine karşın Tille'de ithal malı Roma çanak - çömleği tespit edilmemiştir. Diğer yandan yuvarlak, yazılı bir mühür baskısı olan bir amforakulbu, büyük bir küp üzerinde en az 4 satırlık, Aramice bir yazıt tespit edilmiştir³³⁷.

³³⁴ Richard S. Ellis, "Gritille, 1984", *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1985, s. 263-264.

³³⁵ Richards S. Ellis, "The Gritille Project", *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul 1983, s. 118-121.

³³⁶ Richard Ellis, "The 1981 Season At Gritille Höyüğü", *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Hacettepe Sosyal Ve İdari Bilimler Döner Sermaye İşletmesi Tesisleri, Ankara 1983, s. 83-85.

³³⁷ David French, "Tille Höyük 1983", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İzmir 1984, s. 245-250.

16. KUMARTEPE

Kumartepe, Kurban Höyük kazıları çerçevesinde yürütülen yüzey araştırmaları sırasında, Chicago Oriental Institute'dan Dr. Marfoe'nun ekibinden T. J. Wilkinson ve G. Stein keşfetmiştir. Yerleřmeye ait önceden ifade edilmiş bir ismi olmadığından buraya isim hafirler tarafından verilmiştir. Fırat nehrinin sol kıyısında yer alan, Kalkolitik Çaę'a ait olduğu sanılan, şaşkan Büyük ve Küçük tepeler adında iki büyük höyüğün arasında yer alan düz bir yerleşme yeri konumuna sahiptir. Kumartepe yerleşim yerinin yüzeyinde çakmaktaşı, çanak çömlek parçaları ve diğer kalıntılar göze çarpmaktadır. Yerleřim yeri yaklaşık olarak 4.8 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Arkeolojik çalışmalar için alanda yedi açma kazılmıştır. Tüm açmalarda, en üstteki yaklaşık 1.50 metrelik toprakta az miktarda çakmaktaşı ve çanak çömlek parçası olan dolgu toprağı tespit edilmiştir. Yüzeye yakın tabakalarda hem el yapımı hem de çark yapımı çanak çömlekler bir arada tespit edilmiştir. Bu dolgu toprağının derinliğin yerleşme kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Yerleřmenin nehir kıyısında olan açmalarda yer alan yapılar, çay taşlarında yapılmış olan tabanlardan meydana gelmektedir. Çay taşlarının çoğunun kırık olması bu çay taşı döşemelerin, insanlar tarafından yapıldığını doğrulamıştır. Sondajda ortaya çıkarılan konut kalıntısı oldukça az olmuştur. Açmalardan birinde kireç taşından yapılmış bir temel duvar köşesi tespit edilmiştir. Bir başka açmada ise sıvalı bir tabanla ve kerpiç kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan çanak çömlekler çoğunlukla kaba yapımı, saman katkılı mallar ile ince yapımı, iyi pişirilmif ve madensel katkılı, grubun üçte biri ačkılı mallar görünüme sahip olduğu tespit edilmiştir. Devetüyü rengi astar üzerine kırmızı dikey çizgilerden oluşan bezemeli, boyalı çanak çömleklerin sayısı oldukça azdır. Kumartepe'de obsidyenin çok nadir olduğu tespit edilmiştir. Bu oran % 2 den azdır³³⁸.

---

³³⁸ J. Jacob Roodenberg, "1983 Yılı Hayaz Höyük Ve Civarı (Kumartepe) Kazıları", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İzmir 1984, s. 3-4.

16.1. Tarım

Şanlıurfa ili Bozova ilçesinin kuzeybatısında yer alan Kumartepe, J. Roodenberg başkanlığında 1983 yılında yapılan kazılarda yerleşim yerinin Cilalı Taş devrinin geç evresine, yani yaklaşık olarak M.Ö. 6900–5800 yıllarına ait bir yerleşim yeri olduğu tespit edilmiştir³³⁹. Kumartepe yerleşim yerinde yapılan kazılarda öğütme taşları ve kemik aletler bulunmuştur³⁴⁰. Ortaya çıkarılan öğütme taşlarının varlığı ve yassı baltalar Kumartepe’de kısa da olsa bir yerleşme yerinin varlığını doğrulamıştır. Diğer yandan orak dilgiler bulunmuştur³⁴¹. MÖ 5. bin yılda yaşayan toplulukların ekonomisinin safhasını tarım almıştır³⁴². Orak dilgilerin bulunması burada yapılan tarım faaliyetlerinin yaşandığını göstermesi babında önemli bir bulgu olmuştur.

16.2. Hayvancılık

Kumartepe yerleşim yerinde karın yahut sırt yüzleri yassı düzeltili ok uçları, çentikli parçalar, çeşitli kalem cinsleri, yonga kazıyıcılar ve az miktarda güdük orak dilgilerinden oluşan alet grupları tespit edilmiştir. Çekirdekler minik boyutlu olup prizma yahut piramit biçimindedirler. Diğer bulunlar olarak taş kaplar, baltacıklar ve delinmiş taşlar bulunmuştur³⁴³. Diğer ilginç buluntular arasında kargı uçları, deliciler, genişleticiler tespit edilmiştir³⁴⁴. MÖ 5. bin yılda yaşayan toplulukların sürü hayvancılığı bilinçli bir şekilde yapılmıştır. Avcılık yavaş yavaş önemini kaybetmiştir³⁴⁵.

³³⁹ Bahattin Çelik, *Arkeolojide Urfa (Arkeolojik Araştırmalar Işığında Urfa)*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2008, s. 86.

³⁴⁰ J. Jacob Roodenberg, “1983 Yılı Hayaz Höyük Ve Civarı (Kumartepe) Kazıları”, *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İzmir 1984, s. 3-4.

³⁴¹ Abdullah Ekinci, *Müze Şehir Urfa (Arkeolojik Kazılar Ve Yüzey Araştırmaları Işığında Urfa)*, Desen Ofset, Ankara 2006, s. 38-39.

³⁴² Savaş Harmankaya, “Türkiye Neolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, http://www.tayproject.org/downloads/neolitik_sh.pdf, s.18, (Erişim Tarihi:17.02.2021).

³⁴³ J. Jacob Roodenberg, “1983 Yılı Hayaz Höyük Ve Civarı (Kumartepe) Kazıları”, *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İzmir 1984, s. 3-4.

³⁴⁴ Abdullah Ekinci, *Müze Şehir Urfa (Arkeolojik Kazılar Ve Yüzey Araştırmaları Işığında Urfa)*, Desen Ofset, Ankara 2006, s. 38-39.

³⁴⁵ Savaş Harmankaya, “Türkiye Neolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, http://www.tayproject.org/downloads/neolitik_sh.pdf, s.18, (Erişim Tarihi:17.02.2021).

16.3. Ticaret

Şanlıurfa il merkezinin 1,5 kilometre kuzeybatısında yer alan Kumartepe, Atatürk Barajı sularının altında kalmıştır. Alanda yapılan yüzey araştırmaları sonucunda yerleşim yerinin 350x200m. Boyutlarında 4,8 hektarlık bir alana sahip, yaklaşık 2,5 metre kalınlığında kültür dolgusu olan düz bir yerleşim yeri olduğu tespit edilmiştir. 1982 yılında yapılan yüzey araştırmaları sırasında Neolitik Çağ'a tarihlenebilecek çanak çömlek parçaları bulunmuştur. 1983 yılında Kumartepe'de kazı çalışmaları yapılmaya başlamıştır. Açılan açmaların sonucunda alanın iki evrenden oluştuğu tespit edilmiştir. Kazıda ortaya çıkarılan boya bezemeli parçaları yatay ve dikey kulplu çömlekler, dışa dönük ağızlı kâseler ve tabakalar, çanak çömlekleli Neolitik Çağ'ın yaşandığının kanıtı olmuştur. Bu Çağ'da genelde kullanılan hammadde çakmaktaşı olmuştur³⁴⁶.

---

³⁴⁶ Abdullah Ekinci, *Müze Şehir Urfa (Arkeolojik Kazılar Ve Yüzey Araştırmaları Işığında Urfa)*, Desen Ofset, Ankara 2006, s. 38-39.

SONUÇ

Anadolu coğrafyası sahip olduğu jeopolitik konumuyla Avrupa ve Asya arasında bir köprü konumundadır. Aynı zamanda sahip olduğu iklim ve bitki örtüsü sayesinde tarih boyunca medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi sahip olduğu yüzölçümüyle Türkiye arazisinin %7'sini teşkil etmektedir. Ziraî bir bölgedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Batman, Adıyaman, Diyarbakır, Kilis, Gaziantep, Mardin, Siirt ve Şanlıurfa illerini kapsamaktadır. Şanlıurfa ve Harran coğrafyası insanlığın varoluşunun kadim yerleşim yeri bereketli hilal olarak bilinen, Yukarı Mezopotamya kısmını oluşturmaktadır.

1963 yılında Güneydoğu Anadolu bölgesinde, H. Çambel ve R. J. Braidwood tarafında yüzey araştırmaları başlamıştır. Bu araştırmalar sonucunda bölgede yer alan Neolitik Çağ yerleşim yerleri keşfedilmiştir. Bu yerleşim yerlerinde yüzey ve kazı araştırmaları yapılmıştır. Yapılan bu kazıların sonucunda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde günümüz medeniyetin temellerinin atıldığı Neolitik Çağ ile ilgili bilgi ve bulgulara ulaşılmıştır. Araştırılan yerleşim yerleri Çayönü, Hallan Çemi, Nevalı Çori, Göbeklitepe, Gusir Höyük, Akarçay Tepe, Körtik Tepe, Mezraa Teleilat, Demirköy, Karahan Tepe, Harbetsuvan, Salat Tepe, Hasankeyf Höyük, Hakemi Use, Gritille, Kumartepeler yerleşim yerleri olmuştur. Bu yerleşim yerlerine ait tarım, hayvancılık ve ticaret faaliyetlerine ait kanıtlar ele geçirilmiştir. Bu bulgu ve belgeler sayesinde Neolitik Çağ'da yaşanan toplumsal eksendeki faaliyetler ve yerleşik hayata geçiş süreçleri aydınlatılmaya başlanmıştır.

Yerleşik hayata geçişin sağlandığı Neolitik Çağ'da, insanlar sürekli tüketen bir toplumdan üretim yapan bir topluma geçiş yapmaya başlamıştır. Bu süreçte insanoğlu, avcılık ve toplayıcılık yapmaya devam etmiştir. Lakin tarım ve hayvancılık ön plana çıkarak sürekli aşama kaydetmiştir. Bitki ve hayvan türleri evcilleştirilmiştir. İnsanlar Neolitik Çağ ile birlikte çanak çömlek gelişimi ilerleme kaydetmiştir. Bu durum yemek yapımını kolaylaştırmıştır.

Arkeologlar, "Neolitik" kelimesini, sabit yerleşmeler, sürtmetaş aletler, hammaddesi kil olan kap-kacak yapımı, evcilleştirilen hayvan ve bitkiler gibi maddi kalıntılarla özdeşleştirmişlerdir. MÖ 10.500 - 5.500 yılları arasında kapsayan Neolitik

Çağ'da yerleşik hayata geçişin ana etmenini iklim oluşturmuştur. Güneydoğu Anadolu'daki merkezler arasında ilk üretime geçiş aşamasında kültür birliği söz konusudur. Söğüt Tarlası ve Biris Mezarlığı Epipaleolitik'ten Neolitik Çağ'ın en erken evrelerine geçişi sağlayan yerlerin başında gelmektedir. Ilımanlaşan iklim günümüz iklim şartlarına yakın şartlar doğurmuştur. Bu dönemde hayvanlar ve bazı buğday, arpa gibi bitki türleri evcilleştirilmiştir. Avcılık ve toplayıcılık yavaşta olsa yerini tarıma bırakmaya başlamıştır. Tarımda buğday, arpa, bezelye, bakla, mercimek, mısır ve çileklerin ekimi yapılmıştır. İklim değişikliğiyle birlikte başlayan kuraklaşma, dağınık halde yaşayan insanları, su kaynakları ve vadi yataklarında toplanmaya zorlamıştır. Neolitik Çağ'da keçi, koyun, domuz ve köpek evcilleştirilen hayvanlar arasında yer almıştır. Diğer yandan tavşan, yaban domuzu, yaban öküzü, geyik, yaban keçisi, eşek, at ve bazı kuş çeşitleri avlanan hayvanlar olmuştur.

Güneydoğu Anadolu coğrafyasında Neolitik Çağ'la birlikte gelişen yerleşik köy düzeni beraberinde ticari faaliyetleri doğurmuştur. Bu dönemde tarım ve benzeri faaliyetlerde kullanılmak üzere obsidyen ve çakmaktaşıdan çeşitli aletler yapılmıştır. Bu aletlerin yapımında kullanılan hammaddeler farklı bölgelerden getirilerek tedarik edilmiştir. Çayönü, Hallan Çemi, Nevali Çori, Göbeklitepe, Gusir Höyük, Akarçay Tepe, Körtik Tepe, Mezraa Teleilat, Demirköy, Karahan Tepe, Harbetsuvan, Salat Tepe, Hasankeyf Höyük, Hakemi Use, Gritille, Kumartepe yerleşim yerlerinde kazı çalışmaları yapılmıştır. Bu alanlarda yapılan araştırmalar, ortaya çıkarılan hammadde ve bulguların ticareti yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca Mezarlarda ortaya çıkarılan ve genelde süs olarak kullanılan boncukların ticarete takas olarak kullanılmış olabileceği düşünülmüştür.

Yapılan yüzey ve kazı araştırmalarında Güneydoğu Anadolu'da bulunan yerleşim alanlarında elde edilen bulgular, Neolitik Çağ'da yaşamış toplumlara ait tarım, ticaret ve hayvancılık faaliyetlerine dair kanıtlar sunmuştur. Yapılan kazıların sonucunda elde edilen bulgular ayrıntılarıyla birlikte araştırılmış ve sunulmuştur. Toplamların var olma yolunda en önemli ana etken olan beslenme ve barınma koşulları, Neolitik Çağ'da yaşamış insanları birbirleriyle yakın ilişki içinde tutmuştur. Bu süreç, toplumların yaşam koşullarında eksik olan alet ve yapıları temin etmek için ticaret faaliyetleri kapsamında daha da ilerlemiştir. Ve tarih boyunca sürekli bir kültür paylaşımı var olmuştur. Ticaret aracısıyla da olsa gelişen bu kültür

etkileşimi var olan sosyal, ekonomik siyasal ve ticari faaliyetleri daha da güçlendirmiştir.

Sonuç olarak, yaptığım bu çalışma sonucunda insanların beslenme ve barınma koşulları altında geçiş yaptığı bu yerleşik düzen, günümüz medeniyetin temellerinin atılmasına neden olmuştur. Tarım, hayvancılık ve ticaret faaliyetleri ekseninde toplumsal yaşamın kültür ve yaşam koşulları mesafe kaydetmiştir. Barınma ve beslenme konusunda belki de insanoğlu var olan hayvanların yaşamını tecrübe ederek hayata kalmayı ve günümüz medeniyetini deneme ve yanılma yoluyla da olsa ulaşmayı başarmışlardır. Tüm bu bulgu ve belgeler Eski Çağ'dan beri var olan toplumların gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

- AĞIRSOY, Zeynep Beyza, “Güneydoğu Anadolu’da Geç Çanak Çömleksiz Neolitik’ten Çanak Çömleklili Neolitik’e Geçişte Yontmataş Endüstriler”, *Anadolu*, Sayı. 45, Kasım 2019, s. 169-195.
- AKENGİN, Hamza, DÖLEK, İskender, (Ed.), *Türkiye Fiziki Coğrafyası*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2015.
- ALANYALI, Hüseyin Sabri,(Ed.), *Anadolu Arkeolojisi*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2010.
- ALGAZE, Guillermo, ROSENBERG, Michael, “The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project, 1989”, *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1991, s. 137-162.
- ARDEL, Ahmet, “Güneydoğu Anadolu’da Coğrafi Müşahedeler”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı. 21, Ekim 2014, s. 140-148.
- ARIMURA, Makoto, ATLI, Nur Balkan, BORRELL, Ferran, BUCAK, Eyüp, CRUELS, W., DURU, G., ÖZDOĞAN, A. Erim, IBANEZ, J., MAEDE, O., MİYAKE, Y., MOLIST, M., ÖZBAŞARAN, M., “Akarçay Tepe Kazısı, 1999”, *22. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Kültür Bakanlığı ve Milli Kütüphane Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2001, s. 181–190.
- ASOUTİ, E., Fairbarin, A., *Topraktan Sonsuzluğa Catalhöyük*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara 2006.
- ATLI, Nur Balkan, BUCAK, Eyüp, DURU, Güneş, MOLIST, Miquel, “Akarçay Tepe 2001 Yılı Çalışmaları”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Dösim Basımevi, Cilt. 2, Ankara 2003, s. 223-232.
- AYHAN, Gökben, “Hasankeyf Kazısı Lüle Buluntularının Değerlendirilmesi”, *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı XIX/1, Nisan 2010, s. 1-22.
- Başak, Oktay, “Taş Çağından Tunç Çağına Anadolu’da Maden Sanatının Gelişimi Ve Kullanımı”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S: 21, Yıl: 2008, s. 15-33.

Başgelen, Nezh, “Yeni Kazıların Bulguları Işığında Neolitik Çağ”, *Arkeoloji Ve Sanat Dergisi*, Sayı. 93, 1999, s. 22-24.

BAŞOĞLU, Okşan, ERKMAN, Ahmet Cem, “Diyarbakır/Salat Tepe Orta Tunç Çağı İnsanları: Antropolojik Bir İnceleme”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt. 8, Sayı 1, Haziran 2015, s. 25-38.

BAYAZIT, Murat, “Hasankeyf: A Cultural Heritage Reflecting The History (Archaeometric Approach)”, *Batman Üniversitesi Batman University Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Temmuz 2015, s. 73-86.

BAYRAM, Gökçen, “Güneydoğu Anadolu’nun Neolitik Çağ Totemleri Ve Ritüel Nesneleri”, *Amisos Dergisi*, Cilt. 3, Sayı.4, Temmuz 2018, s. 67-89.

BIÇAKÇI, Erhan, “Neolitik Dönemde Anadolu Ve Trakya’da Malzeme Ve Mimarlık”, *Mimarlıkta Malzeme - Üç Aylık Mimarlık Ve Yapı Malzemeleri Dergisi*, Yıl.4, Sayı. 12, İstanbul 2009, s. 35-48.

BİNGÖL, Orhan, *Arkeolojik Mimari’de Taş*, Homer Kitabevi, İstanbul 2004.

BOZBAY, Heval, “Akarçay Tepe Yerleşmesinden Neolitik Dönem’e Ait Üç Adet Hayvan Biçimli Minyatür Kap ya da Kap Biçimli Hayvan Figürini”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2013, Sayı:30, s. 177-184.

BULUT, İhsan, “Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin Tarihi Coğrafyasına Analitik Bir Yaklaşım”, Ed. Serhat Zaman ve Ogün Coşkun, *Coğrafya’ya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2015.

CHİLDE, Gordon, *Tarihte Neler Oldu*, Çev. Mete Tunçay- Alaeddin Şenel, Alan Yayınları, İstanbul 1995.

COLLİNS, Andrew, *Göbeklitepe ve Tanrıların Doğuşu*, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

ÇAMBEL, Halet, BRAİDWOOD, Robert J., “1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış”, İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 1-64.

ÇELİK, Bahattin, “2015 Yılı Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ Ve Öncesi Yüzey Araştırması”, 34. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 23-27 Mayıs*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Cilt. 2, Edirne 2017, s. 337-358.

ÇELİK, Bahattin, “2016 Yılı Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ Ve Öncesi Yüzey Araştırması”, 35. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 22-26 Mayıs*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt. 1, Bursa 2017, s. 203-224.

ÇELİK, Bahattin, “A New Early Neolithic Settlement In The Center Of Şanlıurfa, Turkey”, *Neo-Lithics 2-3*, 2000, s. 6-8.

ÇELİK, Bahattin, “Differences And Similarities Between The Settlements in Şanlıurfa Region Where “T” Shaped Pillars Are Discovered”, *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, Cilt. 17, Sayı. 17, İstanbul 2014, s. 9-24.

ÇELİK, Bahattin, “Göbeklitepe’nin Kardeşi Karahan Tepe”, <https://Arkeofili.Com/Gobeklitepenin-Kardesi-Karahan-Tepede-İlk-Kazilar-Basliyor/>, (Erişim Tarihi:05.01.2021).

ÇELİK, Bahattin, “Karahan Tepe: A New Cultural Centre In The Urfa Area In Turkey”, *Documenta Praehistorica XXXVIII*, Cilt. 38, Ljubljana 2011, s. 241-254.

ÇELİK, Bahattin, “Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Sayı 43, Güz 2019, s. 24-38.

ÇELİK, Bahattin, “Şanlıurfa İli Arkeolojik Yüzey Araştırması, 2017”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Cilt. 36, Sayı 36, Yıl 2017, s. 52-60.

ÇELİK, Bahattin, “Yeni Bulgular Işığında Harran Ve Çevresinde Neolitik Çağ”, Ed. Mehmet Önal, Süheyla İrem Mutlu, Semih Mutlu, *Harran ve Çevresi Arkeolojisi*, Şurkav Yayınları, Şanlıurfa 2019, s. 33-52.

ÇELİK, Bahattin, *Arkeolojide Urfa (Arkeolojik Araştırmalar Işığında Urfa)*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2008.

ÇELİK, Bahattin, ÇELİK, Hatice Tosyagülü, “Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Sayı. 47, Sonbahar 2020, s. 44-58.

ÇELİK, Bahattin, ÇELİK, Hatice Tosyagülü, Güler, Gül, Güler, Mustafa, “Şanlıurfa İli Neolitik Dönem Yüzey Araştırması, 2019”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Sayı. 43, Güz 2019, s. 8-23.

ÇELİK, Bahattin, TOLON, Kaya, “Yeni Bulgular Işığında Urfa’da Neolitik Dönem”, *Seleucia*, Sayı 8, Nisan - Mayıs 2018, s. 212-232.

ÇEVİK, Adnan, “Hasankeyf”, <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/hasankeyf>, (Erişim Tarihi:10.02.2021).

ÇIVGIN, İzzet, Bereketli Hilal’de Hayvan Evcilleştirme Sürecinin Evrimi ve Kültürlerarası Karşılaşmalar (MÖ. 10000 – 7000), *Social Sciences Studies Journal*, Cilt. 4, Sayı. 16, Nisan 2018, s.1322-1349.

DİAKOV, V., KOVALEV, S., *İlkçağ Tarihi-1*, (Çev. Özdemir İnce), Yordam Kitap Yayınları, Cilt. 1, İstanbul 2014.

DÖNMEZ, Sevgi, “Neolitik Dönem’de Damga Mühür Kullanımı, Bellek ve Zaman,” *I. Uluslararası Battalgazi Multidisipliner Çalışmalar Kongresi*, Cilt. 2, Malatya 2018 s. 1726-1736.

EKİNCİ, Abdullah, *Müze Şehir Urfa (Arkeolojik Kazılar Ve Yüzey Araştırmaları Işığında Urfa)*, Desen Ofset, Ankara 2006.

ELLIS, Richard, “The 1981 Season At Gritille Höyüğü”, *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Hacettepe Sosyal Ve İdari Bilimler Döner Sermaye İşletmesi Tesisleri, Ankara 1983, s. 83-88.

ELLIS, Richard S. , “Gritille, 1984”, *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1985, s. 261-270.

ELLİS, Richard S., “The Gritille Project”, *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul 1983, s. 117-122.

ERİNÇ, Sırrı, “Kültürel Çevrebilim Açısından Güneydoğu Anadolu”, Ed. Halet Çambel, Robert J. Braidwood, *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s.65-72.

EROL, Ayla Sevim, YAŞAR, Z. Füsün, DEMİR, Serpil, YAVUZ, Yener, “Hasankeyf İnsanlarının Antropolojik Analizi”, *26. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 2011, s. 201-218.

ESENTÜRK, Yasemin, ÖKSE, Ayşe Tuba, GÖRMÜŞ, Ahmet, "Anadolu Bronz Çağından Deprem İzleri", *International Earthquake Symposium*, Kocaeli 2007, s. 758-762.

ESER, Elvan, KILIÇ, Yusuf, “Mezopotamya’nın İlk Kent Binaları (Tapınaklar) Ve İşlevleri”, *Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi*, Cilt. 4, Sayı. 13, Aralık 2017, s. 412-436.

Ezer, Sabahattin, “Bereketli Hilal’in Kuzeyinde Yeni Araştırmalar: Adıyaman Bölgesi”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Anarsan Sempozyumu Özel Sayısı*, Cilt 11, Sayı 2, Ekim 2018, s. 1265-1280.

FINDIK, Nurşen Özkul, “Artuklu–Eyyubi Dönemlerinde Hasankeyf’te Seramik Atölyeleri Ve Üretimleri”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 2, Aralık 2013, s. 43-60.

FRENCH, David “Tille Höyük 1983”, *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İzmir 1984, s. 245-258.

FRENCH, David H., “Tille Höyük 1989”, *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Cilt. 1, Ankara 1991, s. 311-324.

FRENCH, David, “Tille 1981”, *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Hacettepe Sosyal Ve İdari Bilimler Döner Sermaye İşletmesi Tesisleri, Ankara 1983, s. 415- 418.

GÖNENÇGİL, Barbaros, *Türkiye Fiziki Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul 2016.

GÜNAY, Duygu, JR., Robert Whallon, “Araştırma Bölgesinde Daha Önce Yapılmış Araştırma İncelemeler ve Geziler”, Ed. Halet Çambel, Robert J. Braidwood, “1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış”, İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 83-106.

GÜZEL, Abdulkadir, “Şanlıurfa’da Sayfiye Yerleşmeleri”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı. 11, İstanbul 2005, s. 97-104.

HARMANKAYA, Savaş, “Türkiye Neolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, http://www.tayproject.org/downloads/Neolitik_SH.pdf, s.17, (Erişim Tarihi:12.12.2020).

HAUPTMANN, Harald, “Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem”, Ed. Mehmet Özdoğan, Nezir Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 86-164.

HAUPTMANN, Harald, Özdoğan, Mehmet, "Anadolu'da Neolitik Devrim", 12000 Yıl Önce Anadolu İnsanlığın En Eski Anıtları Sergi Kitabı, Almanya 2007, s. 404-410.

[http://tayproject.org/TAYmaster.fm\\$Retrieve?YerlesmeNo=1028&html=masterDetail.html&layout=web](http://tayproject.org/TAYmaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=1028&html=masterDetail.html&layout=web), (Erişim Tarihi:15.02.2021).

https://tr.wikipedia.org/wiki/G%C3%BCneydo%C4%9Fu_Anadolu_B%C3%B6lgesi, (Erişim Tarihi:15.02.2021).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Harbetsuvan_Tepesi, Erişim Tarihi:07.01.2021).

https://Tr.Wikipedia.Org/Wiki/Karahan_Tepe, (Erişim Tarihi:05.01.2021).

İPEK, Bahattin, ÇİFTÇİ, Yunus, “Boncuklu Tarla Doğu Alanı Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Mimarisi ve Köy-Mekan Organizasyonu”, *Mukaddime*, Cilt. 11, Sayı. 1, Yıl. 2002, s. 212-234.

KARADOĞAN, Sabri, ÖZGEN, Nurettin “Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarımsal Üretim Niteliği, Değişimi ve Dağılımının Cbs Ortamında Analizi”, 4. *Coğrafi Bilgi Sistemleri Bilişim Günleri*, İstanbul 2006.

KARTAL, Metin, “Hakemi Use Yontmataş Endüstrisi”, 28. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Çorum 2013, s. 143-154.

KARUL, Necmi, “Eski Dünyanın İlk Köyleri Yerleşik Avcılar, Gusir Höyük”, *Atlas Dergisi*, Sayı 240, Mart 2013, s. 81-97.

KARUL, Necmi, “Gusir Höyük Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem “Düğme-Kemer Tokaları”, Ed. Murat Arslan, Ferit Baz, “Arkeoloji, Tarih Ve Epigrafi'nin Arasında: Prof. Dr. A. Vedat Çelgin'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler”, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2018, s. 479-486.

KARUL, Necmi, “Gusir Höyük: Yukarı Dicle'de İlk Yerleşik Avcılar”, Ed. Feriha Baş, *Batman Müzesi İlsu Barajı Kurtarma Kazıları*, Fikirzen Ajans Reklamcılık, Batman 2018, s. 1-6.

KARUL, Necmi, “Gusir Höyük” Ed. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, Peter Kuniholm, *The Neolithic In Turkey*, Cilt. 1 Archaeology And Art Publications, İstanbul 2011.

KARUL, Necmi, “Mezraa-Teleilat Yerleşmesi ve “AB” Yapısı”, Ed. Mehmet Özdoğan, Harald Hauptmann, Nezih Başgelen, *Köyden Kente Yakındoğu'daki İlk Yerleşimler 2*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003.

KARUL, Necmi, Ahmet Ayhan, Mehmet Özdoğan, “2000 Yılı Mezraa-Teleilat Kazısı”, 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, Ankara 2002, Cilt. 2, s. 63-74.

KARUL, Necmi, AYHAN, Ahmet, ÖZDOĞAN, Mehmet, “2001 Yılı Mezraa-Teleilat Kazısı”, 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Dösimm Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2003, s. 159-170.

KAYA, Mehmet Ali, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi I*, 1. Basım, Bilge Sanat Yayınları, İstanbul 2017.

KODAŞ, Ergül, GENÇ, Bülent, “Çemka Höyük: Yukarı Dicle Havzası’nda Bulunan Yeni Bir PPNA ve Geç Epipaleolitik Dönem Yerleşim Yeri”, *Anadolu*, Sayı. 45, Kasım 2019, s. 211-214.

KOZBE, Gülriz, KARADOĞAN, Sabri, GÜNGÖR, Akarcan, “Batman İl Sınırları İçinde Kalan İlsu Barajı Etkileşim Alanına Dair Jeomorfolojik Ve Arkeolojik Tespitler”, 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt 1, Ankara 2017, s. 389-406.

KÖROĞLU, Kemalettin, (Ed.), *Eski Anadolu Tarihi*, 1. Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2011.

KURT, Ali Osman, GÖLER, Mehmet Emin, “Anadolu’da İlk Tapınak: Göbeklitepe”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Cilt. 21, S. 2, Sivas 2017, s. 1107-1138.

LUCKERT, Karl W., Göbekli Tepe, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul 2013.

MISIR, Adnan, “1990 Yıllı Şanlıurfa Nevali Çori Kazısı”, II. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Semineri 29-30 Nisan 1991 Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1992, s. 201-208.

MİYAKE, Yutaka, MAEDA, Osamu, TANNO, Kenichi, HONGO, Hitomi, GÜNDEM, Can Y., “New Excavations At Hasankeyf Höyük: A 10th Millennium Cal. BC Site On The Upper Tigris, Southeast Anatolia”, *NEO-LITHICS 1/12*, Ocak 2012, s. 1-5.

MUTLUAY, Nazmiye, *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*, 1. Basım, Alter Yayıncılık, Ankara 2010.

ÖKSE, A. Tuba, GÖRMÜŞ, Ahmet, KOIZUMI, Tatsundo, MEIER, Deniz Yaşın, SOYUKAYA, Nevin, “İlsu Barajı - Salat Tepe 2010 Yılı Kazısı”, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt. 1, Ankara 2012, s. 173-188.

ÖKSE, Tuba "Salat Tepe 2000-2002 Kazıları Stratigrafik Sonuçları". *Belleten 69*, Yıl 2005, s. 781-799.

ÖKSE, Tuba, ALP, A. Oğuz, İNAL, Nejdet, “İlisu Barajı - Salat Tepe 2000-2002 Yılı Kazıları”, 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2004, s. 331-338.

ÖKSE, Tuba, “Salat Tepe Kazısı 2005 Yılı Sonuçları: Stratigrafi ve Anıtsal Orta Tunç Çağı Yapısı”, *Arkeologlar Derneği Dergisi (İdol)*, Yıl. 7, Sayı. 27, Ekim-Kasım-Aralık 2005, s. 5-9.

ÖKSE, Tuba, GÖRMÜŞ, Ahmet, BİLİCİ, M. Arif, “İlisu Barajı - Salat Tepe 2007 Yılı Kazısı”, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt. 1, Ankara 2009, s. 19-32.

ÖKSE, Tuba, GÖRMÜŞ, Ahmet, İNAL, Necdet, “İlisu Barajı - Salat Tepe 2005 Yılı Kurtarma Kazısı”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2007, s. 51-64.

ÖKSE, Tuba, GÖRMÜŞ, Ahmet, KOIZUMI, Tatsundo, ŞİMŞEK, Özcan, “İlisu Barajı - Salat Tepe 2013 Kazısı”, 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt. 1, Ankara 2014, s. 21-36.

ÖZALP, Hasan, “İnsanlığın En Eski Tapınağı Göbeklitepe Teolojik Olarak Bize Ne Söyler?”, *Bilimname Dergisi*, Cilt 2016, Sayı 1, Kayseri 2016, s. 59-74.

ÖZBAŞARAN, M., BUCAK, E., MOLIST, M., “Akarçay Tepe, 2005”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2007, s. 187-202.

ÖZBAŞARAN, Mihriban, DURU, Güneş, ATLI, Nur Balkan, MOLIST, Miguel, BUCAK, Eyüp, “Akarçay Tepe 2002”, 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2004, s. 303-310.

ÖZBEK, Metin, *Çayönü'nde İnsan*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2004.

ÖZDEMİR, Muammer, “Neolitik Dönem Anadolu Mimarisinden Bir Kesit Çayönü”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 3, Aralık 2017, s. 248-265.

ÖZDEMİR, Ali, “İklim Değişimleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 2, 2004, s. 173-190.

ÖZDOĞAN, Aslı Erim, *Çayönü, Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

ÖZDOĞAN, Eylem, KARUL, Necmi, “Neolitik Teriminin Kavramsal Değişimi ve Güneydoğu Anadolu’da Neolitik Araştırmalarının Dünü-Bugünü”, *Arkeoloji Ve Sanat Dergisi*, Ocak-Nisan 2020, s. 1-28.

ÖZDOĞAN, Mehmet “Neolitik Dönemi Yeniden Düşünmek”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S. 54, Kasım/Aralık 2016, İstanbul, s. 43-59.

ÖZDOĞAN, Mehmet, “Mezraa-Teleilat”, Ed. Mehmet Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

ÖZDOĞAN, Mehmet, “Arkeolojik Veriler Açısından Bir Değerlendirme”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Sayı. 54, Kasım Aralık 2016, s.48-59.

ÖZDOĞAN, Mehmet, “Çayönü: Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Tarihlenen Bir Yerleşim Yerinde Koruma Ve Alan Düzenleme Uygulaması”, *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, S. 8, Yıl 2010, s.141-154.

ÖZDOĞAN, Mehmet, “Gusir Höyük, Siirt: Yerleşik Avcılar”, <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/arkeoloji-haberleri/yerlesik-avcilar-gusir-hoyuk-siirt.html>, Erişim Tarihi:10.01.2021).

ÖZDOĞAN, Mehmet, “Neolitik Çağ –Neolitik Devrim-İlk Üretim Toplulukları Kavramının Değişimi ve Bradwoodlar”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, Sayı. 7, Ankara 2004, s. 43-51.

ÖZDOĞAN, Mehmet, *Güneydoğu Anadolu'nun Kültür Tarihindeki Yerine Farklı Bir Bakış*, Türkiye Bilimler Akademisi Forumu yayınları, Ankara 2003.

ÖZDOĞAN, Mehmet, KARUL, Necmi, ÖZDOĞAN, Eylem, “Mezraa-Teleilat Höyüğü 4. Dönem Çalışmaları”, 25. Kazı Sonuçları Toplantısı, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Ankara 2004, Cilt. 2, s. 235-244.

ÖZDOĞAN, Mehmet, Necmi Karul, Ahmet Ayhan, “Mezraa-Teleilat 1999 Yılı Çalışmaları”, 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2001, Cilt. 1, s. 165-180.

ÖZDOĞAN, Mehmet, Necmi Karul, Eylem Özdoğan, “2002 Yılı Mezraa-Teleilat Kazıları/2011”, https://www.academia.edu/1076289/2002_Y%C4%B1%C4%B1_Mezraa_Teleilat_Kaz%C4%B1lar%C4%B1_2011, S. 36-52, (Erişim Tarihi:26.01.2021).

ÖZDÖL, Serap, “Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ’da Güneydoğu Anadolu’da Din Ve Sosyal Yapı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt Xxvi, Sayı 1 Temmuz 2011, s. 173-199.

ÖZKAYA, Vecihi, “2002 Yılı Körtik Tepe Kazısı”, 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt. 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Ankara 2004, s. 103-116.

ÖZKAYA, Vecihi, “Körtik Tepe 2005 Yılı Kazısı”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Cilt. 1, Ankara 2007, s. 29-50.

ÖZKAYA, Vecihi, COŞKUN, Aytaç, “Körtik Tepe 2009 Yılı Kazısı”, 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt. 1, Ankara 2011, s. 81-100.

ÖZKAYA, Vecihi, COŞKUN, Aytaç, “Körtik Tepe”, Ed. Nezih Başgelen, *12000 Yıl Önce “Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı” Neolitik Dönem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

ÖZKAYA, Vecihi, COŞKUN, Aytaç, BENZ, Marion, ERDAL, Yılmaz S., ATICI, Levent, ŞAHİN, Feridun S., “Körtik Tepe 2010 Yılı Kazısı”, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt. 1, Ankara 2012, s. 315-338.

ÖZKAYA, Vecihi, COŞKUN, Aytaç, SAN, Oya, ŞAHİN, Feridun S., BARIN, Gürol, KARTAL, Metin, ERDAL, Yılmaz S. “Körtik Tepe 2008 Yılı Kazısı”, 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt. 1, Ankara 2010, s. 511-535.

ÖZKAYA, Vecihi, SAN, Oya, “Körtik Tepe 2001 Kazısı”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Dösimm Basımevi, Cilt. 2, Ankara 2003, s. 423-436.

ÖZKAYA, Vecihi, SAN, Oya, BARIN, Gürol, COŞKUN, Aytaç, AKSOY, Murat, ŞAHİN, Feridun S., “Körtik Tepe 2006 Kazısı.”, *29. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Ankara 2008, Cilt. 1, s. 351-370.

ÖZKAYA, Vecihi, SAN, Oya, COŞKUN, Aytaç, ŞAHİN, Feridun S., KARTAL, Metin, “Körtik Tepe 2007 Kazısı”, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt. 1, Ankara 2009, s. 85-106.

ÖZTÜRK, Zeynep Kerem, ŞİMŞEK, Ayşe, “Tarih Öncesi Dönemdeki İlk Barınma Alanları İle Anadolu’daki Körtik Tepe, Hallan Çemi, Nevali Çori Ve Aşıklı Höyük Yerleşimlerinde, İnanç Ve Kültürün Etkisinin İncelenmesi”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 3, İstanbul 2019, s. 14-22.

ÖZÜŞEN, Banu, YILDIZ, Zafer, “Buzul Çağı’ndan İlk Çağ’a Tüketimin Tarihi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt. 4, Sayı. 7, Yıl. 2012, s. 1-16.

Robert Whallon, Jr., “Güneydoğu Anadolu’da Tarihöncesi Bir Yerleşme Yerinde Yapılan Yöntemli Yüzey Toplaması ve Değerlendirilmesi”, Ed. Halet Çambel, Robert J. Braidwood, “1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış”, İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980.

ROODENBERG, J. Jacob, “1983 Yılı Hayaz Höyük Ve Civarı (Kumartepe) Kazıları”, *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İzmir 1984, s. 1-4.

ROSENBERG, Michael, “Demirköy”, Ed. Mehmet Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

ROSENBERG, Michael, “Halen Çemi”, Ed. Mehmet Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

ROSENBERG, Michael, “The Hallan Çemi Excavation 1991”, *Kazı Sonuçları Toplantısı XIV/I*, TC. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993, s. 117-130.

ROSENBERG, Michael, “The Hallan Çemi Excavation 1993”, *Kazı Sonuçları Toplantısı XVI/I*, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, Ankara 1995, s. 79-94.

ROSENBERG, Michael, İNAL, Necdet “Soundings At Demirköy Höyük, 1997”, XX. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt. 1, Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, Ankara 1999, s. 249-258.

ROSENBERG, Michael, İNAL, Necdet “The Hallan Çemi Excavation 1992”, *Kazı Sonuçları Toplantısı XV/I*, TC. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1994, s. 123-130.

SAĞLAMTİMUR, Haluk, OZAN, Ali, “Siirt-Türbe Höyük Kazısı Ön Rapor”, *Arkeoloji Dergisi*, cilt. 2, s. 1-31.

SCHMİDT, Klaus, “Göbekli Tepe Kazısı 2010 Yılı Raporu”, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, TC. Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt. 3, Ankara 2012, s. 319-340.

SCHMİDT, Klaus, “Göbekli Tepe”, Ed. Mehmet Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

SCHMİDT, Klaus, *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, (Çev. Rüstem Aslan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

SEVİN, Veli, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2016.

SUMMERS, Geoffrey D., “1988 Tille Höyük Kazısı”, XI. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1990, Cilt. 1, s. 305-316.

ŞEN, Ömer, “Güneydoğu Anadolu Bölgesi İlçelerinin Coğrafi ve Potansiyel Erişilebilirlik Analizi”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 73, Aralık 2020, s. 61-66.

TEKİN, Halil, “Hakemi Use Excavations Within The Ilısu Project”, *Anadolu*, Sayı. 46, Aralık 2020, s. 147-165.

TEKİN, Halil, “Hakemi Use (Diyarbakır) 2002 Yılı Kazıları”, 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Cilt 1, Ankara 2004, s. 273-278.

TEKİN, Halil, “Hakemi Use (Diyarbakır) 2004 Yılı Kazıları”, 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Cilt 1, Ankara 2006, s. 289-296.

TEKİN, Halil, “Hakemi Use (Diyarbakır) 2005 Yılı Kazıları”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Cilt 1, Ankara 2007, s. 357-374.

TEKİN, Halil, “Hakemi Use (Diyarbakır) 2006 Yılı Kazıları”, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Cilt 1, Ankara 2008, s. 1-10.

TEKİN, Halil, “Hakemi Use (Diyarbakır) 2007 Yılı Kazıları”, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt 1, Ankara 2009, s. 411-422.

TEKİN, Halil, “Hakemi Use (Diyarbakır) 2008 Yılı Kazıları”, 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt 2, Ankara-2010, s. 35-50.

TEKİN, Halil, “Hakemi Use 2001 Kazısı”, 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Kültür Bakanlığı Dösim Basımevi, Ankara 2003, s. 59-70.

TEKİN, Halil, “Yatay Oluk Bezekli Bir Seramik Grubunun Ele Geçtiği Yeni Bir Merkez: Hakemi Use”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1, Haziran 2006, s. 151-172.

TEKİN, Halil, “Yeni Buluntuların Işığı Altında Anadolu’da Hassuna ve Samarra Seramiğinin Yayılımı Üzerine Bir Gözlem”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1, s. 183-202.

TEKİN, Murat, “Eski Mezopotamya’da Coğrafi Ve Etnik Yapı”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, Haziran 2014, s. 111-125.

TÜRKCAN, Ali Umut, “*Tarih Öncesi Anadolu’da Paleolitik ve Neolitik Dönem*”, Hüseyin Sabri Alanyalı(Ed.), *Anadolu Arkeolojisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2010, s. 2-31.

TÜRKCAN, Ali Umut, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yukarı Mezopotamya Anıtsal Kült Binaları Ve Gelişimi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2006.

ULUÇAM, Abdüsselâm, “Hasankeyf Kazıları 2005”, *28. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Cilt 2, Ankara 2007, s. 73-96.

WILLCOX, George, SAVARD, Manon, “Güneydoğu Anadolu’da Tarımın Benimsenmesine İlişkin Botanik Veriler”, Ed. Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem: Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu Ve Avrupa’ya Yayılımı; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 432-435.

YAKAR, Jak, *Anadolu’nun Etnoarkeolojisi Tunç Ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı* (Çev. S. Hırçın Riegel), Homer Kitabevi: İstanbul 2007.

YILDIRIM, Ahmet, KARADOĞAN, Sabri, “Derik (Mardin) Güneyinde Korunması Gereken Jeolojik-Jeomorfolojik Bir Doğal Miras: Kuşçu Krateri”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 14, Haziran 2010, s.119-133.

YILDIRIM, Recep, *Uygarlık Tarihine Giriş* (, Meridyen Yayıncılık, İzmir 2002.

YILMAZ, Güler, “Hasankeyf Kazılarında Bulunan Seramik Kandiller”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı 36, Erzurum 2016, s. 275-288.

YILMAZ, Mesut, ESKİCİ, Bekir, ELİÜŞÜK, Mevlüt, AKGÖNÜL, M. Serdar, ŞENER, Y. Selçuk, “Hasankeyf Mardinike Külliyesi Kalıntılarının Sağlamaştırılması ve Su Altında Korunmasına Yönelik Uygulama Çalışmaları”, *Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi (Masrop E-Dergi)*, Cilt. 13, Sayı. 1, Nisan 2019, s. 30-51.

YILMAZ, Yasemin, *Neolitik Dönem’de Anadolu’da Ölü Gömme Uygulamaları: Çayönü Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Bilim Dalı Ve Fransa Bordeaux 1 Üniversitesi Çevre Ve Bilim Doktora Okulu Biyolojik Antropoloji Laboratuvarı (Cnrs Umr 5199) (Cotutelle), Doktora Tezi, İstanbul-2010.

YİĞİT, Ali, “Türkiye'nin Doğu Bölgelerinin Yeniden Belirlenmesi Hakkında Düşünceler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 8, Sayı 1, Elazığ 1996, s. 357-376.

YÜCEL, Çağatay, “Tarih Öncesi Güneydoğu Anadolu ve Mezopotamya'da İnanç ve Tapınma”, *5. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi*, cilt. 3, Antalya 2018, s. 1-17.